

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису
УДК 378:373.3+908(043.3)

БРИЖАК НАДІЯ ЮРІЇВНА

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО
КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти»

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук, професор
Романишина Людмила Михайлівна

Хмельницький – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП		4
Розділ 1.	ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	13
1.1.	Основні дефініції дослідження	13
1.2.	Роль і місце краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі учнів початкової школи	30
1.3.	Особливості підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	46
1.4.	Педагогічна діагностика готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	57
	Висновки до першого розділу	70
Розділ 2.	ОБҐРУНТУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ І МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	72
2.1.	Компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	72
2.2.	Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	89
2.3.	Модель формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	118
	Висновки до другого розділу	131

Розділ 3.	ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	133
3.1.	Організація і методика формувального експерименту	133
3.2.	Результати дослідження та їх аналіз	141
	Висновки до третього розділу	161
	ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	163
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	168
	ДОДАТКИ	195

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Знання людини про її зв'язки з природою, світом і суспільством є необхідними для кожного фахівця, а особливо для сучасного вчителя початкових класів, оскільки такі знання вони передають молодшим школярам, які є майбутнім нашої держави. У перші роки навчання у школі учні інтенсивно розвиваються, саме тоді закладаються основи морального, естетичного, правового, екологічного, фізичного виховання, їхньої майбутньої самореалізації, свідомого й відповідального ставлення щодо особливостей власного становлення. Саме вчителі початкових класів покликані ознайомити учнів із природними особливостями рідного краю, його історичним, економічним, культурним, політичним розвитком, сформувати знання про туристичний потенціал, бажання постійно оновлювати та набувати нові знання про край, у якому проживаєш, зацікавленість до відвідування визначних місць. Ось чому набуває особливої актуальності проблема готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності та краєзнавчої роботи зокрема.

У початковій школі важливо проводити краєзнавчу роботу, щоб зацікавити молодших школярів вивченням рідного краю, викликати у них позитивне ставлення та любов до Батьківщини, краси її неповторної природи, бажання зберігати найкращі здобутки науки і культури, пишатися своєю історією, вмотивувати необхідність та значущість знань про рідний край як неповторного засобу міжкультурного спілкування. Усі залучені до цього навчальні засоби, як основні носії змісту навчання, повинні сприяти вихованню духовно багатой особистості у пізнанні рідного краю і народу. Набуті знання мають застосовуватися не тільки для спілкування, але і для розв'язання певних потреб власної життєдіяльності.

У зв'язку з цим, на сучасному етапі відбувається підвищення вимог до випускників вищих педагогічних навчальних закладів освіти, інтенсивно

ведеться пошук і розробка оптимального змісту, форм і методів підготовки педагогічних кадрів, готових до краєзнавчої роботи, яка забезпечує реалізацію одного з принципів педагогіки – зв'язок процесу навчання із життям.

Ефективне проведення краєзнавчої роботи безпосередньо залежить від підготовки, яку отримав майбутній учитель початкових класів у вищому навчальному закладі, рівня освіченості та особистісних якостей: загальної культури, етики поведінки, наявності схильності до роботи з молодшими школярами, мовленнєвої культури, духовних потреб, відсутності залежності від негативних звичок, високим рівнем розвитку спостережливості, пам'яті, мислення, волі, різнобічними пізнавальними інтересами: захопленням літературою, музикою, образотворчою діяльністю, спортом.

У Національній доктрині розвитку освіти (затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002) зазначено, що в Україні «повинні забезпечуватися прискорений, випереджальний інноваційний розвиток освіти, а також створюватися умови для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості протягом життя» [135, с.5]. Для виконання цих вимог необхідні висококваліфіковані спеціалісти, які здатні раціонально, виважено та творчо підходити до вирішення інноваційних завдань, є компетентними у своїй професійній діяльності, а також здатні до соціальної та фахової мобільності.

У філософських і педагогічних працях проблема навчання та виховання учнів на основі любові до рідного краю досліджувалось багато сотень років тому (Аристотель, Демокрит, А. Дістервег, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, М. Ломоносов). В Україні значний внесок у краєзнавчо-педагогічну роботу зробили такі педагоги та літератори: С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Леся Українка, К. Ушинський, Т. Шевченко. Проблеми навчання та виховання студентів засобами краєзнавства висвітлено у

дослідженнях В. Обозного, В. Романько, Н. Самохіної, С. Совгіри. Питання використання краєзнавства у роботі з учнями різних вікових груп розкрито у працях В. Бенедюк, Т. Вайди, П. Іванової, Н. Кічук, М. Костриці, О. Кошолопа, Н. Лисенко, М. Ніконової, Н. Огієнко, М. Откаленко, В. Смірнова, М. Солов'я. Підготовку майбутніх учителів до різних аспектів краєзнавчої роботи та їх екологічної і інформаційної культури представлено в дослідженнях В.Бикова, Р.Гуревича, М.Кадемії, А.Коломієць, О.Матеюк, Т.Міщенко, Л.Романишиної, Г.Тарасенко, О.Тімець. Підготовку майбутніх учителів до різних аспектів краєзнавчої роботи представлено у дослідженнях Т. Міщенко, О. Тімець. Проблему підготовки майбутніх учителів до організації краєзнавчої роботи у шкільних та позашкільних навчальних закладах присвячено сучасні педагогічні дослідження Т. Вайди, Н. Кічук, М. Криловець, Г. Лисичарової, В. Матіяш, Г. Міхеєвої, Т. Міщенко, В. Обозного, С. Танани, Г.Тарасенко, О. Тімець, І. Ткачівської.

Особливої актуальності краєзнавча робота набуває у наш час. Вона сприяє всебічному вивченню природно-економічних та соціально-історичних умов розвитку рідного краю, дає вчителю, на основі компетентного підходу, вивчити психолого-педагогічні особливості учнів, виявити їхні інтереси, визначити участь у суспільно-корисній роботі. Виконання індивідуальних завдань краєзнавчого змісту формує у школярів пізнавальний інтерес до краєзнавчих знань, а через них – і до історії рідного краю.

Ефективне проведення краєзнавчої роботи безпосередньо залежить від підготовки, яку отримав майбутній учитель початкової школи у вищому навчальному закладі, рівня освіченості та особистісних якостей: їхньої загальної культури, етики поведінки; наявності схильності до роботи із молодшими школярами, мовленнєвої культури, духовних потреб, відсутності залежності від негативних звичок, високим рівнем розвитку спостережливості, пам'яті, мислення, волі, різнобічними пізнавальними

інтересами (захопленням літературою, музикою, образотворчою діяльністю рідного краю, спортом), наявності організаторських здібностей.

На актуальність дослідження вказують суперечності між необхідним рівнем готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи у початковій школі та їх професійною підготовкою у світлі положень Болонського процесу; потребою впровадження інноваційних форм та методів краєзнавчої роботи із учнями початкової школи, можливостями реалізації цього процесу у вищій школі; необхідністю застосування у роботі сучасної вищої школи новітньої моделі та педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, можливістю їх реалізації із метою забезпечення знань та умінь проведення краєзнавчої роботи.

Актуальність і недостатня розробка проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи».

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає тематичному плану наукових досліджень Хмельницького національного університету із проблеми «Психолого-педагогічна система становлення особистості фахівця» (РК № 09 U0022009). Тема затверджена вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 6 від 31 січня 2012 року) та узгоджена у Міжвідомчій Раді із координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 28 лютого 2012 року).

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та модель їх реалізації.

Гіпотеза дослідження: готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи підвищиться при впровадженні

педагогічних умов: забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності; застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; використання мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення авторських презентаційних матеріалів на мультимедійній основі; посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення.

Відповідно до поставленої мети, визначено такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати сутність і особливості формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

2. Уточнити компоненти, удосконалити критерії, показники та рівні готовності і виявити стан готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

3. Визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

4. Розробити та експериментально перевірити модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

5. Розробити методичні рекомендації з дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» для підвищення рівня готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Об'єкт дослідження - професійна підготовка майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, систематизація, порівняння, моделювання та узагальнення – дозволили опрацювати наукові джерела, визначити сутність та особливості підготовки вчителів до краєзнавчої роботи та створити модель реалізації педагогічних умов; *емпіричні* – спостереження, анкетування, опитування, педагогічний експеримент, вивчення продуктів практично-творчої діяльності студентів до краєзнавчої роботи, що забезпечило вивчення стану зазначеної проблеми на практиці з метою вивчення впливу педагогічних умов готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; *статистичні* – кількісна обробка результатів педагогічного експерименту проводилося за допомогою F-критерія Фішера.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше на основі комплексного дослідження проблеми формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови такого процесу (забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності; застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; використання мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення авторських презентаційних матеріалів на мультимедійній основі; посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення) й розроблено модель їх реалізації із такими складовими: мета, завдання, специфічні принципи, методи, форми й засоби, педагогічні підходи, освітні лінії, на яких базується краєзнавча робота, педагогічні умови, компоненти й критерії, рівні готовності, способи корекції підготовки й результат;

уточнено компоненти формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, функціонально-рефлексивний);

удосконалено критерії та рівні сформованості готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (високий, достатній, середній, низький).

дістав подальшого розвитку зміст понять, уведених у науковий обіг у працях вітчизняних і зарубіжних учених: «підготовка майбутніх учителів до краєзнавчої роботи», «краєзнавча робота з учнями початкової школи», «готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи» та процес їх використання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що було розроблено, теоретично обґрунтовано та впроваджено спецкурс «Краєзнавча та туристична робота»; розроблені та впроваджені у практику роботи вищих навчальних закладів навчально-методичного комплексу із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота»: «Завдання контрольних робіт і методичні вказівки до їх виконання (для студентів заочної форми навчання. Спеціальність 7.01010201 - «Початкова освіта». - Ч.1-2», «Краєзнавча та туристична робота (курс лекцій)», «Методичні рекомендації до семінарських та практичних занять із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота». - Ч.1-2.», «Методичні матеріали для самостійної та індивідуальної роботи студентів із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» (спеціальність 7.01010201 «Початкова освіта», «Інтерактивні методи у процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи».

Результати дослідження можуть доповнити розділи методики викладання дисциплін у початковій школі «Методика викладання природознавства», «Образотворче мистецтво з методикою викладання», «Трудове навчання з практикумом», «Основи культури і техніки мовлення», «Основи педагогічної творчості».

Результати дослідження **впроваджено** у практику роботи Мукачівського державного університету (довідка № 2452 від 21 жовтня 2013 року), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. (довідка № 17-15/3105 від 25 вересня 2013 року), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка №252 від 2 жовтня 2013 року), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 324 від 18 квітня 2013 року), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 824 від 25 квітня 2013 року), Миколаївського державного університету імені Василя Сухомлинського (довідка №252/13-96 від 1 листопада 2013 року).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях різного рангу: міжнародних – «Дні науки – 2012» (Прага, 2012 р.); «Майбутні дослідження – 2013» (Софія, 2013); «Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі» (Кривий Ріг, 2013); «Становлення особистості професіонала: перспективи та розвиток» (Одеса, 2013); «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2012); всеукраїнських – «Дошкільна і початкова освіта: досягнення, проблеми, перспективи» (Мукачево, 2012); «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (Тернопіль, 2012); науково-звітних конференціях кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки Хмельницького національного університету (2011-2013 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 19 наукових та науково-методичних статтях (7 – опубліковано у фахових журналах України, 1 стаття – у закордонному журналі; 6 – у збірниках матеріалів конференцій; 5 – у методичних рекомендаціях).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (242 позиція, з них 9 – іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 250

сторінки, основний текст викладено на 167 сторінках. Дослідження містить 8
рисуноків, 23 таблиць, 17 додатків.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Основні дефініції дослідження

Забезпечити Україні входження в європейську та світову освітню спільноту як рівноправного члена можливо за умов оптимізації навчально-виховного процесу та підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів. При цьому невід'ємною складовою сучасної української освіти майбутніх учителів є оволодіння ними системними знаннями щодо закономірних зв'язків людини із природою, світом та суспільством, формування свідомого та відповідального ставлення за особливості становлення особистостей, яких вони будуть навчати та виховувати.

Значний потенціал для реалізації завдань основних нормативних документів, що регламентують розвиток освіти у нашій країні на сьогоднішній день, має краєзнавча робота. На думку Є. Хрикова, орієнтація на збереження національних традицій в освіті є однією з умов формування національної свідомості громадян, збереження національної самобутності та незалежності. Тенденція до зближення національних моделей науки та освіти є умовою подолання міжнаціональних суперечностей і формування світової спільноти, що може стати важливим чинником прискорення соціального розвитку [219, с.12]. Адже, як зазначає Я. Серкіз, знання рідного краю не просто збагачує та звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями прийдешніми. Пошана до традицій давньої культури та славного минулого творить тривкі основи теперішності, є запорукою майбутнього [179, с.7]. Наукові дослідження [95; 98; 138; 139;

142; 222; 235; 238] вказують на те, що за останні роки роль краєзнавчої роботи в освіті значно зростає. Про це свідчить і той факт, що в останні роки прийняті законодавчі, урядові, відомчі правові та нормативні документи, які регламентують дану сферу діяльності: «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті» [135], Закон України «Про освіту» [69], «Про загальну середню освіту» [67], «Державний стандарт початкової загальної освіти» [53], Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [70] та відповідно до національної програми «Освіта» («Україна XXI ст.») розробляються концепції неперервної освіти з усіх навчальних предметів, а також краєзнавчого напрямку.

За умов утвердження державної незалежності України розпочався новий етап взаємодії краєзнавства та освітньої галузі. З однієї сторони краєзнавство одержало офіційне визнання Указом Президента України від 23.01.2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні», згідно якого було включено до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів [210], 10.06.2002 р. Кабінет Міністрів України затвердив «Програму розвитку краєзнавства на період до 2010 року», де основним завданням було «удосконалення науково-методичної бази краєзнавства, формування у громадян відповідальності за збереження духовних скарбів» [159, с.114-115] тощо.

Сьогодні, коли послабилися зв'язки поколінь, знецінено моральні принципи, особливо гостро постала необхідність переосмислити позиції щодо традиційної культури, що диктується духовною потребою українського народу, відродження регіональних традицій – одне із основоположних завдань відродження України [62]. Беззаперечно, у вирішенні таких важливих проблем визначальна роль відводиться проведенню на достатньому

рівні краєзнавчої роботи учителями. З метою вдосконалення та якісної підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи, відбуваються відповідні зміни. Є низка докторських і кандидатських дисертацій, присвячених розгляду проблеми краєзнавства в Україні.

Для нашого дослідження мають значення роботи В.В.Обозного, С.М.Танани, О.Ф.Кошолоп, Г.О.Лисичарової, В.С.Бугрія, О.В.Бондаренко та ін. Так у дисертації В.В.Обозного розглянуто питання про систему професійної підготовки вчителя до краєзнавчої роботи. Дослідження автора дозволять майбутнім вчителям підготуватись до усіх ситуацій, які можуть виникнути у їх професійній діяльності [139]. Дисертація С.М.Танани розглядає питання про шляхи організації підготовки до краєзнавчої роботи майбутніх учителів з учнями початкових класів [199]. Лисичарова Г.О. розглянула питання про підготовку учителів географії до краєзнавчої роботи в умовах великого міста. Цінність цієї роботи полягає у тому, що положення, які закладені у ній, можуть бути дороговказом підготовки до краєзнавчої роботи вчителів початкової школи, вчителів історії, іноземної мови, української мови, хімії, біології. Позитивним є те, що у дисертації В.С.Бугрія вказується на історичні аспекти цієї проблеми, що є свідченням значимості знань із краєзнавчої роботи, що це питання завжди було у полі зору дослідників, тільки для кожної епохи були свої завдання, але кінцева мета одна – люби і знай свій рідний край. Це заклало основи для патріотизму, любові до рідного краю.

І це не є випадковим, адже краєзнавча робота сприяє формуванню загальнолюдських цінностей, реалізації інтересів та здібностей, формуванню суспільно-громадського досвіду майбутніх учителів, зміцненню їхнього здоров'я, розвитку творчого потенціалу, здобуттю додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створенню умов для творчої педагогічної діяльності, самовираженню та творчому самовдосконаленню. Крім того, така діяльність передбачає розв'язання низки важливих соціальних завдань, що пов'язані із

навчально-виховним процесом, а саме: отримання та передача нових знань про рідну землю та життя на ній, необхідності його покращення; удосконалення навичок і вмінь, які стимулюють бажання знаходити нові знання про рідний край та сприяють організації дозвілля; фізичне оздоровлення та профілактика захворювань; орієнтація підростаючого покоління на здоровий спосіб життя, формування активної життєвої позиції; допомагає розвитку кращих моральних людських якостей та відносин, формуванню духовності, моральності, національної самосвідомості; підготовка до військової служби; екологічне виховання, виховання свідомого ставлення до природи рідного краю, нашої країни в цілому; усвідомлення майбутнім вчителем провідного значення гуманістичних мотивів і цілей у її розвитку та життєдіяльності; сприяє зміцненню студентського колективу, об'єднаного спільною метою; формуванню стійких якостей характеру на основі розвитку допитливості, інтересу до наукового пізнання, ініціативності, цілеспрямованості, дисциплінованості, наполегливості, самостійності, працелюбства, бережливості, якими визначається поведінка і діяльність особистості по відношенню до довкілля рідного краю, його історії, формування інтелекту особистості майбутнього вчителя шляхом розвитку його якостей: уваги і пам'яті, спостережливості і пошукової активності, творчої уваги і фантазії, логіки та інтуїції, пошуку шляхів їх вирішення, дотримання наступності у краєзнавчій роботі та професійній діяльності загалом.

Проблемі підготовки майбутніх учителів до організації краєзнавчої роботи у шкільних і позашкільних навчальних закладах, окремим методичним аспектам організації та використання краєзнавства у системі вищої освіти присвячено сучасні педагогічні дослідження Т. Вайди, М. Криловець, Г. Лисичарової, В. Матіяш, Г. Міхеєвої, Т. Міщенко, В. Обозного, С. Танани, О. Тімець, І. Ткачівської, у яких визначено сутність, внутрішню

будову і тенденції розвитку краєзнавчої педагогічної освіти, досліджено організаційні та навчально-методичні аспекти професійної підготовки учителів до краєзнавчої роботи у вітчизняних освітніх закладах. Науковцями також з'ясовано, що саме вивчення та пізнання рідного краю сприяє поліпшенню засвоєння навчального матеріалу різних шкільних предметів.

Введення у систему вищої професійної освіти підготовки до краєзнавчої роботи дозволяє розширити можливості для різностороннього розвитку особистості майбутнього учителя, що відповідає глобальній меті сучасної школи розвитку, яка полягає в тому, щоб «надати кожному індивіду проблемну область і сферу діяльності, необхідну для розвитку його ініціативи і формування його самостійної думки» [98].

С. Литвиненко слушно зазначає, що «підготовка виступає засобом формування готовності до діяльності, а готовність є результатом і показником якості підготовки, що реалізується й перевіряється в діяльності» [113, с. 157]. Тому під підготовкою до краєзнавчої роботи слід розуміти динамічний процес, кінцевою метою якого є формування готовності до краєзнавчої роботи.

Науковець Т. Міщенко під підготовкою майбутніх учителів до краєзнавчої роботи розуміє таку єдність змісту, форм і методів, яка забезпечує найбільш економічний і доцільний шлях досягнення поставленої мети, спираючись на наступні дидактичні принципи: керівна роль діяльності у становленні фахівця, забезпечення єдності мотиваційного, операційного і когнітивного компонентів готовності, єдність теоретичної і практичної підготовки, послідовність, наступність, неперервність переходу від нижчого до вищого ступеня викладання і навчання [130, с.12]. На думку К. Строева, підготовка майбутніх учителів до краєзнавчої роботи – це всебічне вивчення студентами рідного краю під час засвоєння навчальних курсів; збирання, накопичення та систематизація польових матеріалів, які сприяють чіткому

розкриттю та розумінню взаємозв'язків у природі та суспільстві, що забезпечує формування науково-методичних навичок для роботи в умовах школи [195].

Вміння майбутніми вчителями організовувати краєзнавчу роботу сприяє вихованню у дітей стійкого інтересу до подій, явищ суспільного життя рідного краю та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості та її реалізації у сучасному суспільстві, виховує у молоді духовні та моральні ціннісні орієнтації, формує почуття особистої та національної гідності.

Для предмету нашого дослідження цікавим є розгляд терміну «краєзнавча робота», в основі якого лежить поняття «краєзнавство». Розглянемо його трактування різними науковцями.

У часовому аспекті трактування поняття «краєзнавство» мало різний зміст. Так у 20–і рр. ХХ ст. воно розглядалось як «метод синтетичного вивчення певної проблеми, що виділяється за адміністративними, політичними або господарськими ознаками, відносно невеликої території» [147]. У 30–і рр. краєзнавство визначалось як «суспільний рух, що об'єднує місцеве трудове населення, що активно бере участь у будівництві всього краю на основі всебічного його вивчення». Відзначалось, що краєзнавство є комплексом наукових дисциплін різних за змістом та окремих методів дослідження, але провідних у своїй сукупності до наукового і всебічного пізнання рідного краю [15, с.41].

Основи вітчизняної теорії краєзнавства були закладені К. Ушинським, який уперше визначив краєзнавство як педагогічне поняття, виділивши у ньому суспільно-економічний, освітньо-виховний та методичний аспекти. На особливу увагу заслуговують поради науковця розвивати у молоді «інстинкт місцевості», тобто розуміння взаємозумовленості природних процесів, уміння бачити місцевість із усіма особливостями її природи, історії, життя

населення, господарського розвитку. «У кожному районі сконцентровано чимало відомостей – історичних, географічних, етнографічних, статистичних та ін. Учитель повинен вміло використовувати їх у навчальному процесі, закладаючи надійні основи моральних почуттів, гуманізму, милосердя» [211, с. 53].

Український педагогічний словник С. Гончаренка тлумачить термін краєзнавства, як освітньо-виховну роботу, яка полягає у всебічному вивченні на уроках та позашкільній роботі частини країни (області, району, міста тощо). Основні завдання краєзнавства науковець вбачає у вивченні природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю із пізнавальною, науковою, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагає розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмету, збагачує учнів знаннями про свій край та перспективу використання місцевих ресурсів [48].

У трьох іпостасях, які стосуються структурних засад, розглядає країнознавство П. Тронько. Він зазначає, що краєзнавство є: по-перше, сукупністю наукових дисциплін, різних за змістом і методами дослідження; по-друге, науковою популяризацією знань про край, регіон; по-третє, громадським рухом, основними завданнями якого є збереження історико-культурної спадщини краю та відродження духовності [206].

За баченням Л. Чеховської, краєзнавство – це вивчення порівняно невеликої території (інколи цілої області, краю) місцевими силами з метою складання її всебічної характеристики (географічної, біологічної, історичної та ін.) і є тим стрижнем, який забезпечує зв'язок виховання та навчання української молоді із суспільним життям [223].

Для предмету нашого дослідження виділяємо визначення Л. Жванко, який трактує краєзнавство, як комплекс наукових дисциплін, різних за

змістом та методами дослідження, який здійснюють наукове та всебічне пізнання краю [62].

Краєзнавство – галузь наукових знань, що виникла на фундаменті, закладеному історією, етнографією, географією, археологією, природознавством, генеалогією, економікою, культурологією та ін. науками. Міждисциплінарний характер краєзнавства висвітлює загальні тенденції сучасної науки до синтезу і посилення інтеграційних процесів, взаємовпливу та взаємопроникнення різних галузей знань при вивченні конкретного краю. Кожна з наук дає можливість поглибити комплексне дослідження про край, виокремити його певні сторони. Краєзнавство не лише механічно переймає знання, отримані іншими науками, але органічно включає їх у цілісну систему науки про край. Краєзнавство як гуманітарна наука досліджує край у різноаспектній направленості як історично розвиваючий, багатогранний об'єкт. Як навчальна дисципліна, воно покликане не тільки оптимізувати інтерес молоді до історії своєї «малої батьківщини», особливостей її розвитку, культурної спадщини, видатних постатей краю, але допомагає усвідомити власне місце в історії, спрямувати свій інтелектуальний потенціал, здібності, можливості на процвітання краю, країни у цілому [123, с.20].

Аналіз вище наведених означень свідчить про те, що немає єдиної точки зору до трактування дефініції «краєзнавство»: частина науковців вважають краєзнавство науковою дисципліною, а інша - комплексом дисциплін, які покликані здійснювати всебічне наукове пізнання краю методом, дидактичним принципом, формою позакласної роботи, видом заняття. Така невизначеність стосовно трактування сутності, на думку В. Романька, зумовлена, по-перше, багатогранністю педагогічних функцій краєзнавства, а по-друге, відсутністю теоретичних основ досліджуваної дефініції [172].

На думку П. Тронька, предметом дослідження краєзнавства є конкретний регіон, а об'єктом – природа, населення, господарство, історичне минуле, пам'ятки матеріальної та духовної культури. Усі ці складові є об'єктами різних наук, мають різні методи вивчення, але у всіх напрямках краєзнавчої діяльності є загальний (спільний) предмет вивчення – край [206]. Науковці Я. Жупанський і В. Круль вважають, що, оскільки територія для краєзнавства виступає в ролі «скелету», на який нарощується все інше – природа, населення, господарство, історія, мистецтво, література, архітектура тощо, то ці складники повинні оцінюватися за своїми яскравими характеристиками. В цьому й особливість об'єкту вивчення краєзнавства, бо він [об'єкт] є специфічним територіальним утворенням, універсальним за своєю суттю, який об'єднує різні за походженням складові, що разом становлять природно-історично-соціально-територіальний комплекс [65; 100]. За баченням О. Корнеєва сутність краєзнавства полягає у всебічному вивченні своєї місцевості, району, області, тобто об'єктом краєзнавства вважається територія, яка всебічно вивчається. У краєзнавстві територія вивчається шляхом з'ясування взаємозв'язків та взаємостосунків між предметами і явищами, що в сукупності виступають основними рисами території, з'ясування рис або ознак, які відрізняють певну територію від території, що межують з ними [93, с.95].

Саме розвиток краєзнавства, на думку Н. Побірченко, може бути одним із дієвих важелів національного, громадянського, патріотичного виховання. Краєзнавство надає конкретній місцевості певного історизму, відкриває в її минулому (далекому і близькому) щось зовсім нове, особливо ціннісне. Коли дізнаємося, хто жив у цьому будинку, як жили в ньому люди, який художній твір тут було створено, тоді цей будинок стає для нас особливим. Зовсім по-іншому сприймаємо ту чи іншу місцевість, коли дізнаємося, які історичні події тут вирували, які битви тут розігрувалися, чиї долі тут вирішувалися.

Місцева природа набирає особливої краси від усвідомлення того, що саме її зображував відомий письменник чи художник-земляк у своїх творах [154].

Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, виховною, практичною метою. Застосування краєзнавчого матеріалу при підготовці майбутніх учителів допомагає розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмету, збагачує майбутніх учителів знаннями про свій край та перспективу використання місцевих ресурсів [174, с.231].

Щоб здійснювати підготовку майбутніх учителів до краєзнавчої роботи, розглянемо складові краєзнавства, так як різні дослідники підходять по-різному до висвітлення сутності краєзнавчої роботи. За баченням В. Лопатинської, у сучасному краєзнавстві є такі основні складові: історичне, археологічне, екологічне, географічне, етнографічне, літературне. Кожна із цих частин має свої об'єкти вивчення – історію рідного краю, традиції та звичаї народу, населення, господарство, природу та ін. [117, с. 47].

Науковці Я. Жупанський та В. Круль пропонують загальне краєзнавство поділяти на географічне, історичне, соціальне [65]. За баченням П. Тронько: історичне, етнографічне, літературне, географічне, мистецьке [207]. Історичне краєзнавство вивчає історію окремо взятої місцевості та розмаїтого кола об'єктів історії міст, сіл, фабрик і заводів, навчальних закладів, наукових установ, суспільно-політичних рухів, родоводів видатних осіб та ін., які об'єднані територіальною спільністю – краєм. Етнографічне краєзнавство досліджує народну матеріальну й духовну культуру – звичаї та обряди, побут, одяг, усну народну творчість. Літературне краєзнавство вивчає літературний процес рідного краю, досліджує життя видатних земляків-письменників і поетів та ін. Географічне краєзнавство досліджує рідний край, керуючись основами географічних знань [62]. Вважаємо, що

підготовка майбутніх учителів до краєзнавчої роботи має охоплювати усі складові краєзнавства.

Головними завданнями підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи є реалізація державної політики у галузі освіти засобами краєзнавства, туризму, спорту та екскурсій, створення умов для задоволення потреб учнів при організації їхнього оздоровлення, змістовного дозвілля і відпочинку, надання методичної та практичної допомоги навчальним закладам із питань впровадження форм та методів краєзнавчої роботи у практику навчально-виховної роботи [208]. Сформувати у майбутніх учителів мотивацію до використання організаційних форм краєзнавчої роботи у майбутній педагогічній діяльності за рахунок усвідомлення гуманістичної, особово-орієнтованої, соціально-педагогічної та психологічної самоцінності краєзнавства у процесі соціалізації особи: сформувати, закріпити та розширити теоретичні знання з основ краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; розвинути уміння і навички самостійного здійснення основних організаційних форм краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; а також уміння та навички науково-дослідної роботи у даній області педагогіки; залучити студентів до національно-культурних традицій регіону з урахуванням системи загальнолюдських цінностей та світової культури, які повинні сприяти розширенню поведінкового репертуару майбутнього педагога основної початкової і додаткової освіти в умовах полікультурної сфери освітнього середовища країни; стимулювати потребу у постійному, безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, самоосвіті як умові підвищення професійної компетентності, наукового і загальнокультурного рівня готовності студента; сформувати потребу та вміння підтримувати як своє психічне і фізичне здоров'я, так і здоров'я своїх майбутніх вихованців з використанням організаційних форм краєзнавства [200].

Мета підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи реалізується в межах Всеукраїнських заходів з учнівською та студентською молоддю: філософської історико-краєзнавчої конференції «Пізнай себе, свій рід, свій народ», історико-географічних експедицій «Історія міст і сіл України», «Краса і біль України», «Сто чудес України», «Моя Батьківщина – Україна», краєзнавчих акцій «Колосок пам'яті», «Збережемо навколишнє середовище для майбутніх поколінь» міжгалузевої програми «Пізнай свою країну», конкурсів «Мій рідний край», кращий туристсько-краєзнавчий похід, екскурсія рідним краєм, фотографій «Неосяжна моя Україна», науково-дослідницьких робіт «Україна вишивана» та інших.

У процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи формуємо у них краєзнавчі знання, що є результатом цілеспрямованого педагогічного впливу – краєзнавчої освіти, яка, як один із важливих засобів створення культурного середовища у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, відкриває майбутньому учителеві навколишній світ з усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства та особистості, задовольняє потреби у самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій. Краєзнавча освіта – це процес і результат становлення фахівця, який, опанувавши досвід та цінності регіональної культури, здатний їх використовувати у професійній діяльності [20].

Науковцем О. Лиховид обґрунтовано педагогічні умови, відображені у триєдиному аспекті «знати – уміти – застосовувати», що сприяють ефективному формуванню краєзнавчих знань, які ми адаптували для предмету нашого дослідження: координація краєзнавчих досліджень майбутніх учителів зі змістом, структурою й основними завданнями фахових дисциплін; системна реалізація предметних зв'язків і встановлення відповідності краєзнавчих знань із матеріалом, який вивчається у процесі

фахової підготовки; застосування особистого зорієнтованого підходу до навчально-виховного процесу, надання особистісного смислу та забезпечення мотивації майбутніх учителів при оволодінні краєзнавчими знаннями та вміннями використовувати їх при розв'язанні проблемних ситуацій і пізнавальних завдань; застосування рефлексивного підходу до навчання, реалізація умінь та навичок практичного характеру в найбільш високоорганізованих формах краєзнавчої роботи [115].

Ми погоджуємось із думкою Т. Бондаренко, що при формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи доцільно враховувати наступні чинники:

систематичне, цілеспрямоване використання краєзнавчого матеріалу під час викладання навчальних комплексів дасть змогу поглибити розуміння майбутніми учителями навчального матеріалу, активізувати навчально-пізнавальну діяльність, підвищити рівень їх підготовки у майбутній професійній діяльності;

охоплення краєзнавчою освітою майбутніх учителів на протязі всього періоду їх навчання у педагогічному ВНЗ дозволить вірно орієнтуватися в соціумі, затвердити себе у ньому, пізнавати і перетворювати його на основі суспільної практики;

залучення майбутніх учителів до творчого пошуку краєзнавчих матеріалів та їх представлення у наукових фахових виданнях, а також розміщення в комп'ютерних мережах, зокрема в мережі Інтернет, сприятиме рекламуванню, презентації української культури, нації, краю, рідного дому [23, с.22-23].

Важливість підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи підсилюється і функціями, які вона виконує. На думку С. Захарова, є п'ять основних функцій, які виконує краєзнавча робота у науково-освітній діяльності: формування та розвиток взаємин між людьми; навчально-освітня

робота; виховна робота; вироблення практичних умінь та навичок; вплив діяльності краєзнавців на суспільство [71, с. 38].

Урахування позитивного досвіду вітчизняної освіти в напрямку підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в школах дозволило О. Трегубенко визначити конкретні шляхи формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи у процесі навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, це:

розширення змісту краєзнавчої освіти, розробка програм навчальних краєзнавчих курсів відповідно до можливостей вищих навчальних закладів та потреб регіонів, підготовка належного науково-методичного забезпечення, відтвореного у підручниках нового покоління, навчальних та методичних посібниках, дидактичних засобах;

оптимальне використання фахівцями-викладачами сучасних методик та технологій (проблемної, інформаційної, проектів, диференційного навчання, організації самостійної діяльності, групової роботи) навчання, спрямованих на набуття майбутніми учителями професійних знань щодо організації вивчення природи рідного краю, формування відкритого навчального середовища де краєзнавчі знання стають підґрунтям для вирішення реальних життєвих проблем, на становлення та виявлення компетентності майбутніх учителів у галузі краєзнавства;

залучення майбутніх учителів до активної краєзнавчо-дослідницької, екскурсійно-туристської, суспільно-корисної – діяльності з метою формування стійких мотивів до самореалізації у професійній діяльності та набуття досвіду практичної та експериментальної краєзнавчої роботи, навичок вирішення проблем збереження та перетворення природи рідного краю [205, с.53-59].

У дослідженні Н. Огієнко успіх краєзнавчої роботи визначається сукупністю взаємопов'язаних дидактичних умов, що забезпечують ефективно використання краєзнавчого матеріалу у процесі навчання, а саме:

у процесі добору краєзнавчого матеріалу необхідно дотримуватись таких критеріїв: науковості, доступності, багатофункціональності, емоційної насиченості та особистісної значущості для майбутніх учителів;

використання краєзнавчих відомостей має здійснюватись систематично та цілеспрямовано;

під час розробки методики викладання краєзнавчого матеріалу необхідно враховувати пізнавальні можливості майбутніх учителів та специфіку навчальних дисциплін [140, с.41-44].

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що неабияку роль при підготовці майбутніх учителів до краєзнавчої роботи відіграє педагогічне краєзнавство. Уперше визначив дане поняття російський дослідник П. Іванов. За його баченням педагогічне краєзнавство повинно включати в себе вивчення історії школи та місцевих умов, які здійснюють свій вплив на виховання дітей [73].

В Україні про педагогічне краєзнавство та його потенціал почали говорити, починаючи з кінця 90-х років [125; 130]. На думку В. Матіяш, педагогічне краєзнавство це – наука про закономірності навчання та виховання молодого покоління на базі використання місцевого педагогічного матеріалу, передового педагогічного досвіду вчительських, адміністративно-керівних кадрів [125, с. 50].

Нині у методологічній парадигмі теорії краєзнавства педагогічне краєзнавство розглядають і як відносно самостійну галузь історичних та теоретичних знань про особливості різних типів навчально-виховних закладів окремих регіонів [187], і як галузь педагогічних наук, спрямовану на вивчення освітянської справи краю, і як краєзнавчу діяльність, в основі якої

лежить взаємодія учителя та учнів [8]. Окремі дослідники вважають, що це частина краєзнавства, яка вивчає досвід школи, вчительських кадрів та виховання школярів у навчальний та позашкільний час [1]. Інші переконані, що це сукупність заходів в освітньому процесі школи, спрямованих на прилучення учнів до педагогічної спадщини краю [203].

Науковець Н. Побірченко розглядає педагогічне краєзнавство як багатовимірний феномен, який може бути адекватно інтерпретований лише з кількох позицій, а не з однієї якоїсь точки зору. Тільки на цій основі може бути вироблено цілісне, інтегральне визначення педагогічного краєзнавства. За її переконаннями, в основу обґрунтування сутності феномену педагогічного краєзнавства повинні бути покладені філософські ідеї: про розвиток педагогічного краєзнавства як сукупності освітніх та духовних цінностей, накопичених у даному районі у процесі історичного розвитку; про конкретно-історичну своєрідність краю у межах певного періоду, етнічних та національних особливостей; про багатство, різноманітність компонентів педагогічної культури даного регіону [154].

На думку Н. Ревнюк, саме педагогічне краєзнавство, як галузь історико-педагогічного знання про розвиток освіти, науки, педагогічної думки, культури місцевого краю, вивчення, збереження та творче використання регіонального педагогічного досвіду у теорії та практиці сучасних освітніх закладів може оптимізувати процес формування національної самосвідомості майбутніх учителів. Адже пріоритетними завданнями педагогічного краєзнавства є вивчення, збереження та акумуляція цінностей педагогічної культури краю. Науковець вважає, що вивчення педагогічного краєзнавства допоможе майбутньому учителю залучитися до педагогічної культури краю, розвинути такі професійні якості, як творчий підхід до педагогічного процесу; прагнення до професійного зростання; потреба в організації своєї діяльності з урахуванням специфіки

рідного краю; залучення до історії своєї малої батьківщини; опора на значущі погляди авторитетних педагогів, включення їх у свою професійну діяльність; розвиток інтересу до архівних джерел. Педагогічне краєзнавство збагачує систему педагогічних знань майбутніх учителів, сприяє надбанню ними дослідницьких умінь, надає можливість використовувати самостійно здобутий матеріал у подальшій професійній діяльності [169].

У дослідженнях В. Матіяш звертається увага на особливу структуру педагогічного краєзнавства: історико-педагогічне краєзнавство, завданням якого є дослідження історії краю, розвитку системи народної освіти та педагогічної думки у межах окремих суспільних груп, а також вивчення в історичному розрізі особливостей народної освіти певної місцевості (село, район, область). Вивчення краєзнавства у школі здійснюється з метою управління плануванням за рахунок збору статистичних даних. Така інформація цінна як для практичних цілей, так і для підтвердження чи формування гіпотез теорії педагогічного краєзнавства. Дидактичне краєзнавство передбачає собою: використання на заняттях у ролі наочного матеріалу знання про особливості рідного краю (географічні, екологічні, культурні та інші); вивчення місцевих особливостей навчання та освіти, збір матеріалів; дослідження специфічності змісту освіти. Вплив місцевих факторів на формування: особистості людини, суспільної свідомості громади, менталітету етнічної групи людей. Народно-педагогічний напрям краєзнавства – дослідження складових народної педагогіки, що певним чином узагальнюють попередню складову. Педагогічний досвід учителів (професійний компонент) є одним з основних компонентів і являє собою досвід роботи учителів. Адміністративно-керівний компонент передбачає вивчення досвіду адміністративно-керівного апарату шкіл окремого регіону [124, с.111-120].

Особливості має й джерельна база краєзнавчої роботи. Майбутні вчителі мають уміти використовувати різні джерела краєзнавчих знань: *матеріальні* (археологічні, архітектурні, речові); *письмові* (краєзнавча література, преса, журнали, довідники, путівники, статті, збірники, матеріали поточних архівів селянських колективних господарств, сільських, селищних рад, шкіл, підприємств, організацій, установ, районних, міських та державних обласних архівів); *усні* (спогади, пісні, легенди, перекази, казки). Важливе місце серед джерел краєзнавчих знань майбутніх учителів займають оточуючі об'єкти, на які спрямовується студентська навчальна, дослідницька діяльність: *адміністративно-політичні* (населені пункти, район, область, регіон), державні, політичні, громадські організації; *економічні* (господарські) – завод, фабрика, колективне чи фермерське господарства, об'єкти підприємництва, транспорту, зв'язку тощо; *історичні* – пам'ятники, меморіали, заповідники; *освітні, культурно-мистецькі* – навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї; *природні* – урочища, ліси, гори, ріки і т. п [163].

Отже, організація та проведення краєзнавчої роботи вчителями є важливим етапом залучення школярів до вивчення рідного краю, пошукової роботи, виховання гуманного ставлення до природи, формування різнобічно розвиненої особистості, здатної свідомо мислити, сприймати оточуючу дійсність, дбати про своє здоров'я та добробут інших. Подальші наші дослідження будуть спиратися на визначення ролі та місця краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі учнів початкової школи.

1.2 Роль і місце краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі учнів початкової школи

В умовах модернізації системи загальної освіти, що ґрунтується на засадах особисто зорієнтованого та компетентного підходів, важливою

умовою є готовність майбутніх учителів до цілісного бачення дитини та сприяння її всебічному розвитку та набуттю ключової компетентності. Майбутні вчителі мають бути готовим виховувати і навчати дитину, визначати та ефективно розвивати її індивідуальні особливості, можливості та потреби. Це стосується і майбутніх учителів, які будуть працювати з учнями початкової школи.

Молодший шкільний вік (6-10 років) вважають верхівкою дитинства. Зберігаючи дитячу безпосередність дошкільника, молодший школяр починає формувати зовсім іншу логіку мислення. Він посідає нове місце у системі суспільних відносин, у нього з'являються постійні обов'язки у зв'язку зі вступом до школи та появою навчально-виховної діяльності. Молодший шкільний вік, на нашу думку, виступає найсприятливішим для сприйняття краєзнавчого матеріалу [145]. Щоб зацікавити учнів початкових класів вивченням рідного краю, викликати в них позитивне ставлення і любов до Батьківщини, краси її неповторної природи, зберігати найкращі здобутки науки і культури, пишатися своєю історією, вмотивувати необхідність і значущість знань про рідний край як неповторного засобу міжкультурного спілкування, у початковій школі важливо проводити краєзнавчу роботу. Адже дитина повинна починати усвідомлювати національне з колиски, дитячого садка, початкової ланки освіти через казку та пісню, народний звичай, традицію, любов та повагу до рідного дому.

На думку І. Франка, добре поставлена краєзнавча робота у школі «дає змогу докладно ознайомитись зі своїм краєм та усією Батьківщиною... Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу, відчувати себе членом живого, свідомого, об'єднаного організму» [215].

Зміст, форми, методи та усі залучені навчальні засоби виконання такої роботи повинні сприяти вихованню духовно багатой особистості у пізнанні

рідного краю і народу. Набуті знання мають застосовуватись не тільки для спілкування, а також для розв'язання певних потреб власної життєдіяльності. Проте ефективність здійснення краєзнавчої роботи майбутніми учителями залежить від їхніх знань про таку роботу у навчально-виховному процесі учнів початкових класів. На наш погляд, розгляд даного питання у межах нашого дослідження дозволить визначити реальний стан і встановити перспективи подальшого формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи із учнями початкової школи, передбачити можливі труднощі та ускладнення.

Початкова загальна освіта закладає фундамент загальноосвітньої підготовки учнів. Провідною діяльністю молодших школярів є навчання. Зведення норм та положень, що визначають вимоги до освіченості молодших школярів, а також гарантії суспільства щодо її здобуття визначає Державний стандарт початкової загальної освіти [68]. Для визначення ролі краєзнавчої роботи у навчальному процесі учнів початкової школи нами було проаналізовано новий Державний стандарт початкової загальної освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. Визначений у ньому новий зміст освіти було запроваджено лише у 1-х класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2012/13 навчальному році.

Оскільки період навчання дитини у початковій школі є початком особливої навчальної діяльності, яка вимагає від дитини не лише значного розумового напруження, а й більшої фізичної витривалості, вольових зусиль, новий зміст Державного стандарту початкової загальної освіти, укладений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів початкових класів, визначає зміст загальної початкової освіти, спрямовує навчально-виховний процес на формування та розвиток духовно-моральних та інтелектуальних цінностей молодших школярів [232].

Державний стандарт початкової загальної освіти включає такі складові: Базовий навчальний план початкової загальної освіти; загальну характеристику інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти; державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Базовий навчальний план початкової загальної освіти визначає зміст і структуру початкової загальної освіти за допомогою інваріантної і варіативної складових, якими встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями, гранично допустиме тижневе навантаження учнів та тижнева кількість годин [53].

В основу інваріантної складової змісту початкової загальної освіти покладено такі освітні галузі: «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Технології», «Основи здоров'я і фізична культура», вивчення яких спрямовується на формування ключових та предметних компетентності учнів початкових класів. Реалізація освітніх галузей відбувається через навчальні предмети подані у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Відповідність між освітніми галузями Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальними предметами, через які вони реалізуються

Освітня галузь	Навчальні предмети
Мови і літератури	Українська мова (навчання грамоти: мова і читання). Російська, інша мова національної меншини (навчання грамоти: мова і читання). Українська мова у школах з навчанням російською чи іншою мовою національної меншини. Іноземна мова.

Математика	Математика
Природознавство	Природознавство
Суспільствознавство	Я у світі (викладання розпочнеться у 3-х класах з 2014/15 навчального року)
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я Фізична культура
Технології	Трудове навчання Сходинки до інформатики
Мистецтво	Образотворче мистецтво Музичне мистецтво або інтегрований курс «Мистецтво»

Варіативна складова Базового навчального плану визначається загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів учнів та (або) побажань батьків, або осіб, які їх замінюють [53].

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» навчально-виховний процес у початковій школі здійснюється за груповою (класно-урочною) та індивідуальною формами навчання [68].

На основі Базового навчального плану (Додаток А), який визначає загальні засади організації навчально-виховного процесу у початковій школі, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення навчальних предметів і курсів інваріантної складової [53].

Відповідно до вимог Державного стандарту структура змісту початкової освіти охоплює різні рівні знання про: навколишній світ (факти, уявлення, описи, поняття, явища, події, закономірності); способи пізнавальної і практичної діяльності (правила, вказівки, алгоритми дій,

плани); людину, природу, суспільство; способи навчальної діяльності (уміння та навички); досвід творчої діяльності; цінності. У навчальних програмах з кожного предмета визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що враховують зміст і структуру предметної компетентності (учень розпізнає, знає, розуміє, застосовує, виявляє ставлення, оцінює тощо). Освітніми результатами цього етапу навчання у школі є повноцінні читацькі, мовленнєві, обчислювальні вміння та навички, узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, розвинені сенсорні уміння, мислення, уява, пам'ять, здатність до творчого самовираження, особистісно-ціннісного ставлення до праці, мистецтва, здоров'я, уміння виконувати творчі завдання [232].

Водночас із предметною підготовкою за роки початкової освіти діти мають оволодіти ключовою компетентністю, яка передбачає їхній особистісний, соціальний та інтелектуальний розвиток. Ключові компетентності (вміння вчитися, загальнокультурна, здоров'язберігаюча, громадянська, соціальна, інформаційно-комунікативна) формуються на предметній основі. Вони є інтегрованим результатом предметної і міжпредметної компетентності і компетенції. У початкових класах навчальна діяльність уперше стає об'єктом спеціального формування, тому ключова компетентність уміння вчитися набуває найважливішого значення. Основою цієї компетентності у початкових класах є оволодіння учнями початкових класів загальними навчальними вміннями і навичками (навчально-організаційними, загальними пізнавальними, контрольними-оцінними), що значною мірою визначатиме успішність їхньої навчальної діяльності [232].

Відповідно до вимог навчальних програм для 1–4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів прийоми та методи роботи із дітьми мають бути спрямованими на формування:

- навчально-організаційних умінь та навичок (уміння добирати обладнання для проведення уроку, розкласти його у необхідному порядку; включатися у роботу відразу після вказівки вчителя; дотримуватись єдиних вимог до оформлення письмових робіт; розрізняти основні елементи підручника (обкладинка, корінець, сторінка), користуватися закладкою, дотримуватися правильної постави під час читання і письма);

- загально-мовленнєвих (уміння говорити в помірному темпі, чітко, вільно, виразно, з відповідною силою голосу; зосереджено слухати вчителя, відповідати на запитання за відомою та вільною моделлю, зв'язно передавати почуте, побачене трьома-чотирма реченнями; із повагою звертатися до вчителя, учнів);

- загально-пізнавальних (здатність виділяти у предметах певні ознаки, розрізняти розмір, форму, колір, смак тощо; знаходити у двох об'єктів однакові, схожі та відмінні ознаки; зіставляти групи предметів за однією суттєвою ознакою, помічати зміни у спостережуваних об'єктах за орієнтирами, вказаними вчителем; за допомогою вчителя зробити висновки-узагальнення після виконання навчального завдання; виконувати завдання на аналогію);

- контрольно-оцінних умінь і навичок (здатність знайти фактичну помилку у ході зіставлення результатів власної роботи зі зразком; оцінювати наслідки своєї діяльності за орієнтирами, вказаними вчителем (правильно, гарно, що саме; якщо помилився, то в чому, що треба змінити, чого уникати у наступній роботі і т. ін.)) [232, с.17-35].

Усі види загальних навчальних умінь і навичок функціонують у системі предметних зв'язків і формуються безперервно протягом усього періоду початкового навчання відповідно до можливостей програмового матеріалу з різних предметів, обов'язкового обліку попереднього рівня оволодіння ним [232] та індивідуальних особливостей молодших школярів:

- велика амплітуда у зовнішніх темпераментних проявах (одні експансивні, інші стримані, одні швидкі й поривчасті, інші сповільнені);

- істотні характерологічні відмінності молодших школярів: з точки зору вольових рис особистості (учні даної вікової категорії поділяються на більш рішучих, енергійних і наполегливих, і навпаки – на менш вольових, менш самостійних, таких, які більше піддаються впливу) та емоційних рис характеру (імпульсивність, яскравість виявлення почуттів, їх більше чи менше багатство і сила можуть бути досить відмінними);

- особлива категорія рис характеру, яка пов'язана із розумовою діяльністю (серед молодших школярів зустрічаються більш або менш розсудливі, більш схильні все обдумувати і про все розповідати, а також інші, схильні не надто багато роздумувати, а більше діяти);

- у молодшому шкільному віці здібності у більшості випадків ще не бувають чітко вираженими. Тому невдачі учня у тому чи іншому навчальному предметі не слід приймати за відсутність здібностей до нього.

Завдання полягає не стільки у тому, щоб встановлювати здібності та нездібності учня, а й у тому, щоб по можливості розвивати всі необхідні для засвоєння знань здібності;

- відносно добре розвинута у молодшого школяра наочно-образна пам'ять, але вже є передумови для розвитку словесно-логічної пам'яті;

- ефективність осмисленого запам'ятовування в учнів початкових класів відіграє переважаючу роль: експериментально доведено, що діти молодшого шкільного віку значно краще (швидше і міцніше) запам'ятовують зрозумілі їм слова та вирази, ніж ті, які їм незрозумілі;

- учні початкової школи вже можуть у достатньо широких межах здійснювати елементарні розумові операції – порівняння, узагальнення, пробують робити висновки. Дослідження свідчать, що молодші школярі

можуть проводити елементарне оперування наочно представленими множинами, розв'язувати і складати найпростіші приклади і задачі;

- фізичний розвиток учнів початкової школи дозволяє їм без перенапруження та особливої втоми займатися 3-5 годин;

- необхідно врахувати, що у навчанні учнів початкових класів дуже різко виявляється протиріччя між постійно зростаючими вимогами, які висуває навчальна робота, учителі, колектив до особистості дитини, її уваги, пам'яті, мислення, і наявним рівнем психічного розвитку, розвитку якостей особистості [50, с.58-59].

Ми погоджуємось із думкою О. Лиховид, що краєзнавча робота із учнями початкової школи полягає у поєднанні урочної та позакласної роботи. Процес формування краєзнавчих знань треба здійснювати поетапно, враховуючи програми викладання природничих дисциплін і додаючи різноманітні позакласні форми роботи, які мають поглибити й урізноманітнити становлення краєзнавчої компетентності учнів [114].

Змістовою базою краєзнавчої роботи у навчальному процесі початкової школи є освітні лінії «Природознавство», «Суспільствознавство», «Технології» та «Мистецтво». Нами виділено у змісті даних освітніх ліній напрями, у яких реалізується краєзнавча робота, їх подано у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Краєзнавча робота у навчальному процесі початкової школи

Освітня галузь	Зміст початкової загальної освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Природознавство	Україна на планеті Земля	мати уявлення про розташування природних зон на території України, особливості їх природних умов, рослинного і тваринного світу; знати розташування України на глобусі, карті світу, півкуль і Європи; розрізняти за умовними знаками основні форми земної поверхні, моря, найбільші річки та озера України; розпізнавати найхарактерніші рослини і тварини своєї природної зони;

	Рідний край	мати уявлення про особливості погоди своєї місцевості; знати розташування рідного краю на карті України; розпізнавати форми земної поверхні на місцевості;
	Охорона і збереження природи	виконувати правила поведінки у природі; брати участь у природоохоронній діяльності; дотримуватися народних традицій у ставленні людини до природи;
Суспільство знавство	Людина у суспільстві	мати уявлення про Конституцію України, державний устрій, головні історичні події, традиції і звичаї українського народу, основні пам'ятки; знати свій родовід, історію і традиції своєї школи; національну символіку і державні символи; основні права та обов'язки громадянина; виявляти інтерес до розв'язання проблем, які впливають на життя місцевих громад і країни в цілому, брати посильну участь у культуроохоронній діяльності краю;
	Людина і світ	знати приклади винаходів людства, внесок українців у світову культуру, науку; усвідомлювати необхідність толерантного ставлення до різних країн і народів;
Технології (лінія Декоративно- ужиткове мистецтво)	Традиційні художні ремесла в Україні.	мати уявлення про художньо-трудова традиції та ремесла на території України; виготовляти найпростіші атрибути народних свят характерні рідному краю: писанки, карнавальні маски, ялинкові прикраси, обереги;
	Виготовлення народної іграшки	виготовляти народну іграшку (ляльку) характерну рідному краю; конструювати композиції за власним задумом і образною уявою;
Мистецтво (Музична лінія)	Твори музичного мистецтва.	мати уявлення про музичні традиції рідного краю;
Мистецтво (Образотворча лінія)	Твори образотворчого мистецтва	мати уявлення про мову образотворчого мистецтва, його види і жанри; взаємозв'язок із іншими видами мистецтва; художні традиції рідного краю

Всі навчальні дисципліни вивчаються із 1 по 4 клас, окрім «Я у світі» (3, 4 клас). Аналіз навчальних програм із даних дисциплін показав, що вагомішу роль для краєзнавчої роботи відіграють навчальні дисципліни «Природознавство» та «Я у світі». Проаналізуємо як реалізується краєзнавча робота у їхніх навчальних програмах у кожному класі.

У першому класі у межах вивчення навчального предмета «Природознавства» протягом 10 годин (10 уроків) вивчається розділ «Рідний край». Учень має засвоїти і знати назву свого міста (села); домашню адресу; називати водойми рідного краю; пам'ятки природи у рідному краї; 2-4

представники вивчених систематичних груп об'єктів живої природи своєї місцевості (дикорослі та лікарські рослини), культурні рослини; дикі, свійські тварини; гриби; рослин і тварин, занесених до Червоної книги України; пояснює господарське значення лісів, культурних рослин, свійських тварин своєї місцевості; значення праці людей своєї місцевості; знаходити необхідну інформацію з додаткових джерел знань про природу свого краю та обговорювати отриману інформацію; формулювати висновки про необхідність захищати рослин і тварин рідного краю; спостерігати за життям тварин; досліджувати особливості природи рідного міста (села).

При вивченні розділу «Моя країна – Україна» Учень набуває уявлення про карту України та умовні позначення на ній рівнин, гір, річок, морів; знає: назву Батьківщини, столицю України, назви (2-3) морів, гір та найбільших річок України; знаходить на карті України рівнини, гори, водойми.

Окрім, того учні мають реалізувати міні-проект «Моє улюблене місце відпочинку на природі у місті (селі)», виконати дослідницький практикум «Чим славиться моє місто (село)» та практичну роботу «Ознайомлення з колекцією гірських порід рідного краю».

У другому класі при вивченні розділу «Природа восени» навчального предмета «Природознавство» учні наводять приклади перелітних та осілих птахів своєї місцевості; тварин, які змінюють забарвлення хутра; які готують запаси кормів; які готуються до зимової сплячки; однорічних і багаторічних рослин своєї місцевості; називають водойми рідного краю; розпізнають найпоширеніші плоди і насіння рослин своєї місцевості; отруйні та їстівні гриби своєї місцевості; описують особливості рослин, поведінку тварин своєї місцевості восени; спостерігають за погодою свого краю восени.

У третьому класі, вивчаючи розділ «Рослини, тварини і середовища їх існування» навчального предмета «Природознавство», учні набувають знання про способи розмноження рослин; рослини і тварин рідного краю, які

потребують охорони; правила поведінки у природі; умови розвитку рослин; наводять приклади квіткових і хвойних рослин своєї місцевості; культурних рослин своєї місцевості; найпоширеніших диких тварин своєї місцевості; свійських тварин своєї місцевості; описують зовнішній вигляд, характерні особливості представників комах, риб, птахів, звірів (на прикладах своєї місцевості); характеризують: органи рослини; значення диких і свійських тварин у житті людини (на прикладі своєї місцевості); проводять спостереження під час екскурсії «Різноманітність рослин і тварин рідного краю».

Вивчаючи розділи «Людина в суспільстві» та «Людина і світ» навчального предмета «Я у світі», учні усвідомлюють свою належність до українського суспільства; необхідність толерантного ставлення між людьми; формують уявлення про державну символіку України; природні багатства країни; свою приналежність до України; виявляють інтерес до пізнання минулого та сучасного України; участі у відзначенні пам'ятних подій, державних і народних свят; накопичення матеріалів із теми, оформлення їх у альбом, портфолію тощо; виявляють патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави.

У четвертому класі краєзнавчі знання учні набувають при вивченні розділу «Наша батьківщина – Україна», що передбачає вивчення розташування України на карті світу, півкуль та Європи; корисних копалин рідного краю; схеми будови річки; значення лісів для людини; особливості пристосування тварин і рослин до життя в умовах степу; значення ґрунту у житті живої природи. Учні навчаються працювати з атласом і контурною картою; характеризувати природні зони; називати штучні та природні водні об'єкти; природні зони України; заповідні території; представників рослинного і тваринного світу природних зон; представників рослинного і тваринного світу гір; показувати найбільші річки України, Чорне та Азовське

моря; свою область; найбільші гори, рівнини і височини України; природні зони; Кримські гори і Карпати; заповідники та національні парки.

Основною формою організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є урок. За баченням О. Лиховид якісні знання учнів формуються поступово, не на одному, а у системі уроків, на окремому уроці можуть формуватися лише окремі ознаки якості: повнота і міцність знань, усвідомленість та осмисленість навчального матеріалу, системність та узагальненість, їх дієвість, тобто, якість знань має пряму залежність від певного типу уроків [114, с.189].

З кожним днем відбувається все більша інформатизація суспільства, що зумовлена постійним оновленням знань, створенням нових технологій, у тому числі і педагогічних, систем комунікацій, постійно оновлюються вимоги до якості освіти, усе це вимагає упровадження інноваційних форм, методів і технологій навчання у навчальний процес (а ,отже, і у краєзнавчу роботу) учнів початкової школи. В науково-педагогічній літературі можна знайти багато зразків використання інноваційних технологій у навчальному процесі початкової школи.

За баченням М. Сухіна, ефективними у початковій школі можуть бути технології: «Мозковий штурм», «Написання синквейну», «Написання есе», «Рольові ігри», а також проектні і технології навчання у співпраці. Технологію «Мозковий штурм» доцільно використовувати у невеликих за чисельністю класах, де дітей ділять на три групи: «генератори ідей», «аналітики», «відповідальні за рішення». Перші пропонують кілька різних ідей щодо виконання поставленого завдання, другі – аналізують та обговорюють запропоновані ідеї, треті – вибирають найбільш вдалу і правильну ідею. Синквейн – це вірш, написаний із 5 рядків, які пишуться за певними правилами: Першим пишеться іменник – назва синквейна, другий рядок – два прикметники, третій – три дієслова, що стосуються назви

синквейна, у четвертому рядку учень цілою фразою висловлює своє ставлення до теми синквейна, а у п'ятому- одним іменником робить підсумок. Технологія «Написання синквейна» передбачає розвиток словникового запасу, формує вміння стисло, в кількох словах висловлювати думку. Проектну технологію застосовують у поєднанні з технологією навчання у співпраці. Популярним у молодших школярів є створення ілюстрованої книжки до казки. Учні знаходять казку, разом розбивають її на фрагменти, розподіляють порівну між собою і вдома виконують ілюстрації до вибраних фрагментів. У школі знову разом компонують «книжку», дотримуючись послідовності сюжету. Виконання такого проекту розвиває навички працювати в команді, почуття відповідальності за доручену справу [197].

Окрім інноваційних технологій у початковій школі з кожним роком ширше впроваджуються нетрадиційні форми навчання. Аналіз педагогічної літератури дає можливість розглядати таку класифікацію нетрадиційних форм відповідно до способу взаємодії суб'єктів навчального процесу: уроки-мандрівки; віршовані (римовані) уроки; інтегровані уроки; уроки-телепередачі та радіопередачі; уроки-дискусії; уроки-змагання; уроки-дослідження; уроки-сюжетні замальовки. До нетрадиційних форм роботи на уроці можна віднести такі: урок «Що? Де? Коли?», урок типу «КВК», урок-вікторина, урок-аукціон, урок-екскурсія, урок-спостереження та ін. [51; 87].

Ключовим нормативним документом у сфері освітньої політики щодо виховання учнів початкової школи є наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243, яким затверджено «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України». Згідно яких визначено необхідність створення цілісної моделі виховної системи на основі громадянських та загальнолюдських цінностей у відповідності до наступних ключових ліній: ціннісне ставлення до себе

(Додаток Б); ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей (Додаток В); ціннісне ставлення до праці (Додаток Д); ціннісне ставлення до природи (Додаток Е); ціннісне ставлення до культури і мистецтва (Додаток Ж); ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави [143].

Особливу роль для краєзнавчої роботи з учнями початкової школи відіграє зміст виховної діяльності за ключовою лінією, ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави. У першому класі вона реалізується у такому тематичному змісті краєзнавчого характеру: «Та земля мила, де мати народила», «Моя рідна Україна», «Символи моєї держави», «Знай і поважай Герб, Прапор і Гімн своєї Батьківщини», «Ми — українці», «У країні рідної мови», «Мова», «Наша мова — солов'їна». У другому класі: «Наша Вітчизна — Україна», «У нас одна Батьківщина — наша рідна Україна», «Ми — українці», «Я — син своєї землі», «Українці за кордоном», «Славетні українці», «Кожному миле його слово рідне. Третій клас: «Я — маленький громадянин», «Ми всі – єдина сім'я», «Чи знаєш ти свій край?», «Древня столиця України», «Легенди нашого краю», «Вулицями рідного міста (села)», «Година пам'яті», «Моральні цінності мого народу. Традиції поваги, турботи, співчуття і допомоги людям», «Моя мала Батьківщина», «Мій рідний край», «Рід, родина, рідня», «Моя рідна вулиця», «Пам'ятаймо героїв», «Мої права та обов'язки», «Дитяча праця і права дитини». Четвертий клас: «Одна-єдина на цілім світі...», «Я — громадянин України і пишаюсь цим», «Люби і знай свій рідний край», «Люди, які прославили мій край», «Сторінки історії мого міста (села)», «І живе калина на папері», «Всі народи України живуть у злагоді та мирі», «Шануймося, бо ми того варті».

Оскільки у молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними для краєзнавчої роботи у виховному процесі є такі форми діяльності: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова

вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, перекличка повідомлень, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами [143].

Отже, краєзнавча робота з учнями початкової школи проводиться як під час організації навчальної (предметна основа) так і виховної роботи, що сприяє успішному виконанню одного із основних завдань сучасної школи, а саме, формуванню в учнів початкової школи громадянських, ключових та предметних компетенцій, інтересу до своїх родинних та національних витоків, формується прагнення продовжувати традиції свого народу, самостійності у здобутті краєзнавчих знань, розвитку пізнавальних інтересів до батьківського роду, рідної природи, материнської мови та пісні. Вище проведений аналіз краєзнавчої роботи у початковій школі визначив, що майбутній учитель повинен знати: положення основних нормативних документів, у яких відображено зміст краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; основи різносторонніх фактичних знань про рідний край; історію розвитку та сучасні аспекти краєзнавства; психолого-педагогічні можливості краєзнавства. Подальші наші дослідження будуть стосуватися особливостей підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

1.3 Особливості підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Зміни, що відбуваються у сфері освіти та суспільстві загалом вимагають від особистості сучасного учителя відповідального ставлення до виконуваної роботи, оскільки покладаються значні надії на молоде покоління. Завдання педагога - сформувати молоду особистість, яка має власну громадянську позицію, систему ціннісних орієнтацій, є патріотом своєї країни, знає свій родовід, історію краю в якому народилась та проживає, створювати умови для самореалізації і розвитку творчих здібностей учнів, для їхнього розуміння нерозривного зв'язку вивчення основ наук з практикою, життям, довкіллям. Особлива відповідальність покладається на учителя, який працює із дітьми початкової школи, оскільки він закладає фундамент світоглядної культури дитини. У процесі вивчення різних навчальних предметів шкільної програми йому належить узагальнити та збагатити досвід учнів як усю сукупність чуттєвих сприймань, відродити духовність, моральність, національну самосвідомість, прищеплювати любов до довкілля, розвинути в учнів інтерес до своїх родинних та національних витоків, сформувати прагнення продовжувати традиції свого народу.

Важливим є уміння реалізувати інтереси та здібності особистості, формування її суспільно-громадського досвіду; залучення до особисто значущих національних соціально-культурних цінностей, потреб; зміцнення здоров'я і розвиток творчого потенціалу особистості; здобуття додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створення умов для творчої діяльності, самовираження та творчого самовдосконалення; створення передумов для їх професійного самовизначення та до професійної підготовки відповідно до інтересів і здібностей кожного.

На потребі формування у дитини особливого ставлення до рідного краю неодноразово наголошувала С. Русова: «Плекання любові до рідного краю, враз із пізнанням його скарбів вчиться дитина цінити та шанувати те, що своє... бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не

зможе стати щирим горожанином усесвіту (мова оригіналу)» [193, с.33]. Видатний педагог доводила, що дитина повинна не лише опанувати знаннями про свій рідний край, а і сповнитись особливих почуттів і ставлень до нього: «Треба з малих літ викликати у дітях палку любов до рідного краю, ця любов завше жевриться у душі дитини, майже несвідомо вона любить свою хату, своє село, милується рідними левадами, широким степом або темним лісом. Треба цю маленьку іскорку роздмухати у гаряче щире почуття, хай дитина додивляється до краси рідного степу, слухає рідну пісню, рідну мову, знає своїх рідних героїв-лицарів і що далі більш свідомо ставиться до того національного і природного осередку, в якому вона виростає, якому колись мусить служити» (мова оригіналу). Своє переконання С. Русова пояснює тим, що «любов до рідного краю гарне, чудове, могутнє почуття! Воно живе в душі людини, поки не вмирає її свідомість» (мова оригіналу) [175, с.15].

Все це націлює вищі навчальні заклади на цілеспрямовану роботу з підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, формуванню у них знань, умінь та навичок, що відповідають новим професійним стандартам.

Адже краєзнавча освіта, як один з важливих засобів створення культуротворчого середовища у навчально-виховному процесі, відкриває майбутньому вчителеві навколишній світ із усією багатогранністю складних взаємовідносин природи, суспільства і особистості, задовольняє потреби у самопізнанні, самореалізації, сприяє формуванню особистісних якостей та ціннісних орієнтацій [120]. Вихідні концептуальні положення щодо змісту й організації процесу підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи ґрунтуються на основних засадах законів України «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті.

Проблемами підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи займались багато науковців. Аналіз та узагальнення педагогічної літератури, в якій розкрито ці питання, дає змогу виділити декілька напрямів:

- підготовка вчителів початкових класів знаходилась у центрі досліджень таких науковців, як М. Вашуленко, Б. Грінченко, А. Макаренко, С. Русова, О. Савченко, В. Сухомлинський, К. Ушинський;

- навчання та виховання майбутніх учителів засобами краєзнавства приділено увагу у працях В. Обозного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Струманського та ін.;

- використання краєзнавчої роботи у професійній діяльності учителя з учнями початкової школи розкрито у дослідженнях В. Матіяш, Т. Міщенко, О. Пірожкової.

Підготовка майбутнього учителя до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи впливає на становлення вчителя як особистості, його соціалізацію та професійну діяльність. Це обумовлює необхідність включення майбутніх учителів з перших днів навчання до системи стосунків, що постійно вдосконалюються, розширюються і не тільки розкривають специфіку педагогічної праці, але й поглиблюють історико-педагогічні, краєзнавчі знання, уміння та навички [230].

На основі наукових даних із проблеми здійснення учителями краєзнавчої роботи (С. Бабкова, А. Барков, Л. Берг, О. Брайченко, Б. Вульф, В. Матіяш, Т. Міщенко, О. Пірожкової, М. Поташник, М. Крачило, В. Обозний та ін.) можна стверджувати, що готовність майбутнього вчителя до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи здебільшого визначається сформованістю особистості вчителя, в основі якої лежать: спрямованість на краєзнавчу роботу в обраному фаху, здібності до неї, наявність стійких знань, умінь та навичок [204].

При підготовці майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи С. Танана виділяє наступні завдання:

- сформувати у майбутніх учителів особову мотивацію до використання організаційних форм краєзнавчої роботи у майбутній педагогічній діяльності за рахунок усвідомлення гуманістичної, особово-орієнтованої, соціально-педагогічної та психологічної самоцінності краєзнавства у процесі соціалізації особи;

- сформувати, закріпити та розширити теоретичні знання з основ краєзнавчої роботи учнів початкової школи; розвинути уміння та навички самостійного здійснення основних організаційних форм краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; а також уміння та навички науково-дослідної роботи у даній області педагогіки;

- залучити майбутніх учителів до національно-культурних традицій регіону з урахуванням системи загальнолюдських цінностей та світової культури, які повинні сприяти розширенню поведінкового репертуару майбутнього вчителя початкової школи в умовах полікультурної сфери освітнього середовища країни;

- стимулювати потребу у постійному, безперервному самопізнанні, самовдосконаленні, самоосвіті як умові підвищення професійної компетентності, наукового і загальнокультурного рівня готовності майбутнього учителя;

- сформувати потребу та вміння підтримувати як своє психічне і фізичне здоров'я, так і здоров'я своїх майбутніх вихованців із використанням організаційних форм краєзнавства [200, с.149].

На думку Б. Коцун та Г. Сарапін, успішна організація краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та її ефективність у навчально-виховній роботі у цілому, а також у використанні краєзнавчого матеріалу залежить від таких умов: теоретичної підготовки вчителя початкової школи; краєзнавчої

підготовки до проведення краєзнавчих досліджень; використання краєзнавчих матеріалів у процесі вивчення предметів; педагогічного керівництва вчителем краєзнавчою роботою учнів початкової школи [96]. За баченням С. Танани, для досягнення оптимального рівня навчально-методичного забезпечення і, таким чином, максимального підвищення ефективності підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи необхідне проведення таких додаткових заходів: створення навчальної допомоги (підручника) з основ краєзнавчої роботи учнів початкової школи для студентів ВНЗ і вчителів; еталонного переліку прогулянок, екскурсій, маршрутів походів для учнів початкової школи регіону; внутрішньої вузівської системи інформаційного забезпечення із проблем шкільного та студентського краєзнавства; нового покоління навчальних посібників (робочі зошити, розробки сценаріїв краєзнавчих ігор, кросвордів, вікторин та ін.) і методичних рекомендацій з організації краєзнавчої роботи учнів початкової школи; розробка комп'ютерного програмного забезпечення навчального процесу; підготовка відеоряду із методики організації краєзнавчих заходів з учнями початкової школи [200, с.147-153].

Науковець І. Шумілова вважає, що формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи виконує такі функції: виховну, освітню, розвивальну, організаційну, мотиваційну, практично-орієнтовану, теоретико-методологічну. Адже, саме вивчення основ краєзнавства сприяє вихованню таких якостей як громадянськість, патріотизм, любов до рідного краю; формується творчий підхід до вивчення і використання місцевого досвіду, а також індивідуальний стиль діяльності, спрямованість на професію вчителя, повага до педагогічної діяльності, розвиваються комунікативні вміння (слухати, вести діалог, бесіду, ставити питання, встановлювати особисті контакти тощо), педагогічний такт (на

прикладі знайомства із діяльністю кращих учителів краю). Мотиваційна функція характеризує бажання майбутнього учителя працювати над формуванням краєзнавчих уявлень учнів початкових класів, спрямованість на здобуття знань і навичок. Когнітивна функція характеризує взаємодію вчителя з учнями, стилі керівництва у навчальній та позаурочній діяльності, врахування учителем у процесі навчання вікових та індивідуальних особливостей учнів початкових класів, рівень знань про рідний край, його історію, постаті, які його репрезентують. Організаційна функція – використання учителем основних форм організації навчання, нестандартних і нетрадиційних, позакласної роботи у загальноосвітній школі (проведення позакласних заходів), організацію шкільних музеїв [230, с.160-165].

Основним змістом методики використання краєзнавчого матеріалу для майбутніх учителів початкової школи є: глибоке знання викладачем теорії краєзнавства; систематичне вивчення місцевого матеріалу і використання його на заняттях; самостійне виконання майбутніми учителями краєзнавчих завдань – як репродуктивних, так і продуктивних; емоційний тонус у викладанні навчального матеріалу; пробудження у майбутніх учителів пізнавального інтересу до практичної роботи як на заняттях, так і в позакласній роботі; організація та проведення із майбутніми вчителями екскурсій і туристичних походів [94, с.39-42].

За баченням С. Піскун, при формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи виділяються наступні засоби: введення відповідного навчального курсу у програму професійної підготовки майбутнього фахівця у педагогічних вищих навчальних закладах; організація екскурсій у музеї та на місцевості певного регіону, що відзначаються здобутками, які можна використати у педагогічних цілях; проведення туристично-краєзнавчої роботи; організація факультативів та гуртків краєзнавців; створення музеїв або куточків, присвячених здобуткам

місцевого населення певного регіону у галузі освіти; використання краєзнавчого матеріалу у викладанні інших дисциплін (історія педагогіки, історія педагогічної думки у персоналіях, українське дитинознавство, народні промисли України та інші); написання студентами наукових робіт на краєзнавчу тематику (повідомлень, рефератів, курсових, дипломних, магістерських робіт та інших) [153].

При підготовці майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи Г. Самойленко пропонує у позаурочній роботі використовувати колективні форми (екскурсії, походи пам'ятними місцями та у музеї, експедиції, вечори, олімпіади, конкурси, конференції, концерти, зустрічі), групові (гуртки, товариства, метою яких є підготовка альбомів, альманахів, журналів, газет, наочних посібників тощо) та індивідуальні – знайомство з краєзнавчою літературою, архівними матеріалами, підготовка рефератів, доповідей, матеріалів до оглядових чи монографічних тем, записи спогадів, збирання та оброблення фольклорних матеріалів [178].

За баченням С. Білої, проведення краєзнавчої роботи може включати різноманітні форми і методи навчання, зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів майбутніми учителями. Серед них визначальними є: методичні схеми та рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів; екскурсії до краєзнавчого музею, тематичні розповіді екскурсовода; навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю); зустрічі із ветеранами війни, національно-визвольних рухів, народними умільцями; практикуми у місцевому архіві; тематичні походи та експедиції; конференції з історії краю; організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю; робота із краєзнавчими текстами; дидактичні ігри із краєзнавства, брейн-ринг «Люби, вивчай свій рідний край», аукціони, ярмарки народних пісень, приказок, предметів побуту; тематичні бесіди [19].

Найбільш доступною та масовою формою вивчення рідного краю є екскурсія, оскільки у ній переважають елементи живого споглядання. Науковці Л. Мірошниченко та Ю. Дишлюк розглядають екскурсії як відвідування визначних пам'яток культури, форму і метод набуття знань [128]. На думку Є. Пасічника, такий вид навчальної діяльності розширює кругозір студентів, конкретизує і поглиблює знання та уявлення, посилює інтерес до тих місць, що пов'язані із його життям [147].

За баченням Л. Гомля та Л. Кушнір, екскурсії поділяють на три групи: навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні. Для систематизації всіх видів екскурсій їх поділяють на такі типи: екскурсії у природу; екскурсії у сферу господарської діяльності населення; екскурсії у сферу культурної діяльності народу. До екскурсій у природу входять наступні: екскурсії у живу природу (вивчення внутрішніх вод, рельєфу, корисних копалин, ґрунтів); вивчення живої природи (рослинного покриву і тваринного світу), загальноприродничі екскурсії (екологічні, ландшафтознавчі, із вивчення взаємозв'язків між природою і людським суспільством). Екскурсії у природу проводять не лише для ознайомлення з об'єктами чи явищами та процесами, що у ній відбуваються, а з метою виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами природи з одного боку, між природою і господарською та культурною діяльністю населення – з іншого. Краєзнавчі (позапрограмні) екскурсії, на перший погляд, мало чим відрізняються від навчальних. Проте навчальні екскурсії в основному сприяють успішному засвоєнню майбутніми учителями програмного матеріалу з того чи іншого предмета. Під час краєзнавчих екскурсій майбутні вчителі поглиблено і всебічно вивчають рідний край – його природу і господарство, історичне минуле і сучасність [47, с.166-170].

Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України розроблений рекомендований перелік об'єктів для проведення природничих краєзнавчих

екскурсій відповідно до області, що подано у додатку 3, перелік комплексних навчально-тематичних екскурсій із студентською молоддю (із відвідуванням визначних історичних, краєзнавчих, географічних, етнографічних об'єктів) – http://kristti.com.ua/upload/file/nmk_doshk&poch&pozashk.osvita/nmk_poz.osv_ekskursiyi. Проаналізувавши освітньо-інформаційні ресурси, виділено наступні веб-сайти, які ми використовували при формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: <http://teacher.at.ua/> – «Вчитель вчителю, учням та батькам», www.balachka.com – «Пиши українською», <http://bibliyna-istoriya.org.ua/> – «Біблійна історія», <http://cikave.org.ua/pro-sajt/> – «Цікаво про цікаве», <http://www.ukr-tur.narod.ru/> – «Світ географії та туризму», www.akBooks.com.ua/ – «Академічна книгарня@онлайн», [Lcorp.ulif.org.ua](http://lcorp.ulif.org.ua) – український лінгвістичний портал «Словники України», <http://www.idea-ukraine.org/> – проект «Відкритий світ інформаційних технологій», <http://prostir.museum> – портал «Музеї України», <http://www.prostir.museum/sites/ua> – «Музейний простір України», <http://namu.kiev.ua/> – веб-сайт Національного художнього музею України, <http://www.warmuseum.kiev.ua/> – веб-сайт Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років, <http://hutsul.museum/> – веб-сайт Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, <http://museum.odessa.net/fineartsmuseum/> – веб-сайт Одеського художнього музею, <http://www.archaeology.odessa.ua/> – веб сайт Одеського державного археологічного музею, <http://www.oweamuseum.odessa.ua/> – веб-сайт Одеського музею західного і східного мистецтва, <http://muzey.vn.ua/> – веб-сайт Вінницького обласного краєзнавчого музею, <http://www.museum.lviv.ua/> – веб-сайт Львівського музею історії релігії, <http://lvivgallery.org/> – веб-сайт Львівської національної галереї мистецтв, <http://honchar.org.ua/> – веб-сайт Музею І.М. Гончара,

org/ – веб-сайт Національного заповідника «Херсонес Таврійський», <http://www.tmf-museum.kiev.ua/> – веб сайт Державного музею театрального, музичного і кіномистецтва України та інші.

При формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи студенти можуть отримувати краєзнавчі знання із слів викладачів, навчальних посібників та засобів масової інформації. Крім того самостійно, що забезпечує умови для активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів та у процесі поглибленого дослідницького пошуку, що представляє науковий інтерес.

Окрім того, у процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи Б. Коцун, Г. Сарапін пропонують застосовувати краєзнавче дослідження, що включає ряд етапів та різноманітних форм і методів її реалізації. Перший етап (підготовчий) передбачає орієнтовні поради майбутнім учителям щодо теми дослідження історії рідного краю. Вона повинна: мати важливе освітньо-виховне значення; бути тісно пов'язана із програмою; сприяти глибокому розумінню загальних закономірностей історичного процесу та особливостей історичного розвитку краю; мати новизну та актуальність; відображати єдність цивілізаційного і культурного підходів при дослідженні. Другий етап (освітньо-пізнавальний) передбачає рекомендації щодо організації та проведення краєзнавчого дослідження в такій послідовності: вибір теми, визначення мети і завдань дослідження; розроблення загального плану роботи; підготовка програми збирання і систематизації краєзнавчих матеріалів; розподіл пунктів плану теми, видів роботи та встановлення строків виконання; визначення форм, методів і прийомів роботи; встановлення строків підбиття підсумків із кожного розділу теми; вивчення різноманітних джерел із теми дослідження; виявлення та вивчення документальних джерел, які зберігаються у місцевих архівах, музеях; пошук

учасників історичних подій, очевидців, що мають відношення до проблеми дослідження; збирання предметів матеріальної і духовної культури, перевірка їх достовірності; науково-методичне оформлення зібраного матеріалу; використання зібраного й опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу [96, с.103-106].

Як зазначає В. Бенедюк, основні напрями краєзнавчих досліджень у цілому визначаються змістом навчальних програм. Головна увага при цьому зосереджується на розкритті найважливіших закономірностей у природному середовищі. Краєзнавство розглядається не як тимчасовий компонент методики навчання, а як систематична, цілеспрямована навчальна та навчально-пошукова діяльність студентів і викладачів [17, с.6].

Формування готовності майбутніх учителів має бути спрямованою на їхню готовність здійснювати краєзнавчу роботу з учнями початкових класів через реалізацію інтересів та здібностей особистості, формування її суспільно-громадського досвіду; залучення до особисто значущих національних соціально-культурних цінностей, потреб; зміцнення здоров'я та розвиток творчого потенціалу особистості; здобуття додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створення умов для творчої діяльності, самовираження та творчого самовдосконалення; створення передумов для їх професійного самовизначення та допрофесійної підготовки відповідно до інтересів і здібностей кожного [120].

Вивчаючи науково-методичну літературу з основ викладання різних дисциплін у початковій школі, ми звернули увагу на особливості підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи: формування готовності майбутніх учителів володіє низкою особливостей: вона виявляється через уміння реалізувати інтереси та здібності особистості, формування її суспільно-громадського досвіду; залучення до особисто значущих національних соціально-культурних цінностей, потреб; зміцнення здоров'я і розвиток

творчого потенціалу особистості; здобуття додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створення умов для творчої діяльності, самовираження та творчого самовдосконалення; створення передумов для їх професійного самовизначення та допрофесійної підготовки відповідно до інтересів і здібностей кожного.

Вищесказане дозволяє стверджувати, що при підготовці майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи викладачам необхідно враховувати основні її завдання, форми, методи і засоби, розуміти функції, які виконує така підготовка, забезпечувати умови, при яких вона буде ефективною, розуміти її важливе значення у цілісному педагогічному процесі школи. Подальші наші дослідження будуть стосуватися визначення стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

1.4. Педагогічна діагностика готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Констатувальний етап розпочинали з визначення рівнів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з дітьми початкової школи. Із метою діагностування місця, ролі та визначення рівнів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з дітьми початкової школи було використано методи спостереження, бесіди, анкетування, тестування.

Ми розглядали основні поняття, які стосуються визначення рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до краєзнавчої роботи.

Розглянемо дефініції «готовність», «готовність до краєзнавчої роботи», «готовність майбутнього учителя до краєзнавчої роботи», досліджуваного питання, що дасть змогу оцінити ефективність готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

У психолого-педагогічних дослідженнях феномен готовності трактується по-різному. Розмаїття трактування поняття подано в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Трактування дефініції «готовність» різними науковцями

Автор	Трактування дефініції «готовність»
Д. Прангішвілі [161], Д. Узнадзе [209]	психологічна настанова
М. Дьяченко, Л. Кандибович [59], С. Максименко [121], В. Моляко [132], О. Пелех [121], А. Щербаков [231]	багаторівнева структура рис, властивостей і станів особистості, які в сукупності дозволяють їй успішно здійснювати професійну діяльність
А. Ковальов [86], М. Левітов [109]	певний функціональний стан
В. Сластьонін [183], О. Мороз [134]	особливий психічний стан
Г. Штельмах [228]	складне особистісне утворення
А. Ліненко [112]	вибіркова активність, що налаштовує особистість на майбутню діяльність
В. Бусел [41]	бажання зробити що-небудь
А. Богуш [21]	неусвідомлений стан організму, сприятливий до сприйняття нової діяльності, інформації, який запобігає виникненню кризових явищ
К. Дурай-Новакова [57]	передумова ефективної діяльності
З. Курлянд, Р. Хмелюк [150]	цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибірку прогнозуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості.

Під готовністю до краєзнавчої роботи науковець Т. Міщенко розуміє інтегральну властивість особистості педагога, основними структурними компонентами якої є мотиваційно-ціннісні установки вчителя на реалізацію функцій краєзнавства як засобу зв'язку виховання із життям, а також сукупність професійно значущих знань та вмінь [130].

На думку О. Бондаренко, готовність майбутнього вчителя до краєзнавчої роботи з учнями як складова більш загального поняття «готовність учителя до педагогічної діяльності» є складним особистісним

утворенням, що охоплює краєзнавчу спрямованість, позитивну мотивацію, професійно важливі риси особистості, краєзнавчі знання, вміння та навички, оцінку, адекватну самооцінку та рефлексію результатів власної праці, забезпечуючи ефективність краєзнавчої роботи [24].

У дослідженнях С. Танани готовність майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи розглядається, як складне соціально-педагогічне утворення, що містить у собі комплекс індивідуально-психологічних якостей особистості та систему професійно-педагогічних знань, умінь і навичок організації краєзнавчої роботи на основі усвідомлення значущості шкільного краєзнавства як засобу соціалізації особистості [199].

М. Кузьма-Качур під готовністю майбутніх учителів початкових класів до шкільного краєзнавства розглядає цілісне явище, що складається із взаємопов'язаних, скріплених переконаннями морально-вольових якостей особистості, соціально значущих мотивів, способів поведінки, знань, умінь і навичок [102].

У межах нашого дослідження під готовністю майбутнього учителя до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи будемо розуміти особистий стан майбутнього учителя, з певними краєзнавчими знаннями, вміннями, навичками та переконаннями у необхідності організовувати краєзнавчу роботу з учнями початкової школи.

Вдосконалення процесу підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи вимагав врахування певних передумов, до яких віднесено такі:

- сформованість у майбутніх учителів мотивів оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у процесі фахової підготовки за напрямом підготовки 0101 «Педагогічна освіта» спеціальності 6.010102 «Початкова освіта», що визначається у освітньо-кваліфікаційній характеристиці;

- аналіз краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі з учнями початкової школи, зроблений у пункті 1.2 дав змогу спрямувати визначення стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у двох напрямках: навчальному та виховному.

З метою оптимізації навчально-виховного процесу та підвищення його ефективності на шляху формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було проведено констатувальний етап дослідження на початку першого навчального семестру 2011 р. на базі Мукачівського державного університету та Чернівецького національного університету із студентами, які навчаються за напрямом підготовки 6.010102 та 7.01010201 «Початкова освіта» (галузь знань 0101 «Педагогічна освіта»). Загалом у експерименті взяло участь 440 майбутніх учителів.

За допомогою методів анкетування, тестування, бесід та спостережень здійснювалось вивчення місця і ролі краєзнавчої роботи у системі підготовки майбутніх учителів початкової школи, а також визначення стану їх готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Спершу було визначено наскільки сформовані мотиви оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями і навичками краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у майбутніх учителів.

Як показало дослідження (таблиця 1.4), майбутні вчителі надають перевагу мотивам стати висококваліфікованим фахівцем, сумлінно вивчати будь-які дисципліни, інтерес до конкретних краєзнавчих фактів (43,7%; 37,9%; 21,4%), 4, 5 та 6 рангове місце відповідно займають мотиви – прагнення отримати високі бали, поглибити уже набуті краєзнавчі знання та інтерес до особистості викладача як людини та науковця. Отримані результати дають змогу стверджувати про несформованість стійких мотивів у майбутніх учителів до краєзнавчої роботи. Це вказує на необхідність

посилити вплив на мотиваційну сферу у процесі підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Таблиця 1.4

Мотиви підготовки до краєзнавчої роботи майбутніх учителів
з учнями початкової школи

Мотиви підготовки до краєзнавчої роботи у майбутніх учителів з учнями початкової школи	Рангове місце	%
Звичка сумлінно вивчати будь-які дисципліни	2	37,9
Інтерес до конкретних краєзнавчих фактів	3	21,4
Прагнення стати висококваліфікованим фахівцем	1	43,7
Можливість використовувати набуті краєзнавчі знання, уміння та навички для майбутньої діяльності не за фахом	8	6,8
Відсутність інших, більш цікавих справ, ніж навчальні заняття	9	3,4
Інтерес до краєзнавчих досліджень	7	8,8
Прагнення поглибити уже набуті краєзнавчі знання	5	17,5
Інтерес до особистості викладача як людини та науковця	6	9,1
Прагнення отримати високі бали	4	20,6

Визначення стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у виховному напрямі було проведено під час педагогічної практики (позакласні виховні заходи) студентів педагогічного факультету Мукачівського державного університету, які навчаються за спеціальністю 6.010102 «Початкова освіта». Одним із завдань педагогічної практики було провести виховний захід у одному із класів початкової школи за однією із тем: «Та земля мила, де мати народила», «Чи знаєш ти свій край?», «Легенди нашого краю», «Вулицями рідного міста (села)», «Мій рідний край», «Рід, родина, рідня», «Моя рідна вулиця», «Пам'ятаймо героїв», «Люби і знай свій рідний край», «Люди, які прославили мій край», «Сторінки історії мого міста (села)».

Вимоги до проведення виховного заходу краєзнавчого змісту майбутніми учителями з учнями початкової школи полягали у наступному: чітке формулювання назви виховного заходу та розуміння майбутнім учителем його краєзнавчої мети; планування основних етапів виховного заходу та визначення завдань кожного із них; організація підготовки заходу у відповідності до поставленої краєзнавчої мети; визначення оптимального змісту краєзнавчого матеріалу; вибір найбільш раціональних методів та прийомів виховного впливу краєзнавчого матеріалу на учнів на кожному етапі заходу; чіткість виховного заходу, оптимальний його темп і ритм; різноманітність і творчий характер діяльності учнів початкової школи; взаємозв'язок заходу із попередніми та наступними формами позакласної роботи з учнями.

Оцінка виховного заходу краєзнавчого змісту проведеного майбутніми учителями з учнями початкової школи включала такі показники:

- аналіз готовності майбутнього вчителя до проведення виховного заходу краєзнавчого змісту: мета і завдання виховного заходу; урахування рівня вихованості учнів початкової школи при визначенні мети і завдань; місце виховного заходу краєзнавчого змісту у загальній системі виховної роботи початкової школи;

- аналіз процесу підготовки виховного заходу краєзнавчого змісту: роль класного керівника; роль учнівського активу; забезпечення дружної та злагодженої роботи колективу у процесі підготовки виховного заходу краєзнавчого змісту; роль учнівських органів самоврядування; надання тактової допомоги учням; рівень участі дітей у підготовці виховного заходу краєзнавчого змісту; аналіз правильності розподілу обов'язків; строки виконання, облік;

- аналіз проведення виховного заходу краєзнавчого змісту:

а) організація (готовність дітей до проведення заходу, оформлення приміщення, обладнання, наочність, використання ТЗН, структурна схема виховного заходу, чіткість, організованість, злагодженість, майстерність, дозування часу і раціональність його використання, участь представників громадськості);

б) зміст виховного заходу краєзнавчого змісту (актуальність краєзнавчої теми, краєзнавча спрямованість, логічність, раціональність у доборі краєзнавчих фактів, їх осмислення, глибина висновків, зв'язок з життям класу, школи, села, міста, району; добір питань, що хвилюють школярів);

в) методика проведення виховного заходу краєзнавчого змісту: (урахування вікових особливостей школярів; можливість відвертого обміну думками; характер діалогу; стимулювання учнів до дискусії, до вироблення компромісної думки);

г) психологічний аналіз (поведінка учнів, їх активність, зацікавленість, ставлення до краєзнавчого заходу; поведінка вчителя, його тон, ставлення до учнів, педагогічний такт, повага до самостійності думок, пропозицій, рішень учасників);

результати: досягнення мети виховного заходу краєзнавчого змісту; чи є краєзнавчий захід цілісним, системним; які частини виховного заходу вдалися краще, які гірше. Загальні висновки. Рекомендації.

Кожний показник оцінки виховного заходу краєзнавчого змісту, проведеного майбутніми учителями з учнями початкової школи, був оцінений високим, достатнім, задовільним або низьким рівнем готовності, характеристику яким подано у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Характеристика рівнів готовності кожного показника

Рівень готовності	Характеристика показника
-------------------	--------------------------

високий	показник сформований, чітко виражений
достатній	показник виражений, але рідко, проявляється неефективно
задовільний	показник сформований слабо
низький	показник несформований

Отримані результати занесені у таблицю 1.6.

Таблиця 1.6

Результати стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у виховному напрямі

Показники оцінки виховного заходу краєзнавчого змісту проведеного майбутніми учителями з учнями початкової школи	Рівні готовності (136 КМУ)							
	Високий		Достатній		Задовільний		Низький	
	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%
готовність майбутнього учителя до проведення виховного заходу краєзнавчого змісту	8	6	23	16,9	43	31,6	62	45,5
організація процесу підготовки виховного заходу краєзнавчого змісту	4	2,9	32	23,5	56	41,2	44	32,4
проведення виховного заходу краєзнавчого змісту	5	3,7	29	21,3	54	39,7	48	35,3
результат	4	2,9	23	16,9	42	30,9	67	49,3
Середній показник	5	3,7	27	19,9	49	36	55	40,4

Умовні позначення: КМУ – кількість майбутніх учителів

Аналіз даних таблиці 1.6 дав змогу встановити, що стан готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у виховному напрямі відповідає задовільному та низькому рівням (середній показник відповідно 36% та 40,4%). Проблеми у майбутніх учителів є на кожному етапі організації та проведення виховного заходу краєзнавчого

змісту. Про це свідчать отримані результати, так високий та достатній рівень готовності майбутніх учителів до проведення виховного заходу краєзнавчого змісту властивий тільки 6% та 16,9% відповідно; організувати процес підготовки виховного заходу краєзнавчого змісту на високому та достатньому рівні можуть тільки 2,9% та 23,5% майбутніх учителів. Такі результати спричинили і переважання задовільного (39,7%) та низького (35,3%) рівня проведення виховного заходу краєзнавчого змісту майбутніми учителями з учнями початкових класів.

Окрім того, кожний із майбутніх учителів написав самоаналіз проведеного виховного заходу краєзнавчого змісту за наступними аспектами: педагогічне обґрунтування виховного заходу краєзнавчого змісту; доцільність його проведення; участь учнів початкової школи у виборі форми проведення заходу; місце даного виховного заходу у системі краєзнавчої роботи школи (класу); його зв'язок із навчальними предметами; наскільки досягнута мета; характеристика учасників заходу; оцінка педагогом результативності виховного заходу краєзнавчого змісту; його пізнавальна і краєзнавча виховна цінність; роль інформаційних технологій під час проведення виховного заходу; оцінка педагогом психологічного стану учнів початкової школи під час підготовки і проведення заходу; які позитивні сторони та недоліки бачить майбутній учитель у проведенні виховного заходу краєзнавчого змісту; висновки майбутнього учителя.

Близько 67% усіх майбутніх учителів вважають, що під час проведення виховного заходу краєзнавчого змісту не було досягнуто поставленої мети; 48% відзначили, що вибір теми краєзнавчого заходу був невдалим, оскільки вона не мала зв'язку із навчальними предметами, які вивчались учнями початкової школи та не знайшла зацікавленості в учнів початкової школи; 39% опитаних не розуміють доцільності застосування інформаційних технологій у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи; 75% студентів

зауважують, що рівень їхньої готовності до проведення виховних заходів краєзнавчого змісту є задовільним та потребує більш ретельної підготовки під час навчального процесу.

Наступним етапом визначення стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було з'ясування рівня теоретичних краєзнавчих знань. Із цією метою було проведене анкетування, у якому прийняли участь 136 майбутніх учителів.

До змісту анкети входили наступні питання:

1. Назвіть відомих людей Закарпатської області, діяльність, яких на Вашу думку, може бути цікавою учням початкової школи.
2. Перерахуйте історико-культурні пам'ятки рідного краю.
3. Перерахуйте природно-заповідні об'єкти Закарпатської області.
4. Назвіть письменників та художників рідного краю, яких Ви знаєте.
5. Назвіть видатних митців образотворчого мистецтва нашого регіону.
6. Дайте коротку характеристику замкам Закарпаття.
7. Найвідоміші музеї Закарпаття.
8. Які екологічні проблеми регіону. Назвіть природоохоронні об'єкти області: заповідники та заказники.
9. Особливості флори та фауни рідного краю.
10. Перерахуйте екскурсійні маршрути для учнів початкової школи у районі, де Ви мешкаєте.

При оціненні відповідей на запитання анкети нами аналізувалася якість знань, глибина, дієвість, системність, узагальненість та їх міцність. У таблиці 1.7 подано кількість майбутніх учителів, що дали правильні відповіді по кожному із питань анкети.

Таблиця 1.7

**Кількість правильних відповідей на запитання анкети
майбутніми учителями**

№ запитання	1	2	3	4	5	6	7	8	Середній показник
К-сть правильних відповідей (у %)	13	21	17	42	33	29	39	35	29

Графічне зображення числових показників таблиці 1.7 зображено на рисунку 1.1.

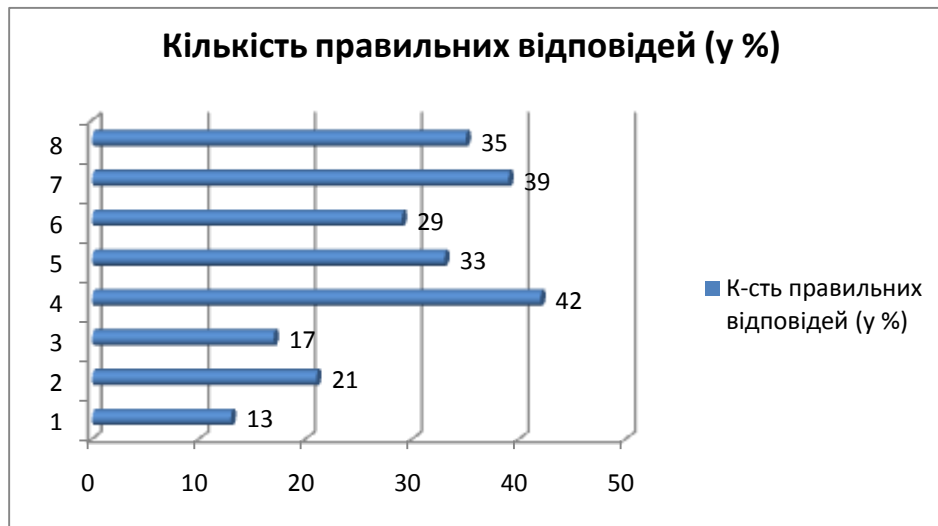

Рис. 1.1. Кількість правильних відповідей на питання анкети майбутніми учителями

Аналіз відповідей респондентів на вищезазначений блок запитань анкети показав низькі результати теоретичних краєзнавчих знань майбутніх учителів, оскільки загалом відповіді студентів характеризуються поверхневими знаннями у галузі знань про рідний край. У них переважають обмежені відомості з історії, культури, національних цінностей, культурно-історичних надбань та досягнень рідного краю. Майбутні вчителі не знають відповідей на питання, які пов'язані зі знанням про оточуюче середовище, відомих історичних постатей минулого і сьогодення, архітектурні пам'ятки, заповідники рідного краю.

Наступним кроком у вивченні стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було визначення теоретичних

знань щодо краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі початкової школи.

Із цією метою було проведено опитування майбутніх учителів, яким було запропоновано дати відповіді на наступні запитання:

1. Які освітні галузі входять до інваріантної складової Державного стандарту початкової загальної освіти?

2. У яких освітніх галузях реалізується краєзнавча робота з учнями початкової школи?

3. У вивченні яких навчальних предметів є теми, що стосуються формування краєзнавчих знань, умінь та навичок учнів початкової школи?

У процесі опитування було з'ясовано, що 86,7% майбутніх учителів не можуть перелічити усі освітні галузі інваріантної складової Державного стандарту початкової загальної освіти; 78,6% опитаних не знають усіх освітніх галузей при вивченні яких реалізується краєзнавча робота з учнями початкової школи; тільки 54,4% респондентів назвали навчальні предмети, у яких є теми, під час яких учні початкової школи набувають знання про рідний край, проте не всі з них правильно назвали класи, у яких є дані предмети.

Отримані результати констатувального етапу дослідження підтвердили актуальність обраної для дослідження теми та дозволили спрямувати подальші дослідження на:

- визначення педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

- виокремлення компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

- визначення та теоретичного обґрунтування критеріїв та рівнів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

- побудову моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

- реалізацію педагогічних умов та моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Висновки до першого розділу

У першому розділі розглянуто теоретичні основи формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

1. Аналіз наукових праць, присвячених вивченню особливостей теоретичних основ формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, свідчить про те, що краєзнавча робота сприяє формуванню загальнолюдських цінностей, реалізації інтересів та здібностей, формуванню суспільно-громадського досвіду майбутніх учителів, розвитку творчого потенціалу, здобуттю додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створенню умов для творчої педагогічної діяльності, самовираженню та творчому самовдосконаленню; створення передумов для їх професійного самовизначення та до професійної підготовки відповідно до інтересів і здібностей кожного.

2. З'ясовано, що краєзнавча робота з учнями початкової школи проводиться як під час організації навчальної, так і виховної роботи, що сприяє успішному виконанню одного з основних завдань сучасної школи, а саме: формуванню у молодших школярів громадянських, ключових та предметних компетенцій, інтересу до своїх родинних та національних витоків, формується прагнення продовжувати традиції свого народу, самостійності у здобутті краєзнавчих знань, розвитку пізнавальних інтересів до батьківського роду, рідної природи, материнської мови та пісні.

3. Доведено, що ефективність здійснення краєзнавчої роботи майбутніми учителями залежить від їхніх знань про таку роботу у навчально-виховному процесі дітей молодшого шкільного віку. Розгляд даного питання у межах нашого дослідження дозволив визначити реальний стан і встановити

перспективи подальшого формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

4. З метою визначення стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, проведено констатувальний етап дослідження. У його межах було визначено сформованість у майбутніх учителів мотивів та оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями і навичками краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у процесі фахової підготовки. Отримані результати підтвердили актуальність обраної для дослідження теми та показали низькі результати теоретичних краєзнавчих знань майбутніх учителів (29%), оскільки загалом відповіді студентів характеризуються поверхневими знаннями у галузі знань про рідний край. У них переважають обмежені відомості з історії, культури, національних цінностей, культурно-історичних надбань та досягнень рідного краю. Майбутні вчителі не знають відповідей на питання, які пов'язані зі знанням про оточуюче середовище, відомих історичних постатей минулого і сьогодення, архітектурні пам'ятки, заповідники рідного краю.

Результати першого розділу опубліковані у працях автора [25]; [30]; [31]; [32]; [33]; [34]; [36]; [37].

РОЗДІЛ 2

ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА МОДЕЛЬ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1 Компоненти, критерії, показники та рівні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

В умовах сучасної кризи економічної, політичної, соціальної, наукової, культурної та інших сфер життєдіяльності українського суспільства, що передбачають бурхливі, стрімкі, глибинні кількісні та якісні зміни, особливе значення для особистісного та професійного розвитку майбутнього вчителя початкової школи має готовність майбутнього фахівця до краєзнавчої роботи як мета та результат його професійно-педагогічної підготовки та має включати певні компоненти.

Звернемося до поняттєво-термінологічного осмислення досліджуваного питання, що дасть змогу виокремити компоненти готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. «Новий тлумачний словник української мови» тлумачить поняття «компонент» як складову чого-небудь; складник [136, с.7].

За визначенням В. Моляко, готовність до будь-якої праці є складним особистісним утворенням, свого роду системою, що включає багато компонентів, які у своїй сукупності дають змогу певній особі виконувати більш чи менш успішно конкретну роботу [133, с.8]. Готовність нерідко розглядається як складне утворення, що включає когнітивний, мотиваційний та емоційно-вольовий компонент, як сукупність знань, умінь та навичок, професійно значущих якостей, якими повинна володіти особистість для успішної адаптації до діяльності. К. Дурай-Новакова у структурі професійної

готовності як цілісного явища (складне особистісне утворення, багатопланова і багаторівнева система якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють певному суб'єкту більш чи менш успішно здійснювати діяльність) розрізняє: мотиваційний компонент (професійно значущі потреби, інтереси та мотиви діяльності); орієнтовно-пізнавальний та оцінний (знання та уявлення про зміст професій і вимоги до професійних ролей, засоби розв'язання професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості); емоційно-вольовий (почуття відповідальності за результати діяльності, самоконтроль, вміння керувати дітьми, з яких складається виконання професійних обов'язків); операційно-дієвий (мобілізація та актуалізація професійних знань, умінь та навичок, адаптація до вимог професійних ролей та умов діяльності); пасивно-поведінковий (настрій на доброякісну роботу) [57].

На думку З. Курлянд, основними інваріантними та іманентними складовими готовності є єдність особистісного та процесуального компонентів. З одного боку, готовність є особистісною (емоційно-інтелектуальна, вольова, мотиваційна, що включає інтерес, ставлення до діяльності, почуття відповідальності, упевненість в успіху, потребу виконання поставлених завдань на високому професійному рівні, керування своїми почуттями, мобілізації сил, подолання невпевненості тощо); з іншого — операційно-технічною, що включає інструментарій фахівця (професійні знання, вміння, навички) [105].

Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Нессен акцентують увагу на таких компонентах готовності: мотиваційному (відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку); орієнтовному (знання та уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості); 3) операційному (володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетенціями); вольовому (самоконтроль, самомобілізація, вміння

управляти діями); оціночному (самооцінка своєї підготовленості і відповідність процесу розв'язання завдань оптимальним зразкам) [63].

Структура готовності майбутнього вчителя до різних видів професійної діяльності розглядається О. Пехотою як єдність чотирьох складових компонентів: ціле мотиваційного, змістового, операційного, інтеграційного [152]. Наукові дослідження дають змогу стверджувати, що готовність характеризується наявністю, як загальних так і специфічних компонентів, що відображають особливості того чи іншого виду діяльності. Проаналізувавши ряд наукових досліджень [57; 63; 105] із проблеми готовності до того чи іншого виду педагогічної діяльності, зроблено висновки, що спільними для всіх видів готовності є такі компоненти: мотиваційний (або психологічна готовність), що виражає ставлення до діяльності; когнітивний (або теоретична готовність), визначає рівень знань про предмет і способи діяльності; операційний (або практична готовність) – навички та вміння продуктивної діяльності.

Дослідженням готовності майбутніх учителів до різних видів педагогічної діяльності займалися такі вчені: Г. Драндров, К. Дурай-Новакова, А. Міщенко, А. Капська, А. Ліненко, А. Серих, Г. Штельмах. Вагомий внесок у теорію та практику підготовки майбутніх учителів саме до краєзнавчої роботи з учнями зробили В. Бенедюк, Т. Вайда, Т. Міщенко, С. Совгіра, М. Соловей, О. Тімець. Проблемі краєзнавчої освіти студентської молоді присвячено праці В. Обозного.

Розглянемо, які компоненти готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи виділяють різні науковці.

О. Бондаренко у структурі готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи об'єднує такі складові компоненти: ціле-мотиваційний, який виконує спонукальну функцію; змістово-операційний, що виконує інформаційну та трансляційну функції; емоційно-вольовий, який виконує

орієнтаційну та регулятивну функцію, оцінно-рефлексивний, що виконує експертну функцію [24].

М. Кузьма-Качур зміст компонентів готовності визначає, як систему: ціннісно-орієнтовної готовності (усвідомлення універсальної цінності рідного краю; позитивну психологічну установку вчителя на шкільне краєзнавство у професійній діяльності; потреби та прагнення поповнювати знання про рідний край, удосконалювати краєзнавчі уміння; цілеспрямований стійкий інтерес до різних аспектів життя рідного краю; розуміння важливості краєзнавчого аспекту у роботі вчителя та необхідності краєзнавчої підготовки; спрямованість на ефективність краєзнавчої діяльності; позитивний настрій на сприйняття краси і гармонії природи рідного краю); когнітивна (пізнавальна) готовність (систему знань про природу, історію, літературу, культуру, традиції рідного краю (ідеї, факти); систему знань про реалізацію принципу зв'язку навчання із життям, психолого-педагогічні можливості краєзнавства; систему знань про методіку організації та проведення краєзнавчої діяльності; прагнення поповнювати і використати знання про рідний край у професійній діяльності); практична готовність (уміння знаходити і використати джерела краєзнавства; уміння проводити дослідження, практичні роботи на місцевості (робота із приладами, складання планів, схем, картосхем); уміння використати отримані знання та матеріали у навчальному процесі; уміння організувати урочну та позаурочну краєзнавчу діяльність із дітьми; уміння формувати у школярів моральні стосунки із рідним краєм; уміння здійснювати краєзнавчу просвіту батьків) [102, с.138-143].

Здійснений аналіз педагогічних досліджень із проблеми формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи, дозволив виділити у структурі готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістово-

практичний і функціонально-рефлексивний.

Хоча формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи проявляється у формі певних педагогічних методів, засобів, прийомів, які використовують викладачі під час організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі, проте необхідно враховувати, що будь-яка діяльність має орієнтовну основу, керується певними мотивами та спрямовується на досягнення певних цілей, які визначаються мотиваційно-ціннісним компонентом.

Перш ніж з'ясувати, які саме цінності та мотиви можуть детермінувати у майбутніх учителів, які будуть працювати з учнями початкової школи, необхідно уточнити зміст понять «мотив», «мотивація» «цінність».

З точки зору А. Реана, мотив – це внутрішнє спонукання особистості до того або іншого виду активності (діяльність, спілкування, поводження), пов'язане із задоволенням певної потреби, а мотивація – сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію та виражають спрямованість особистості [168].

Мотив, на думку С. Сінкевича, є складним поєднанням рушійних сил поведінки людини, що виражається у вигляді потреб, інтересів, цілей, прагнень, ідеалів та ін., які безпосередньо детермінують людську діяльність, через яку переломлюються усі зовнішні впливи соціального та фізичного середовища, що є своєрідним активно-дієвим відображенням дійсності [181].

С. Гончаренко в українському педагогічному словнику визначив мотив як спонукальну причину дій та вчинків людини (те, що штовхає до дії), основою його є потреби, мотивацію як систему мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки [48, с.217].

Педагогічні аспекти мотивації досліджувались Ю. Бабанським, К. Ушинським, П. Блонським, А. Макаренком, В. Сухомлинським, видатними психологами Л. Виготським, М. Бехтеревим, О. Леонтьєвим.

Мотивація – це процес спонукання людини до здійснення тих чи інших дій, вчинків, який є складним актом, що вимагає аналізу та оцінки альтернатив вибору і прийняття рішень [166, с.219].

Науковець Д. Аширов розглядає мотивацію як процес, який починається із фізіологічної або психологічної нестачі або потреби, що активізує поведінку чи створює спонукання, спрямоване на досягнення певної мети або винагороди, де мотиви – це індивідуальні рушійні сили, які спонукають нас поводитися по-своєму [11, с. 4].

Класичним вважається визначення, яке запропонував К. Клукхон, дефініції «цінність» – це «явне або неявне, індивідуальне чи колективне уявлення про бажане, яке впливає на вибір із можливих варіантів, типів, засобів і цілей поведінки» [239, с.96].

Д. Леонт'єв, характеризуючи особистісні цінності, акцентує увагу на тому, що їх мотивуюча дія не обмежується конкретною діяльністю чи конкретною ситуацією, вони співвідносяться із життєдіяльністю особистості у цілому і характеризуються стабільністю [110].

Мотиваційно-ціннісний компонент готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи передбачає стійку позитивну мотивацію та націленість майбутніх учителів на краєзнавчу роботу з учнями початкової школи; включає наявність сформованих духовних, морально-етичних, пізнавальних потреб та інтересів у організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; глибоку переконаність у значущості краєзнавчих знань учням початкової школи, вольових якостей та спрямованості на творчість; усвідомлене бажання до самовдосконалення у професійній діяльності, зокрема у її краєзнавчому аспекті.

Даний компонент знаходить своє вираження у ціннісно-смісловій сфері, ціннісних орієнтаціях, переконаннях, мотивах, моральних нормах, життєвій позиції.

Змістово-операційний компонент готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи характеризується формуванням та розвитком системи краєзнавчих знань і способів організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; визначає рівень оволодіння краєзнавчими знаннями та вміннями, що розглядаються через призму сприйняття, пам'яті, мислення, світосприймання, уміння користуватись краєзнавчими джерелами та ефективно їх використовувати.

У складі змістово-операційного компоненту виділяємо дві підструктури: змістову та операційну. У процесі навчання у вищому навчальному закладі у майбутніх учителів початкової школи спершу формується змістова основа (вивчення фахових дисциплін – теоретичний аспект), яка є системою педагогічних знань про суть, функції, форми, види, критерії та методику здійснення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Операційну складову розглядаємо як рівень оволодіння практичними вміннями майбутніх учителів організовувати краєзнавчу роботу з учнями початкової школи, що набуті студентами під час опанування змісту психолого-педагогічних та фахових дисциплін, самостійної діяльності та у період педагогічних практик.

Специфіка даного компоненту виявляється в особливостях системи знань майбутніх учителів про краєзнавчу роботу з учнями початкової школи.

У свою чергу, функціонально-рефлексивний компонент включає функціональну та рефлексивну складові. Функціональна складова даного компоненту реалізує краєзнавчі знання, вміння і навички майбутніх учителів у професійній діяльності з учнями початкової школи. Рефлексивна складова є регулятором особистісних досягнень; вираженням здатності майбутнього вчителя до самоаналізу, самоспостереження, самооцінки і самоконтролю у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи; в умінні свідомо контролювати рівень власного професійного розвитку; сформованість таких

якостей і властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співробітництво, співтворчість; здатність до передбачення, ініціативної, критичної, інноваційної рефлексії та прогнозування результатів професійної діяльності, а також професійно значущих знань, умінь та навичок.

Усі три компоненти готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є тісно взаємопов'язаними між собою і взаємообумовленими, що показано на рис. 2.1. Теоретичні знання та практичні вміння є необхідною умовою для формування готовності до краєзнавчої роботи, водночас позитивне ставлення та ціннісні установки спонукають майбутнього вчителя до опанування новими професійними, в тому числі і краєзнавчими знаннями та вміннями.

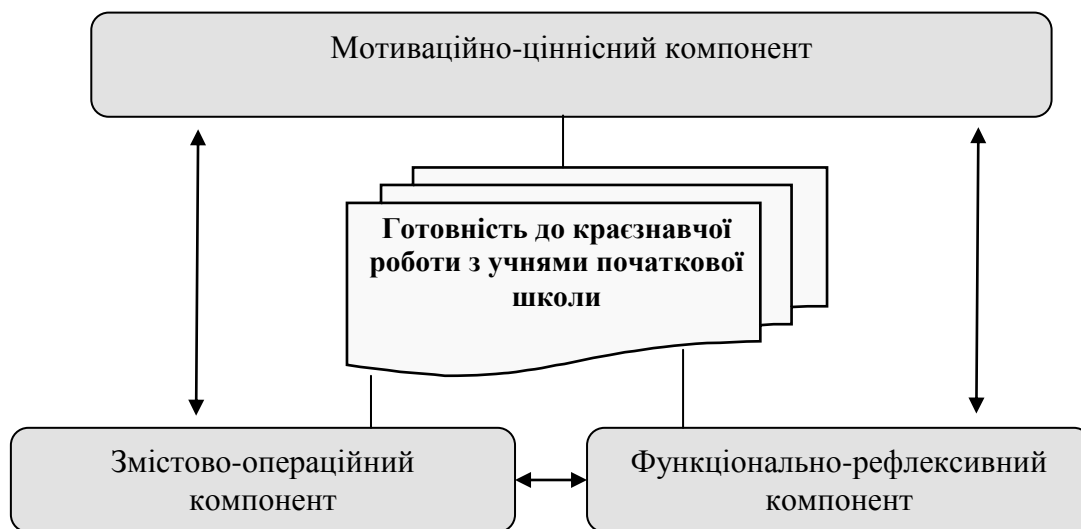

Рис. 2.1. Взаємозв'язок компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Здійснений аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів щодо готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи дав змогу стверджувати, що основними компонентами, які забезпечують ефективне формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є такі: мотиваційно-

ціннісний, змістово-операційний, функціонально-рефлексивний та спрямувати подальші дослідження на аналіз критеріїв окремих компонентів. Сукупність даних компонентів репрезентує структуру готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та є особистісним утворенням, яке опосередковує залежність між ефективністю підготовки майбутніх учителів та їхньою спрямованістю на вдосконалення свого професійного рівня.

Отже, у процесі дослідження готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було виокремлено такі основні компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, функціонально-рефлексивний.

Кожен компонент характеризують критерії та їх показники. Розглянемо ці поняття. Критерій (від грец. *kriterion* – засіб судження) – це мірило для оцінювання чого-небудь, засіб для перевірки істинності або помилковості того чи іншого твердження [185, с. 193]; стандарт, виходячи з якого можуть прийматися рішення, робитись оцінки або класифікація; рівень досягнень, який визначається метою, за ступенем наближення до якої оцінюється прогрес [22]. Як зазначає Т. Івашкова, критерії дають змогу показати, якою мірою та з якими витратами досягається результат формування готовності, а також оцінити успішність навчальної діяльності та особистісного ставлення майбутніх фахівців [77, с. 128].

Кожний критерій має свою систему показників, яка характеризує якісні зміни. Г. Гапончук відзначає, що критерій включає у себе сукупність основних показників, які розкривають певний рівень якого-небудь явища [46]. Термін «показник», за «Новим тлумачним словником української мови», визначається як: свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення чого-небудь [136]. А. Алексюк [6], Ю. Бабанський [12] та інші розглядають показник як

чіткий прояв критерію на певному етапі формування студентів. Такий підхід до поняття сутності критерію використали і ми у своїх дослідженнях.

Нами визначено критерії компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Критерієм мотиваційно-ціннісного компонента є: стійка позитивна мотивація; наявність духовних, морально-етичних, пізнавальних потреб та інтересів; переконаність у значущості краєзнавчих знань.

Виділення даного критерію пов'язано з необхідністю врахування під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи особистісної спрямованості студентів, системи їх ціннісних орієнтацій, а також мотивів, які спонукають до оволодіння краєзнавчими знаннями та вміннями.

Критерієм змістово-операційного компонента нами обрано сформованість системи краєзнавчих знань; рівень оволодіння краєзнавчими знаннями та вміннями

При виокремленні критерію змістово-операційного компонента, яким, на нашу думку, виступають інтереси до краєзнавчої роботи, ми виходили з того, що невід'ємною складовою професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи є краєзнавча робота з учнями та, що компетентний учитель, котрий працюватиме в умовах сучасного розвитку освіти має бути теоретично підготовленим до краєзнавчої роботи та володіти краєзнавчими вміннями і навичками. Майбутні учителі, які не прагнуть до оволодіння краєзнавчими знаннями, не можуть реалізувати себе у повній мірі у професійній діяльності, не можуть на достатньому рівні виконувати професійні функції учителя початкової школи.

Критеріями функціонально-рефлексивного компонента є реалізація краєзнавчих знань, умінь і навичок; особистісні досягнення; здатності до самоаналізу, самопостереження, самооцінювання.

Функціонально-рефлексивний компонент включає дві складові: функціональна складова реалізує краєзнавчі знання, вміння і навички майбутніх учителів у професійній діяльності, незалежність, самостійність у мисленні, допитливість та пошукову активність; оригінальність та схильність до фантазії, гнучкість та винахідливість., а рефлексивна - є регулятором особистісних досягнень; вираженням здатності майбутнього вчителя до самоаналізу, самоспостереження, самооцінювання і самоконтролю, самонавчання, самовдосконалення, від яких значною мірою залежить ефективність краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Визначені нами критерії досліджено за показниками, які дали можливість здійснити якісний та кількісний аналіз формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Показниками стійкої позитивної мотивації та націленості майбутніх учителів на краєзнавчу роботу з учнями початкової школи є рівень сформованості ціннісних установок до краєзнавчої роботи, наявність мотивів особистісної самореалізації та бажання досягти високих результатів професійної діяльності.

Рівень засвоєння краєзнавчих знань; рівень сформованості умінь і навичок використовувати навчальні, навчально-методичні, науково-методичні, інформаційно-освітні ресурси під час організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є показниками критерію сформованості системи краєзнавчих знань; рівню оволодіння краєзнавчими знаннями та вміннями.

Показниками реалізації краєзнавчих знань, умінь і навичок; особистісних досягнень; здатності до самоаналізу, самоспостереження, самооцінювання є рівень творча активність; адекватної самооцінки та вольової саморегуляції.

Узагальнені та виділені нами компоненти, критерії, показники

готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи схематично зображено на рисунку 2.2.

Таким чином, критеріями у зазначеному дослідженні виступають провідні елементи у структурі компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, а показниками - сукупність ознак, що дають підстави зробити висновок про ступінь відповідності цілей, мотивів, інтересів, установок, спрямованості до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, краєзнавчих знань, навичок та умінь, що формуються під час фахової підготовки, вимогам професійної діяльності.

Для вимірювання критеріїв та показників готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи нами було застосовано опитування експертів, опитування безпосередньо майбутніх учителів та аналіз документів. У ролі експертів були викладачі навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та керівники педагогічних практик, які оцінювали рівень готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. За допомогою опитування безпосередньо майбутніх учителів було отримано самооцінку готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Окрім того, було проаналізовано інформацію про рівень готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи на основі таких документів, як індивідуальні завдання, журнали академічних груп, залікові та екзаменаційні відомості, модульні контрольні роботи, щоденники педагогічної практики, звіти про педагогічну практику, курсові роботи, доповіді на студентських наукових конференціях тощо.

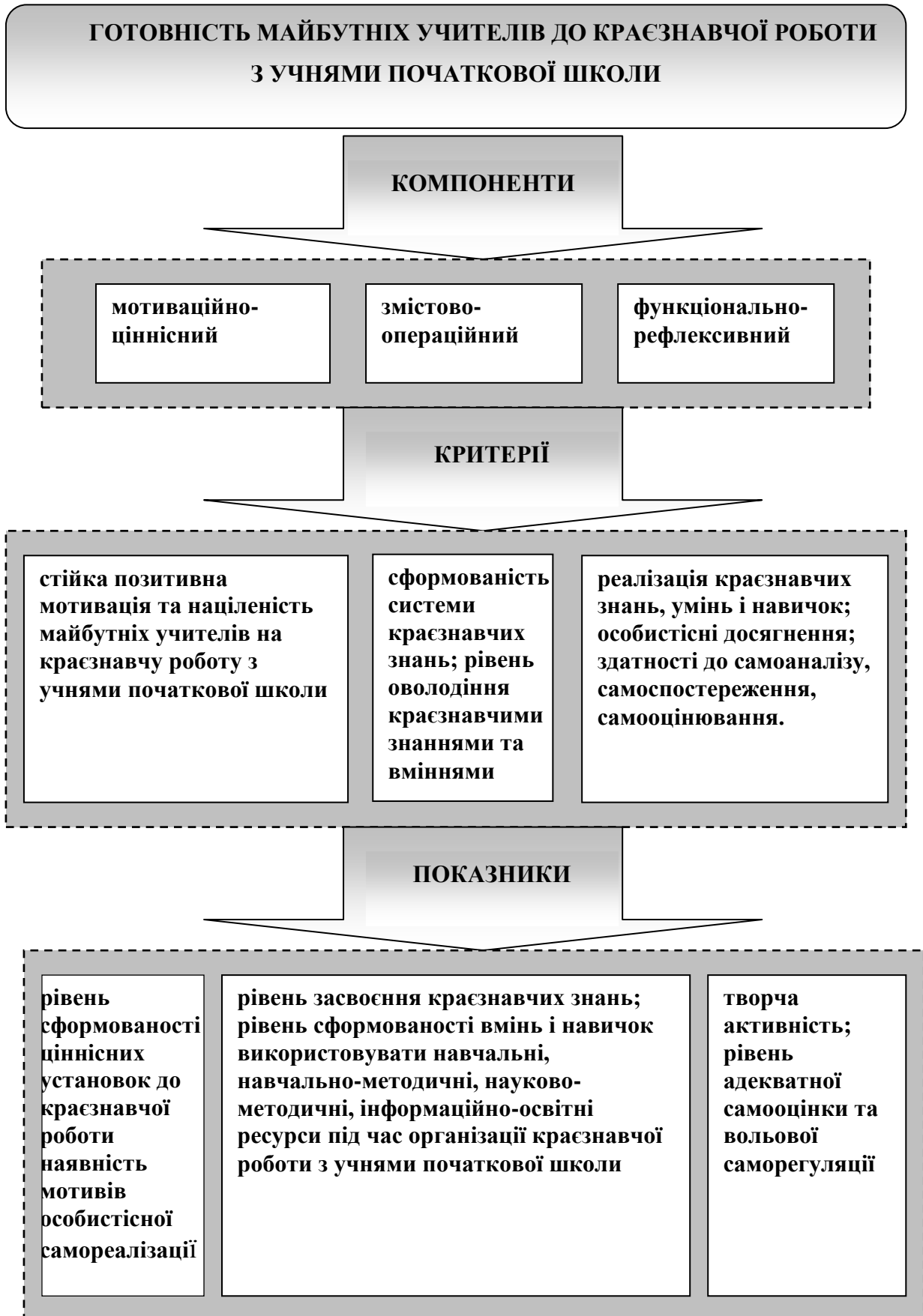

Рис. 2.2. Узагальнені компоненти, критерії та показники
готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи

У журналах та відомостях проаналізовано оцінки із навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота», вивчаючи яку студенти отримують необхідні краєзнавчі знання та вміння для педагогічної практики, на якій вони набувають навички організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Ці оцінки поряд із оцінками експертів, отриманими за спеціальними методиками опитування, слугували показниками рівнів сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Обґрунтовані компоненти, їх критерії та показники дали змогу охарактеризувати чотири рівні сформованості готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: високий, достатній, середній, низький. Рівні виступають своєрідним умовним поділом здатності майбутніх учителів здійснювати той чи інший обсяг роботи щодо краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, здійснення педагогічного стимулювання та надання відповідної педагогічної підтримки.

Охарактеризуємо рівні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи за визначеними компонентами у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Характеристика рівнів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Рівні	Компоненти	Характеристика
	Мотиваційно-ціннісний	стійкі та різнобічні мотиви здійснення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, прагнення вдосконалити процес набуття учнями початкової школи краєзнавчих знань, залучення учнів початкової школи до краєзнавчих заходів у школі, місті, області; майбутній учитель є носієм високих моральних цінностей, патріотом, розуміє, що краєзнавчу роботу з

		учнями початкової школи необхідно проводити ґрунтуючись на ідеях гуманізму; та проявляє високу відповідальність за розвиток учнів у краєзнавчій сфері;
Високий	Змістово-операційний	глибокі, всебічні, систематичні краєзнавчі знання, володіння методикою та великим спектром прийомів залучення до краєзнавчої роботи учнів початкової школи, уміння самостійно виконувати завдання, пов'язані із організацією краєзнавчих заходів; наявність творчих здібностей у розумінні, викладі і використанні краєзнавчого матеріалу; самостійне та ефективне проведення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; доцільний і правильний вибір форм та методів краєзнавчої роботи, володіння організаторськими здібностями, уміннями використовувати у роботі досвід педагогів-новаторів;
	Функціонально-рефлексивний	здатність майбутнього вчителя реалізовувати краєзнавчі знання, вміння і навички у професійній діяльності з учнями початкової школи, здатність до самовладання у будь-яких ситуаціях, стійкості до зовнішніх факторів, активної адаптації до різних умов професійної діяльності; до самоаналізу, свідомого контролювання рівня власного професійного розвитку; самоспостереження, самооцінки та самоконтролю у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи; сформованість таких якостей, як креативність, ініціативність, націленість на співробітництво, співтворчість;
	Мотиваційно-ціннісний	переважання більшості мотивів здійснення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, присутні деякі прояви бажання вдосконалити процес набуття учнями початкової школи краєзнавчих знань, залучення учнів початкової школи до краєзнавчих заходів у школі, місті, області; майбутній учитель у професійній діяльності опирається на основні моральні цінності, усвідомлює

		ціннісні орієнтації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;
Достатній	Змістово-операційний	добрі краєзнавчі знання, добре володіння теоретичними положеннями методики прийомів залучення до краєзнавчої роботи учнів початкової школи, володіння основними вміннями організації краєзнавчих заходів; не завжди майбутній учитель проявляє самостійність при підготовці, проведенні та аналізі краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, але при допомозі викладачів отримує добрі результати; зустрічається з труднощами при виборі форм, методів, прийомів краєзнавчої роботи;
	Функціонально-рефлексивний	у майбутнього вчителя сформована здатність реалізовувати основні краєзнавчі знання, вміння і навички у професійній діяльності з учнями початкової школи, добре сформована здатність до самовладання у будь-яких ситуаціях, стійкості до зовнішніх впливів, наявні вміння та навички до самоаналізу, свідомого контролювання рівня власного професійного розвитку; самоспостереження, самооцінки і самоконтролю у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи;
Середній	Мотиваційно-ціннісний	переважання окремих мотивів здійснення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, відсутні прояви вдосконалювати процес набуття учнями початкової школи краєзнавчих знань; майбутній учитель у професійній діяльності в окремих випадках не опирається на основні моральні цінності, не усвідомлює ціннісні орієнтації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;
	Змістово-операційний	задовільні краєзнавчі знання, задовільне володіння теоретичними положеннями методики прийомів залучення до краєзнавчої роботи учнів початкової школи, задовільні вміння організації краєзнавчих заходів; майбутній учитель не вміє визначати мету і завдання краєзнавчих заходів, вибирати методи, форми

		роботи, допускає грубі помилки у плануванні та проведенні краєзнавчих заходів, не враховує індивідуальні особливості учнів, класу; педагогічний самоаналіз та аналіз краєзнавчих заходів одногрупників проводить на низькому рівні;
	Функціонально-рефлексивний	задовільна здатність реалізовувати основні краєзнавчі знання, вміння і навички у професійній діяльності з учнями початкової школи, відсутність потреби у самоаналізі, свідомому контролювання рівня власного професійного розвитку у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи;
Низький	Мотиваційно-ціннісний	слабкі мотиви здійснення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, відсутні прояви вдосконалювати процес набуття учнями початкової школи краєзнавчих знань; поведінка вчителя не завжди відповідає ціннісним орієнтаціям педагогічної професії; проявляються прагнення уникати ситуацій, які передбачають прояв моральних якостей, нестійкість морально-ціннісних переконань;
	змістово-операційний	вибіркові чи застарілі краєзнавчі знання, знання окремих методик залучення до краєзнавчої роботи учнів початкової школи; відсутні організаторські здібності – вміння керувати роботою колективу, організовувати колективні творчі справи і т.п. Майбутній учитель не вміє здійснювати самоаналіз і аналіз заходів інших студентів, проявляє низький рівень активності;
	Функціонально-рефлексивний	епізодичне самовдосконалення за вимогою, в основі якого не лежить потреба, відсутнє бажання здійснювати самоаналіз, свідомий контроль рівня власного професійного розвитку у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у виокремленні педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої

роботи з учнями початкової школи та розробці моделі їх реалізації.

2.2 Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Якісна підготовка майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи у будь-якому суспільстві відбувається за певних педагогічних умов.

Педагогічні умови реалізації певних педагогічних процесів є предметом великої кількості досліджень (В. Манько, В. Паламарчук, О. Федорова).

Аналіз поняття «умова» у філософському аспекті: умова – сукупність об'єктів (речей, процесів, відносин), що необхідні для виникнення, існування або зміни даного об'єкту [214, с.286].

У словнику з освіти та педагогіки «умова» визначається як сукупність перемінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, його поведінку; виховання та навчання, формування особистості [156, с.36].

А. Семенова та В. Стасюк у словнику-довіднику із професійної педагогіки визначають «педагогічні умови» як обставини, за яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей [184; 194].

Загалом поняття «педагогічні умови» у науково-педагогічній літературі зазвичай розглядається у трьох значеннях. У першому значенні – це відношення предмета до оточуючих явищ, без яких він існувати не може, тобто умови створюють середовище, в якому явище виникає, існує і розвивається [212, с.123–149]; у другому – це сукупність об'єктів (речей, процесів, відношень тощо), необхідних для виникнення, існування чи зміни

якого-небудь об'єкта, в третьому – це те, від чого залежить щось інше, сутнісний компонент комплексу об'єктів (предметів, їх станів, взаємодій), із наявності якого із необхідністю випливає існування цього явища [213, с.340].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений Н. Жукович-Дородних, дозволив виділити наступні аспекти визначення поняття «умови»:

- це сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань (А. Найн);

- як сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених обставин процесу діяльності (С. Ожегов);

- єдність об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і зовнішнього, сутності та явища (Н. Яковлева);

- вираження відносини предмета до явищ, що оточують його, без яких він існувати не може (І. Фролов);

- ставлення предмета до явищ, що його оточують, і без яких його існування неможливе (Ю. Загородній);

- правила, що забезпечують оптимальну діяльність (С. Борукова);

- категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, які об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені, необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети (О. Пехота);

- як підсумок цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів, змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей (В. Андреев);

- взаємозв'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують високу результативність навчального процесу та відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності (В. Манько);

- сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об'єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей (М. Малькова) [64, с.80-84].

Досліджуючи проблему формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, з'ясовано перелік педагогічних умов, які сприяли цьому процесу.

У нашому розумінні педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи – це певне спеціально організоване інформаційно-педагогічне середовище із сукупністю заходів навчально-виховного процесу, що у ньому відбуваються та сприяють формуванню готовності майбутнього учителя початкових класів до краєзнавчої роботи.

Для виявлення педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи застосовано метод групових експертних оцінок (метод «Дельфі»).

Відбір експертів почався зі складання списку компетентних у досліджуваній галузі осіб – кандидатів у експерти (КЕ), що стало основою для вибору експертів за допомогою методу взаємних рекомендацій [221, с.35].

Дані зі списку КЕ було зафіксовано у діагональну матрицю взаємних рекомендацій, яка заповнювалась таким чином: якщо i -й КЕ вибирав j -го КЕ, то на місці перетину i -го рядка і j -го стовпця ставився знак «+», якщо не вибирав – знак «-», якщо сумнівався у виборі – «?». Нами було прийнято, що «+» = 1, а «-» та «?» = 0 (Додаток І).

Далі було обчислено коефіцієнти взаємних рекомендацій K_j за формулою 2.1 [221, с. 36].

$$K_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^m x_{ij}}, \quad (2.1.)$$

де x_{ij} – елемент матриці взаємних рекомендацій;

m – кількість кандидатів в експерти.

Одержані значення K_j задовольняють умові нормування $\sum_{j=1}^m K_j = 1$.

Це свідчить про правильність визначення коефіцієнтів K_j .

З метою визначення необхідної та достатньої кількості експертів N_γ було використано формулу 2.2.

$$N_\gamma = \left(\frac{t_k d}{6,6 \Delta Q} \right)^2, \quad (2.2.)$$

де t_k – квантиль (визначається за заданим значенням надійності γ);

d – величина, що дорівнює різниці максимального і мінімального значення шкали, за якою оцінюється показник;

ΔQ – погрішність оцінки КЕ [221, с. 53–55].

Отже, для того, щоб оцінки експертів відповідали надійності $\gamma=0,8$ при погрішності $\Delta Q=0,3$ та $d=9$ необхідною і достатньою є кількість експертів

$$N_\gamma = \left(\frac{0,84 \cdot 9}{6,6 \cdot 0,3} \right)^2 = 14,58 \approx 15 \text{ осіб.}$$

Експертами виступили викладачі педагогічного факультету Мукачівського державного університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, які мають великий досвід роботи із студентами, що навчаються за напрямом підготовки 6.010102 «Початкова освіта». Серед обраних експертів було чотири доктори наук та одинадцять кандидатів наук.

Для ефективної діяльності експертів було відпрацьовано процедуру експертизи, що полягала у: постановці проблеми, визначенні цілей, завдань і

меж експертизи; складанні листів експертного опитування; проведенні опитування й узгодженні оцінок; формалізації одержаної інформації, її обробці, аналізі та інтерпретації.

Метою експертизи було: підвищення обґрунтованості рішень, які стосуються формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Завдання експертизи- визначення педагогічних умов, за яких відбувається ефективно формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Експертам було запропоновано відзначити у складеному листі експертного опитування N1 (Додаток К) (сформованому на основі аналізу літератури) найбільш важливі педагогічні умови готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи і доповнити його тими, яких, на думку експертів, у цьому переліку не вистачає. Оцінка надійності та валідності листа експертного опитування N1 здійснювалася за формулою 2.3:

$$B = \frac{\sum_{i=1}^n a_i}{100n} , \quad (2.3)$$

де B – валідність анкети;

a_i – відсоток експертів, які висловилися за включення i -го показника у лист експертного опитування;

n – кількість показників в анкеті [132, с. 59].

Для листа експертного опитування N1 $n=8$. За підрахунками: $B=0,87$. Отже, лист експертного опитування N1 можна вважати «хорошим» за шкалою бажаності Харрінгтона, що надає можливість провести дослідження проблеми на рівні надійності γ не нижче, ніж 0,8 [216, с. 64].

Для визначення узагальненої думки за показниками листа експертного опитування N1 було проведено перевірку узгодженості всередині групи експертів, для цього було обчислено статистику χ^2 за формулою 2.4:

$$\chi^2 = \frac{12}{mn(n+1)} \sum_{i=1}^n \left(\sum_{j=1}^m r_{ij} \right)^2 - 3m(n+1), \quad (2.4.)$$

де r_{ij} – ранг i -го показника, що наданий йому j -им експертом;

m – кількість експертів, які залучаються до експертизи;

n – кількість показників [216, с.64].

Оскільки кількість показників листів експертного опитування N1 $7 \leq n \leq 19$, а кількість експертів, які залучаються до експертизи, $m \geq 13$, то було застосовано розрахунковий метод перевірки узгодженості всередині групи експертів за формулою 2.5:

$$F_{розр} = \frac{(m-1) * \chi^2_{розр}}{m(n-1) - \chi^2_{розр}}, \quad (2.5.)$$

де $\chi^2_{розр} = \chi^2$ [127, с.65–66].

За таблицею, наведеною в [216, с.66], було визначено верхню α -відсоткову точку F_α . Порівняння значень $F_{розр}$ і F_α надало можливість зробити висновок про узгодженість всередині групи експертів на рівні значущості α , тобто з надійністю $\gamma = 1 - \alpha = 0,95$.

Для виявлення педагогічних умов готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи на підставі проведеного теоретичного вивчення даної проблеми було складено лист експертного опитування N1. До нього ввійшли такі педагогічні умови:

- посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення;
- використання інтегративного підходу до вивчення фахових дисциплін;
- забезпечення майбутніх учителів високим рівнем готовності до творчої педагогічної діяльності;

- застосування мультимедійних засобів навчання до формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

- інформаційний супровід формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

- підвищення ефективності інформаційної підготовки майбутніх учителів початкових класів;

- організація самостійної роботи з формування краєзнавчих знань;

- застосування інтерактивних методів навчання з метою формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Одержані експертами оцінки запропонованих педагогічних умов було підсумовано та здійснено їхнє рангжування, що зафіксовано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Ранжування педагогічних умов готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

№ з/п	Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	Сума балів	Ранг
1	посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення	117	5
2	використання інтегративного підходу до вивчення фахових дисциплін	96	4
3	забезпечення умов формування високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності майбутніх учителів	142	8
4	організація самостійної роботи з формування краєзнавчих знань	93	3
5	застосування мультимедійних засобів навчання для формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	121	6
6	інформаційний супровід формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	71	2
7	застосування інтерактивних методів навчання під час формування	137	7

	готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи		
8	підвищення ефективності інформаційної підготовки майбутніх учителів початкових класів	66	1

З метою виокремлення найбільш суттєвих психологічних особливостей було використано шкалу бажаності Харрінгтона [5, с. 36–37]. Для зручності відмітки на шкалі у відсотках було переведено у відмітки у рангах (ранг 8 було прийнято за 100%).

Таблиця 2.3

Відповідність рангів відсоткам за шкалою Харрінгтона для визначення суттєвих педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Бажаність	Відмітка на шкалі бажаності (у %)	Відмітка на шкалі бажаності (у рангах)
Дуже добре	100-80	8-6,4
Добре	80-63	6,4-5
Задовільно	63-37	5-2,9
Погано	37-20	2,9-1,6
Дуже погано	20-0	1,6-0,0

Аналізуючи дані таблиці 2.3 до найбільш суттєвих педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи віднесено:

-забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності;

- застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

-використання мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення презентаційних матеріалів на мультимедійній основі;

- посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення.

Отже, у ході дисертаційного дослідження формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було виокремлено комплекс педагогічних умов. Розглянемо кожен із них більш детально.

Забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності – перша педагогічна умова.

Для того, щоб майбутній учитель початкових класів на достатньому рівні умів організувати та проводити краєзнавчу роботу, йому необхідно володіти високим рівнем готовності до творчої педагогічної діяльності. На сучасному етапі розвитку суспільства творчий потенціал майбутніх учителів початкових класів сприяє їх самоактуалізації і самореалізації як майбутніх фахівців, є умовою та показником готовності до професійної діяльності.

Розвитку професійної творчості фахівців найрізноманітніших напрямів завжди надавалось багато уваги. Серед досліджень цього напрямку, знайшли широке відображення у психолого-педагогічній літературі праці: Ю. Бабанського, Г. Балла, І. Зязюна, І. Кобиляцького, М. Поташника, І. Раченко, С. Сисоєвої, Р. Скульського та ін. Проблеми дослідження педагогічної творчості та особливостям підготовки до неї майбутніх учителів приділяли увагу такі науковці: В. Кан-Калик, Н. Кічук, Л. Лузіна, М. Нікандров та інші. Процес розвитку творчого потенціалу студентів під час навчально-пізнавальної діяльності досліджували С. Гасанов, П. Кравчук, В. Лисовська, О. Приходько та інші.

Педагогічна діяльність – творчий процес. Творчість – це процес створення чогось нового на основі перетворення пізнаного – нового результату або оригінальних шляхів та мета дій його одержання [151, с.102].

Аналіз позицій науковців щодо сутності творчості людини дозволив визначити поняття «творчість», розглядаючи її у двох аспектах: особистісному та дієвому. До першого віднесено сукупність особистісних якостей, що спонукають до самоактуалізації, самореалізації та самоствердження особистості у процесі реалізації творчих потенційних можливостей. До другого – процес творчої діяльності, за якого створюються якісно нові матеріальні та духовні цінності, а також технологічну педагогічну творчість, що має характеризувати діяльність у сфері педагогічної технології та проектування, коли здійснюється пошук і створення нових педагогічних систем, педагогічних процесів та навчальних педагогічних ситуацій, що сприяють більш результативному навчанню учнів [220, с.7].

У праці «Розмова з молодим директором школи» В. Сухомлинський зазначив: «Досвід багатьох років переконує, що суттю педагогічної творчості є думка, ідея, яка пов'язана з тисячами повсякденних явищ. Педагогічна ідея – це, образно говорячи, повітря, на якому пливуть крила педагогічної майстерності» [198, с.426].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виявити два підходи щодо поняття «готовності до творчої діяльності учителя». Перший пов'язує із реалізацією потенційних можливостей особистості, другий – із новаторством у педагогічній діяльності. А. Кузьмінський у своєму дослідженні об'єднує потенційні можливості учителя та їх реалізацію у педагогічній діяльності з метою створення нових підходів до навчально-виховного процесу [104, с.39].

На підставі аналізу педагогічної літератури зроблено висновок, що готовність викладача до педагогічної творчості перебуває у прямій

залежності від рівня сформованості його індивідуальності. Видатний педагог В. Кан-Калик стверджував: «Творчий учитель при використанні методичних розробок та рекомендацій акумулює досвід колег, не просто «вживлюючи» його на свою педагогічну ниву, а пропускаючи його крізь магічний кристал своєї творчості. Іншими словами, чужий досвід не лише механічно переноситься, а стає часткою системи власних педагогічних ідей. Якщо таких ідей немає – конспект уроку є мертвим» [80, с.47]. На підставі цього твердження вважаємо, що кожний майбутній учитель початкових класів повинен бути творчою особистістю для того, щоб організовувати краєзнавчу роботу своїх вихованців.

Педагогічна творчість майбутнього вчителя початкових класів формується протягом років навчання у ВНЗ. У процесі вивчення фахових дисциплін, таких як «Методика викладання природознавства», «Образотворче мистецтво з методикою викладання», «Трудове навчання з практикумом», «Основи культури і техніки мовлення», «Основи педагогічної творчості», «Краєзнавча та туристична робота» та інших, його участі у позанавчальній роботі факультету, університету.

Педагогічна творчість майбутнього вчителя початкових класів формується під час виконання індивідуальних творчих завдань. Наведемо приклади таких завдань, які виконують майбутні вчителі під час вивчення навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота».

Творче завдання №1. Відповідно до нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти, майбутній учитель початкових класів має бути готовим викладати такі навчальні дисципліни: «Українська мова», «Іноземна мова», «Математика», «Природознавство», «Я у світі», «Мистецтво», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Трудове навчання», «Сходінки до інформатики», «Основи здоров'я», «Фізична культура». Зрозуміло, що краєзнавча робота з учнями початкових класів

проводиться не у межах однієї навчальної дисципліни, а на основі предметних зв'язків. При вивченні дисциплін освітньої галузі «Мови і літератури» краєзнавча робота може проводитись під час різних видів діяльності, таких як читання, аудіювання творів, казок, інформаційних повідомлень про рідний край, говоріння (ведення діалогів на основі знань про рідний край, його історію, видатних людей та ін.), письмо (списування, написання речень, диктантів, у яких є інформація краєзнавчого змісту). Краєзнавча робота при вивченні дисципліни освітньої галузі «Математика» може втілюватися шляхом упровадження інформації краєзнавчого змісту в умови задач. Найширше краєзнавчі знання можна подати учням початкових класів на уроках із «Природознавства» під час вивчення теми «Рідний край», «Методи пізнання природи» та інших. Вивчаючи освітню галузь «Технології» та «Мистецтво», необхідно елементи країнознавства втілювати через створення аплікацій, художніх розписів, мозаїки, витинанки, виготовлення ляльки та інших видів, розучування народних пісень, музичних традицій, притаманних саме рідній місцевості. Завдання полягає у наступному: зробити добірку краєзнавчого матеріалу для одного навчального предмету у певному класі початкової школи. Вказати, який матеріал у якій темі та у якій формі буде використовуватись.

Творче завдання №2. Проаналізувати навчальні підручники початкової школи, визначити теми, що ґрунтовані на краєзнавчих знаннях.

Творче завдання №3. Розробити річний план роботи краєзнавчого гуртка для учнів початкової школи.

Творче завдання №4. Розробка сценарію класного краєзнавчого заходу із метою подальшого використання на педагогічній практиці.

Творче завдання №5. Скласти список та короткий опис об'єктів рідного краю, що підлягають вивченню учнями початкових класів за розділами: об'єкти природи; об'єкти промисловості; об'єкти історії та культури.

Такі творчі завдання спрямовані на розширення у майбутнього вчителя початкових класів краєзнавчих знань, умінь максимально наповнювати навчальну програму учнів початкових класів елементами краєзнавчих знань.

Окрім того, професійна творчість майбутнього вчителя початкових класів формується і під час навчальної та наукової діяльності, у креативному ставленні до розв'язання педагогічних ситуативних завдань, під час навчальної практики, вмінні імпровізувати, прогнозувати результат власної педагогічної діяльності, бажанні постійного удосконалення у професійній діяльності, бажанні застосовувати нові педагогічні підходи, вивчати передовий педагогічний досвід, участі у різних гуртках, секціях, об'єднаннях, клубах за інтересами, ініціативних групах, активності у студентському самоврядуванні.

З метою забезпечення (а ми намагаємось досягти високого рівня) майбутніх учителів високим рівнем готовності до творчої педагогічної діяльності, як однієї з педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкових класів, будується за час навчально-виховного процесу в університет передбачає його творче зростання, як особистості майбутнього учителя; педагогічно доцільне поєднання традиційних та інноваційних освітніх технологій; активізацію у студентів професійних мотивів до творчого самовираження у процесі організації краєзнавчої роботи. У випадку, якщо цього не вдається досягти, ми проводимо додаткові консультації. Якщо і це не допомагає, то це відбивається на оцінці.

Другою педагогічною умовою, виділеною у процесі дисертаційного дослідження, є *застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.*

Актуальність виокремлення в якості однієї із педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкових класів, використання інтерактивних методів навчання пояснюється неможливістю на сучасному етапі розвитку освіти процес викладання навчальних дисциплін проводити у традиційній формі, коли у центрі педагогічного процесу є викладач, а студенти пасивно сприймають матеріал та виконують його вимоги, тому виникає необхідність змінити ставлення до об'єкта навчання – студента, перетворивши його на суб'єкт навчання, а саме на співавтора лекцій, семінарських занять тощо. Такий підхід буде спонукати майбутнього вчителя до активності, заохочення до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів.

Розглянемо поняттєво-термінологічне осмислення даної педагогічної умови, що дасть змогу оцінити її ефективність до процесу формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкових класів.

Термін «інтерактивний» прийшов до нас із англійської мови та має значення «взаємодіючий». Таким чином, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачену мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчує свою успішність, інтелектуальну спроможність [158, с.8-9]. Це – співнавчання, взаємонавчання, де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, які розуміють, що роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють [14, с.600].

Багато наукових праць присвячено виявленню суті, етапів і детермінуючих чинників процесу використання інтерактивних методів навчання. Серед яких І. Абрамова, Н. Борисова, І. Іванов, Д. Кавтарадзе, Л. Петровська, В. Платов, В. Рибальський, О. Смолкін, Т. Чепель та ін. Крім

того, С. Кашлев обґрунтував інтерактивне навчання, як інноваційне педагогічне явище [82], О. Пометун опублікувала «Енциклопедію інтерактивного навчання», М. Кларін розглядав інтерактивне навчання як інструмент освоєння нового досвіду [85], В. Шарко обґрунтував власний досвід впровадження інтерактивних методів навчання [78], Т. Дуткевич визначив психологічні основи використання інтерактивних методів у процесі підготовки спеціалістів із вищою освітою [58] та ін.

Інтерактивні методики навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної і комунікативної діяльності, під час якої студенти є залученими до процесу пізнання, мають можливість розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Важливим компонентом активних методів навчання є створення комфортних умов, ігрові форми, режим відпочинку та розваг [54, с.21].

Метою застосування інтерактивних методів у процесі вивчення будь-якої дисципліни є створення комфортних умов навчання, за яких студенти взаємодіють між собою. На заняттях створюється можливість обговорення різноманітних проблем, доведення, аргументування власного погляду, тобто відбувається взаємодія викладача і студента, яка орієнтує особистість на розвиток її творчих і розумових здібностей та комунікативних навичок [180, с.259].

При використанні інтерактивних методів навчання педагоги зустрічаються із такими труднощами: необхідність одночасної роботи з усією групою, а також брак достатньої кількості часу для підготовки як студентів, так і викладачів; відсутність налаштованості студентів на сумлінну підготовку до інтерактивних занять; складність створення у групі атмосфери, яка сприяла би співпраці, порозумінню, доброзичливості [148, с.211]. Водночас при застосуванні нетрадиційних форм навчання інколи мають місце такі фактори: перевантаження студентів і викладачів; необхідність

оптимального поєднання індивідуальної підготовки студентів під керівництвом викладача з організацією конкретних форм навчання; показовість у проведенні нетрадиційних форм, а також деякі порушення цілісності педагогічного процесу на заняттях [196, с.22].

Т. Добриніна виділяє такі принципи інтерактивного навчання студентів: особистісне включення студентів у навчальну діяльність; моделювання у навчальній діяльності студентів цілісного змісту, форм і умов професійної діяльності спеціалістів; проблемність змісту навчання в освітньому процесі; адекватність форм навчальної діяльності студентів цілям і змісту освіти; міжособистісна взаємодія та діалогічне спілкування суб'єктів навчального процесу (викладача і студента, студентів між собою); педагогічне обґрунтування поєднання традиційних та нових педагогічних технологій; єдність навчання і виховання особистості професіонала [55].

При застосуванні інтерактивних методів навчання у процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи нами було дотримано таких *правил*: у роботу завжди залучалася максимальна кількість майбутніх учителів; активна участь майбутніх учителів у роботі під час навчальних занять завжди заохочувалася; майбутні учителі виконували завдання, що були спрямовані на самостійне опрацювання матеріалу чи розробку виховного заходу; майбутні учителі залучалися до роботи у малих групах.

Інтерактивні методи містять велику кількість новітніх ідей у процесі підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та включають у себе кілька особистісних зорієнтованих підходів для фронтального та групового втілення. Нами застосовувались такі форми: «Мозковий штурм», рольова гра, акваріум. Розглянемо це на конкретних прикладах.

**ТЕМА: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З
УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Інтерактивний метод: МОЗКОВИЙ ШТУРМ.

Мета: *організувати неструктурований процес генерування та відбору інноваційних творчих ідей щодо педагогічних аспектів краєзнавчої діяльності у школах та позашкільних закладах у групі, що координується педагогом.*

Завдання: розвиток творчого мислення майбутніх учителів; розвиток навичок спілкування, роботи у малих групах; підвищення зацікавленості майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкових класів.

Студенти розподілені на групи по 5-7 чоловік.

Протягом 40 хвилин студенти у групах проявляючи уяву та творчість, вільно висловлюючи свої думки, колективно обговорюють тему «Педагогічні аспекти краєзнавчої роботи з учнями початкових класів» за наступним планом:

- 1. Виховні заходи краєзнавчого змісту з учнями початкових класів.*
- 2. Краєзнавча робота з учнями початкових класів у позашкільних закладах.*
- 3. Форми пошукової діяльності з молодшими школярами у позашкільних закладах.*
- 4. Аналіз програм туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів.*
- 5. Аналіз орієнтовних навчальних програм туристсько-краєзнавчих об'єднань дитячих та юнацьких об'єднань.*

Даний метод спонукає майбутніх учителів: проявляти високий ступінь активності під час заняття; отримувати продуктивні результати під час роботи на практичному занятті; досвід творчої діяльності; орієнтує на вирішення проблем; сприяє розвитку особистісних навичок учасників; стимулювання нових ідей.

Переваги:

- високий ступінь активності студентів;
- продуктивні результати;
- досвід творчої діяльності;
- орієнтованість на вирішення проблем;
- розвиток особистісних навичок учасників;
- стимулювання нових ідей;
- невеликий термін.

Обмеження:

- розмір групи має бути не дуже великим чи дуже маленьким (5-7 чоловік);
- процес координування групових дискусій та узагальнення ідей вимагає високої майстерності педагога;
- різна "якість" результатів навчання, які досягаються при мозковому штурмі.

**ТЕМА ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧІ МОЖЛИВОСТІ
РІДНОГО КРАЮ**

**Інтерактивний метод: ВИВЧЕННЯ КОНКРЕТНИХ СИТУАЦІЙ
(CASE – метод)**

Мета: вивчити та проаналізувати реальну чи вигадану, але реалістичну ситуацію, подію, явище тощо .

Завдання: розвиток умінь вирішення проблем, прийняття рішень; зв'язок теоретичного навчання із майбутньою професійною діяльністю – учителя початкової школи; аналіз комплексних ситуацій краєзнавчого змісту; розвиток міжособистісних відносин.

Цей метод розвиває здатність студентів аналізувати нетрадиційні ситуації: вчить їх самостійно формулювати завдання і шукати шляхи їх вирішення, використовуючи при цьому літературні джерела: словники,

підручники, посібники, довідники. Навчальне заняття із застосуванням цього методу відбувається за такими етапами: 1) введення у проблему; 2) постановка завдання; 3) поділ на мікрогрупи; 4) робота мікрогруп над ситуацією; 5) групова дискусія; 6) підсумкова бесіда.

Опис конкретної ситуації

Класний керівник, учитель початкової школи, спілкуючись з учнями, прийшла до висновку, що вони майже нічого не знають про історію свого міста, архітектурні пам'ятки, краєзнавчі об'єкти, не читають додаткову літературу. На уроках учителька систематично наводила цікаві приклади з історії міста, показувала природно-краєзнавчі об'єкти області, розповідала про традиції та обряди Закарпаття. Учні зацікавилися та разом із учителем вирішили "провести гру "Що? Де? Коли?", присвячену вивченню рідного краю. Під час підготовки вони багато перечитали літератури, знайомилися з різними легендами про заснування і назву міста Мукачева.

Гра проходила жваво, цікаво.

Так, одні учні розповіли про те, що одним із найстаріших міст України є місто над річкою Латорицею - Мукачево, засноване в 896 році, яке ще називають Перлиною срібної землі. З якого боку не наближатися до Мукачева, звідусіль видно величний військовий архітектурний пам'ятник – Мукачівський замок "Паланок", який відіграв важливу роль у становленні Мукачева. Саме з ним пов'язують і походження назви міста. Одна легенда гласить, що місто будувалось у тяжких муках, інша - ніби під замком на річці Латориці були млини, де мололи зерно на муку а назва походить від слов'янського слова "мука". Мукачево стало рідною домівкою для людей

різних національностей. Інші учні розповіли про знаменитих діячів Мукачева: Ф.Корятовича, О.Духновича, Ф.Раковці, І.Зріні. Треті – про “7 чудес Закарпаття” та ін.

Запитання:

1. Яка проблема даної ситуації?
2. Яке питання нам треба вирішити, щоб розв'язати ситуацію?
3. У чому полягають інтереси кожної зі сторін?
4. Оцініть дії вчительки стосовно залучення учнів до вивчення історії рідного краю?
5. Які моральні якості, переконання формують такі виховні заходи?
6. Чи можна обмежитися даною формою виховної роботи у подальшій педагогічній діяльності?

Даний метод спонукає майбутніх учителів: до розвитку навичок самонавчання; інтенсивного процесу групової взаємодії; взаємонавчання; синтезу різних точок зору; розвитку навичок відбору оптимального варіанту вирішення ситуації; практичного відпрацювання теоретичних знань; розвитку особистісних навичок.

Переваги:

- реалістичність ситуації, що була розглянута;
- розвиток навичок самонавчання;
- інтенсивний процес групової взаємодії;
- взаємонавчання студентів;
- синтез різних точок зору;
- розвиток навичок відбору оптимального варіанту вирішення ситуації;
- практичне відпрацювання теоретичних знань;
- розвиток особистісних навичок.

Обмеження:

- вимагає витрат часу на підготовку опису ситуації;

• обмеження конкретною ситуацією, необхідність постійного відновлення;

- ризик невідповідності, неповної відповідності вимогам навчання і запитам цільової аудиторії.

Застосування інших інтерактивних методів подано у додатку Л.

Наступною виділеною нами педагогічною умовою є - *використання мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення авторських презентаційних матеріалів на мультимедійній основі.*

Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства значно зріс обсяг та складність інформаційних потоків, підвищився рівень матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів та ґрунтуючись на власному досвіді підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи зроблено висновок, що застосування мультимедійних засобів навчання є однією із головних умов підвищення рівня навчально-виховного процесу. Тому традиційна система підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи потребує постійного удосконалення на основі сучасних досягнень педагогічної науки та можливостей технічних засобів навчання. Застосування мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення авторських презентаційних краєзнавчих матеріалів на мультимедійній основі, надає процесу формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи більш насичений, різнобічний, творчий та динамічний характер, що спонукає до ефективного закріплення нових знань.

Мультимедіа (від англ. multi – «багато» і від лат. media – «носій, засіб, середовище, посередник») є новою інформаційною технологією, тобто сукупністю прийомів, методів, способів продукування, обробки, зберігання та передавання аудіовізуальної інформації, заснованої на використанні компакт-дисків (CD-ROM) [224]. Це дає змогу поєднати в одному

програмному продукті текст, графіку, аудіо- та відеоінформацію, анімацію, 3D-графіку. А комп'ютери, оснащені мультимедіа, можуть відтворювати одночасно кілька видів інформації різноманітного характеру, що впливає на перспективи розвитку та форми сучасного процесу навчання. Важливою властивістю мультимедіа також є інтерактивність, що дає змогу користувачеві отримати зворотний зв'язок [225].

Проблемі використанню можливостей мультимедійних засобів навчання в освітньому процесі присвячені праці В. Безпалька, В. Волинського, Р. Гуревича, А. Гуржія, В. Домрачева, І. Захарової, Г. Кедрової, Р. Кендала, Г. Козлакової, І. Левченко, Є. Машбиця, О. Падалки, О. Петровського, Л. Рейза, І. Роберт, Н. Тализіної та інших.

Зокрема наукове обґрунтування ефективності навчального процесу з використанням мультимедійних засобів запропоновано в працях західноєвропейських вчених Т. Цуй (T. Cui) [236], К Гелд (C. Held) [238], С. Рейд (C. Reid) [242] та ін.

Серед величезного різноманіття навчальних мультимедійних засобів навчання умовно виокремлено засоби, які є найбільш ефективними:

- комп'ютерні тренажери – найважливіша перевага мультимедіа-технологій. З їх допомогою можна не лише відтворити будь-який об'єкт, але й забезпечити його програмою, яка описує його поведінку у реальних умовах;

- автоматизовані навчальні системи – комбіноване використання комп'ютерної графіки, анімації, живого відеозображення, звуку, інших медійних компонентів – усе це надає абсолютно унікальну можливість зробити предмет, що вивчається, максимально наочним, а тому зрозумілим та доступним. Це особливо актуально у тих випадках, коли учень має засвоїти велику кількість емоційно-нейтральної інформації, наприклад, біографії вчених, номенклатуру, правила техніки безпеки тощо;

- навчальні фільми – відтворюють ті чи інші процеси як у вигляді реальних спеціальних зйомок, так і тривимірної комп'ютерної графіки. Найчастіше навчальні фільми доцільніше використовувати як частину більш широких проектів – мультимедійних навчальних систем, але також вони можуть створюватися і як самостійний продукт;

- мультимедіа-презентації;
- відео-демонстрації [144; с.78].

Сучасні мультимедійні засоби навчання надають викладачеві небачені раніше технічні можливості. Однак ефективне використання цих пристроїв можливе лише за наявності відповідного дидактичного забезпечення та глибоко продуманої методики застосування. Ефективному застосуванню мультимедійних засобів навчання передують ретельна підготовка. Вона передбачає добір та виготовлення дидактичних матеріалів (слайдів, діафільмів, відеофрагментів, магнітофонного звукозапису, файлів для мультимедійної проекції тощо), визначення та підготовку умов демонстрації, аналіз та вибір методичних прийомів та послідовності демонстрації [56].

У процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи нами застосовувались різні мультимедійні засоби навчання, вибір яких залежав від етапу заняття із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота», дидактичної мети, форми заняття та інших факторів. Загалом нами використовувались наступні мультимедійні засоби навчання:

мультимедійні презентації. На початку лекційних занять презентації виступали дієвим засобом підготовки аудиторії майбутніх учителів до сприйняття нової теми, спрямуванні уваги на актуальності розглядуваних питань. Так на кожне лекційне заняття нами підготовлено слайди із зазначеною темою і переліком питань для вивчення (додаток М);, які ми об'єднали у каталог та розмістили на внутрішній мережі Internet

університету, що дає можливість майбутнім учителям у будь-який час ознайомитись із матеріалом, який буде вивчатись;

пізнавальні фільми. Вивчаючи тему «Туристсько-краєзнавчі можливості Закарпаття», у межах якої вивчається фізико-географічна характеристика краю: географічне положення, рельєф, клімат, рослинний та тваринний світ; унікальні місця Закарпатської області; сім чудес Закарпаття на початку заняття ми демонстрували кінофільм «Сім чудес Закарпаття» режисера Івана Баранова. Такий сильний емоційний вплив спонукав налаштуванню майбутніх учителів на робочий лад та дав певні зорові уявлення про подальші пояснення викладача. Перегляд документального фільму «Дерев'яні храми України. Закарпаття» (Студія «Слово», м. Мукачеве, 2010 р.) є актуальним при вивченні теми «Туристсько-краєзнавчі можливості України», у межах якої вивчаються форми організації туристсько-екскурсійної роботи у регіоні та використання пам'яток природи, історії та культури у розвитку туризму рідного краю;

відеоконференції. Мультимедійні засоби навчання дають унікальну можливість співробітництва між вищим навчальним закладом та іншими організаціями. Зокрема по завершенню вивчення курсу «Краєзнавча та туристична робота» нами проводилася спільна відеоконференція із працівниками Закарпатського краєзнавчого музею. Так, для прикладу, у 2011-2012 н. р. така конференція мала назву «Музеї Карпатського регіону: стан і перспективи розвитку» і працювала за такими напрямками: етнографія і фольклор краю, історія і краєзнавство (Тарасенко Наталія, Олена Кобаль, Віктор Шостак, Михайло Біланич, Василь Панкулич);

відеоекскурсії. Із метою підвищення пізнавального інтересу майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи на початку вивчення курсу ми організовували екскурсію до Закарпатського краєзнавчого музею (м. Ужгород), а протягом навчального року практикуємо

відеоекскурсії. Матеріали для яких використовуємо із мережі Інтернет (http://video.turmir.com/video_89.html - замок Паланок (м. Мукачеве); http://video.turmir.com/video_1877700.html; http://video.turmir.com/video_1877699.html - регіональний музей етнографії (Буштино); <http://www.youtube.com/watch?v=HQiS8PejTL> – Ужгород та ін.).

Пояснення завдання для самостійної роботи також значно оптимізується завдяки застосуванню ТЗН, особливо коли до вивчення пропонується досить багато першоджерел.

Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є запровадження творчих проектних завдань, формою та кінцевим результатом яких є створення відео презентації – сюжету, авторами якого є самі студенти. Для цього студент або група студентів розділяється на мікрогрупи, кількість членів якої залежить від складності завдання. Майбутні вчителі самі планують, організують, підбирають краєзнавчий матеріал, виконують ролі, корегують, монтують та демонструють своє відео на запропоновану викладачем тему.

Студентські мультимедійні презентації доцільно використовувати як для представлення результатів власних проведених досліджень, проектів, самостійної та індивідуальної роботи, так і для виконання випереджувальних завдань як засіб ознайомлення із новою інформацією.

Наприклад: вивчаючи розділ «Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю», індивідуальним завданням було підготувати авторську презентацію про унікальність районів області (Додаток Н).

Застосування ТЗН у процесі опитування студентів спрямоване на формування їх уміння використовувати дидактичний матеріал для доказовості логічності своїх тверджень. Наприклад, можна запропонувати студенту проаналізувати усно чи письмово відеофрагмент виконання певних дій, прокоментувати таблицю, у якій названі ознаки явища тощо.

Ефективність цього прийому значною мірою залежить від проблематичного характеру матеріалів, що пропонуються для обговорення. Його доцільно поєднувати з елементами ситуативно-проблемного навчання.

Застосування ТЗН у процесі викладу нового матеріалу дозволяє використовувати інформацію як зорову опору, що допомагає найбільш повно засвоювати навчальний матеріал. Важливо, щоб демонстрація дидактичних матеріалів органічно поєднувалась із їх поясненням, щоб вона стала наочним аргументом слів викладача.

створення відеотек із записами фрагментів за тематикою навчального предмету.

Наступна педагогічна умова – *посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення.*

Принциповим питанням формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є їх націленість на формування позитивних мотивів, заснованих на нагальних потребах до власного професійного зростання та самовдосконалення. Тільки у разі високої мотивації їх до власного професійного зростання та самовдосконалення, можливе результативне формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Як певний процес професійне самовдосконалення викладача відбувається за такими етапами:

перший етап – самопізнання та прийняття рішення займатися самовдосконаленням. Самопізнання – це складний процес визначення фахівцем власних здібностей та можливостей, рівня розвитку професійних якостей. Воно відбувається за такими напрямками: а) самопізнання у системі соціально-психологічних відносин, в умовах професійної діяльності та вимог, які викладацька діяльність пред'являє; б) вивчення рівня професійної

компетентності, що відбувається шляхом самоспостереження, самоаналізу власних вчинків, поведінки, результатів діяльності, самоперевірки у певних умовах професійної діяльності; в) самооцінка, що виникає на основі співставлення набутих професійних знань, умінь, навичок та професійних якостей із вимогами професійної діяльності. На основі самопізнання, у результаті глибинного переживання внутрішньо особистісного конфлікту у фахівців виникає рішення займатися самовдосконаленням, створюється модель майбутньої роботи над собою;

другий етап – планування та визначення програми самовдосконалення. Планування самовдосконалення – це багатозначний процес, який пов'язаний із визначенням мети та завдань професійного самовдосконалення як на перспективу, так і на певні етапи професійної діяльності фахівця; із визначенням основ, що організують діяльність із самовдосконалення (розробка особистих правил поведінки, вибір форм та методів роботи над собою);

третій етап – безпосередня практична діяльність із реалізації поставлених завдань, пов'язаних із роботою над собою. Цей етап потребує високорозвинутих волевих якостей, адже базовою умовою успішного професійного самовдосконалення фахівця є систематична та цілеспрямована робота. Важливо те, що переважна більшість викладачів вважають професійне самовдосконаленням головнішим чинником успішної професійної діяльності та професійного розвитку особистості, тоді як тільки одна п'ята із них дійсно починають якусь практичну діяльність у цьому напрямку;

четвертий етап – самоконтроль та самокорекція цієї діяльності. Сутність діяльності фахівця на цьому етапі полягає в тому, що він контролює роботу над собою, постійно здійснює рефлексію та на цій основі своєчасно

долає можливі відхилення реалізованої програми від тієї, що була задана, вносить певні корективи у план подальшої роботи [162, с.304-308].

Із метою посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення у процесі вивчення навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» нами було передбачено створення кожним студентом краєзнавчого портфоліо, матеріали якого відображали динаміку професійного зростання та спонукали до безперервного самомоніторингу, рефлексії, самоконтролю, професійного самовдосконалення у даній сфері.

Портфоліо (з французької мови перекладається як «сторінка, досьє», з італійської – як «папка фахівця») – це «збірка (широке портфоліо) виконаних робіт та напрацювань певної особи (компанії). Портфоліо може бути як на папері, так і в електронному вигляді. Електронне портфоліо, у свою чергу, може зберігатися локально (бути доступним лише визначеному колу людей) та глобально (бути доступним для всього світу – для користувачів Інтернету). Глобально доступне портфоліо інакше називається веб-портфоліо» [60]. На сьогодні портфоліо складають у галузях промисловості та торгівлі, у сферах освіти і науки, культури та мистецтв. Важливою характеристикою, на думку дослідників цього методу, є те, що «портфоліо розкриває динаміку досягнень особи, яка демонструє вміння застосувати отримані знання та навички на практиці» (О. Локшина [116, с.9]).

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» майбутні учителів створювали так зване «досьє» своїх успіхів у галузі формування готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, що полягало у накопиченні та збереженні у спеціальній папці (у тому числі електронній) напрацьованих професійно спрямованих творчих доробків студента за весь період навчання в університеті. Нами було розроблено структуру краєзнавчого портфоліо, яка включала наступні елементи:

Титульний аркуш: назва закладу; назва папки; фотографія; прізвище, ім'я.

Візитка: прізвище, ім'я, по батькові, дата народження; освіта (що, де, коли закінчив); гуртки, у яких брав участь; нагороди та звання, рік одержання; коло професійних інтересів; хоббі.

Візитка вищого навчального закладу та факультету: повна назва ВНЗ; особливості та структура даного ВНЗ; назва факультету.

Візитка майбутньої професії: назва спеціальності; первинні посади, які може займати випускник; визначні люди даної професії; хто мої кумири у майбутній професії і чому?

Участь у діяльності суспільних і студентських організацій: назва, посада.

Документи про результати за попередні роки навчання. Заохочення і нагороди: сертифікати; грамоти, подяки; фотографії.

Публікації: ваші статті, доповіді, сценарії, опубліковані у ЗМІ, брошурах.

Авторські розробки краєзнавчих матеріалів щодо організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: сценарії та цікаві плани виховних краєзнавчих заходів для учнів початкових класів; розробки краєзнавчої продукції (плакатів, пам'яток, буклетів); конспекти уроків для початкових класів, у яких використано краєзнавчий матеріал; фотографії, відео проведених на педагогічній практиці краєзнавчих заходів з учнями початкових класів; презентації краєзнавчого змісту; плани краєзнавчих екскурсій для учнів початкових класів.

Розробки краєзнавчих матеріалів для учнів початкової школи іншими фахівцями: методичні рекомендації; списки книг; каталог доцільних посилань; копії публікацій; каталог відео краєзнавчого змісту; каталог кращих сценаріїв виховних краєзнавчих заходів для учнів початкових класів;

фотографії, відеоматеріали із записом проведених краєзнавчих заходів із учнями початкових класів; добірка комп'ютерних презентацій краєзнавчих заходів; програми краєзнавчих гуртків.

Завдання майбутніх студентів полягало у наповненні змістом структурних елементів краєзнавчого портфолію.

Отже, ми вважаємо, що обраний комплекс педагогічних умов сприяє ефективному формуванню готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у побудові моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

2.3 Модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

У першу чергу, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття «моделювання», «модель». Моделювання (з лат. – modeling) – спосіб дослідження будь-яких явищ, процесів або об'єктів шляхом побудови та аналізу їх моделей. У широкому розумінні моделювання є однією з основних категорій теорії пізнання і чи не єдиним обґрунтованим методом наукових досліджень систем і процесів будь-якої природи у багатьох сферах людської діяльності [188, с.147]. Моделювання – дослідження об'єктів пізнання на їх моделях, а також побудова та вивчення моделей реальних явищ [178, с.107]. О. Дубасенюк зауважує, що моделювання є невід'ємним аспектом у забезпеченні природної єдності навчання та наукових досліджень у педагогічному процесі, а модель є своєрідною формою відображення, що містить інформацію про об'єкт [164, с.13].

О. Кузнецова вказує, що слово «модель» латинського походження, яке в оригіналі означає міру, образ, спосіб тощо [101]. За словами І. Зязюна, — модель – це штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, який, будучи подібним досліджуваному об'єкту (чи явищу), відображає і відтворює у більш простому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відношення між елементами цього об'єкта [72, с.209]. Модель – уявлена або матеріалізована система, що, відображаючи та відтворюючи об'єкт дослідження (природний чи соціальний), здатна замінити його так, що її вивчення дає нові відомості про об'єкт [177, с.187]. За баченням К. Інгекампа, під моделлю розуміється «така уявлена система, яка матеріально реалізується і, відображаючи об'єкт дослідження, здатна змінювати його таким чином, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [75, с.56].

Модель, що застосовується у наукових дослідженнях, має відповідати таким вимогам:

- однозначно подавати (з необхідною глибиною деталізації) відповідні об'єкти дослідження, що створені природою чи людиною;

- бути допоміжним, природним або штучним об'єктом, що замінює оригінал у процесі дослідження (на певному етапі дослідження), що здійснюється для отримання відомостей про оригінал;

- мати ті властивості оригіналу, що є суттєвими для даного дослідження [79].

Для побудови моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи розглянемо як протягом навчання за спеціальністю 6.010102 «Початкова освіта» формується готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Так як формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої

роботи з учнями початкової школи крім теоретичної підготовки вимагає ще і ретельної практичної підготовки, то на першому курсі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи розпочинається під час проходження навчальної польової практики із природознавства. Метою якої є:

- поглиблення та розширення знань студентів, отриманих у процесі вивчення теоретичного курсу та творче використання цих знань на практиці;
- озброєння студентів уміннями і навичками проведення спостережень у природі, збирання та опрацювання польового матеріалу;
- підготовка студентів до організації та проведення екскурсій у природу;
- виховання у студентів бережливого відношення до природи рідного краю та ознайомлення їх із прийомами та методами природоохоронної діяльності [10, с.49-52].

Аналіз сучасних розробок засвідчує, що навчально-польова практика належить до дослідницько-практичної діяльності, а тому має важливе значення у професійній підготовці майбутніх учителів [13]. Основні підходи до проведення навчальної польової практики студентів репрезентовані у роботах Л. Астахової, М. Бойко, С. Коваленко, О. Лукаш, С. Морозюк, І. Солдатової, Н. Туровцевої та інших.

Перелік завдань на кожний день практики із природознавства подано у додатку П.

Невід'ємною та важливою складовою формування готовності майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності є педагогічна практика. На другому курсі студенти проходять педагогічну практику «Позакласні виховні заходи», метою якої є набуття майбутніми вчителями уявлень про характер, зміст, форми і методи виховної роботи у початковій школі, про функціональні обов'язки вчителів початкових класів

як вихователів.

У процесі такої практики майбутні вчителі вивчають специфіку організації виховної роботи із молодшими школярами в умовах різних типів шкіл; оволодівають уміннями планувати і вести виховну роботу з молодшими школярами у позаурочний час у класі, групі продовженого дня; засвоюють основні форми, методи та засоби позакласної виховної роботи з учнями початкових класів; вивчають методи і прийоми вивчення вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів; формують професійну спрямованість, інтерес до педагогічної діяльності.

Зміст педагогічної практики із позакласної виховної роботи у школі включає: ознайомлення зі школою, вчителями початкових класів, планами виховної роботи (у тому числі і краєзнавчої), досвідом роботи класоводів, вихователів; складання індивідуального плану проведення виховних заходів на семестр; допомога учителеві-класоводу у проведенні масових форм виховної роботи; вивчення вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів; розробка конспектів виховних заходів (у тому числі і краєзнавчих); Проведення виховних заходів (у тому числі і краєзнавчих).
Спостереження та аналіз виховних заходів.

Особливе значення у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи має педагогічна практика в літніх оздоровчих таборах, яку майбутні вчителі проходять на III курсі протягом літніх канікул у дитячих оздоровчих таборах. Така практика забезпечує використання майбутніми вчителями набутих теоретичних знань до практичної професійної діяльності у реальних умовах.

Завдання педагогічної практики у літніх оздоровчих таборах: ознайомлення студентів із особливостями виховної роботи з дітьми; вивчити особливості планування виховної роботи в дитячих оздоровчих закладах; формувати, розвивати навички спілкування з дітьми та молоддю; засвоєння

інноваційних педагогічних технологій організації літнього відпочинку та оздоровлення дітей; поглибити знання студентів із педагогіки та методики виховної роботи; вивчення індивідуально-вікових особливостей вихованців, рівнів розвитку їх груп, соціальних і природних умов для організації розвиваючої життєдіяльності та змістовного відпочинку дітей у літній період; формування досвіду здорового способу життя та зміцнення здоров'я дітей; формування професійних якостей майбутнього педагога (вибирати найефективніші методи і прийоми колективної та індивідуальної роботи з вихованцями) [13].

Зміст педагогічної практики у літніх оздоровчих таборах полягає: в ознайомленні зі складом загону, перевірці готовності дітей до перебування у літньому оздоровчому закладі (забезпечення необхідним одягом, взуттям, предметами особистої гігієни, наявність медичної картки та ін.); планування життєдіяльності колективу, розробка колективних творчих справ; проектування особистісного розвитку кожної дитини; складання плану роботи загону на зміну і на кожний день з урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів дітей; проведення колективних видів роботи: загонних зборів, лінійок, вогнищ, конкурсів, змагань тощо; проведення туристських походів, екскурсій, змагань із орієнтування на місцевості; організація природознавчої роботи, збір краєзнавчого матеріалу для куточків та виставок, обладнання живого куточка; розучування пісень, танців, організація ігор для дітей; виконання адміністративних функцій (контроль за дотриманням режиму та розпорядком дня, виконання санітарно-гігієнічних правил, заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я й охорону життя дітей, організація чергування на різних постах, ділянках і под.). Правильна організація виховного та оздоровчого процесів у дитячих таборах – це масові доступні творчі проекти, організовані у формі культурних, спортивно-оздоровчих, клубних, трудових та ін. масових заходів (концерти, свята,

змагання, суботники, фестивалі, конференції, клубні об'єднання та ін.), що характеризуються соціальною громадянською спрямованістю, суспільно значимими виховними цілями і завданнями.

Закінчується процес формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у ВНЗ вивченням спецкурсу «Краєзнавча та туристична робота» на V курсі навчання у 9-10 семестрі, що передбачає 44 год. лекційних занять, 28 год. практичних, по 53 год. самостійної та індивідуальної роботи майбутніх учителів. Програму спецкурсу подано у додатку Р. Метою вивчення спецкурсу «Краєзнавча та туристична робота» є:

ознайомити студентів із методикою організації та проведення різних видів шкільної та позашкільної краєзнавчо-туристичної діяльності, використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі школи і педагогічного ВНЗ. Завдання передбачають формування у студентів системи теоретичних знань, надання їм практичної спрямованості та формування вміння використовувати їх у професійній діяльності; вивчення матеріалів краєзнавчого музею, архівних документів по історії краю; навчити студентів організовувати походи та екскурсії, розробляти туристські подорожі та маршрути, ознайомити з літературними джерелами краєзнавства і туризму, сформувати знання про туристичну діяльність і краєзнавчу роботу у школі, прищепити любов до рідної землі і до всього, що створено на ній багатовіковою працею народу для збереження, відтворення і поліпшення необхідного для життя довкілля, досягнення гармонійного ставлення суспільства до природи.

У ході вивчення спецкурсу «Краєзнавча та туристична робота» майбутні вчителі набувають таких краєзнавчих знань про: педагогічні аспекти краєзнавчої роботи у школах та позашкільних закладах; історію розвитку позашкільної краєзнавчої роботи в Україні; краєзнавчу роботу у

позашкільних закладах; форми краєзнавчої роботи у позашкільних закладах; програми для краєзнавчих гуртків позашкільних закладів; орієнтовні навчальні програми краєзнавчих об'єднань учнів початкової школи; краєзнавчі можливості рідного краю; фізико-географічну характеристику Закарпаття: географічне положення, рельєф, клімат, рослинний та тваринний світ; унікальні місця області; сім чудес Закарпаття; райони Закарпатської області; пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва у Тячівському районі; соляне озеро Кунігунда у смт.Солотвино; народний музей «Сріберна Земля»; карпатський біосферний заповідник у Рахівському районі; гору Говерлу; географічний центр Європи; озеро Синевір; водоспад «Шипіт»; архітектурні споруди та дерев'яні церкви Хустського району; долину нарцисів; унікальні об'єкти – страусина та оленяча ферми; Боржавську долину; ландшафтний парк «Зачарований край»; музей-кузню «Гамора»; мінеральні диво-води та оздоровниці; гірськолижні курорти; флористичний заказник – Пікуй; музей «Лемківська садиба»; найдовшу в Європі липову алею в Ужгороді; Стародавній Севлюш та Червону гору.

Таким чином, формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи проходить у такі етапи: навчальна польова практика (I курс) – практика педагогічна (позакласні виховні заходи) (II курс) – педагогічна практика (в літніх оздоровчих таборах) (III курс) – спецкурс «Краєзнавча та туристична робота» (V курс).

Модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи ґрунтувалась на наступних наукових підходах: системному, компетентнісному, особистісно-орієнтованому та контекстному.

З метою ефективного та всебічного дослідження формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи був використаний системний підхід. Системний підхід означає, що

явище об'єктивної діяльності розглядається «із позиції закономірностей системного цілого та взаємодії його частин; це і утворює особливу гносеологічну призму аналізу або особливий вимір реальності» [3, с.145]. Системний підхід дав змогу забезпечити комплексне вивчення, визначити системоутворюючі фактори та принципи системного забезпечення підготовки процесу формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Таким чином було визначено мету та завдання побудови моделі; її структуру та взаємозв'язки між елементами моделі; зміст та алгоритм формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; результат функціонування такого процесу.

Компетентнісний підхід дозволив визначити місце формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи у структурі їх професійної підготовки у вищому навчальному закладі. Окрім того, нами було дотримано особливостей компетентнісного підходу у вищій школі. Серед яких: визнання компетенцій як кінцевого результату навчання та їх цілеспрямоване формування; перенесення акцентів із поінформованості суб'єктів навчання на їх уміння використовувати інформацію для вирішення практичних проблем; оцінювання рівня сформованості у майбутніх учителів краєзнавчої компетенції як результату навчального процесу; спрямованість навчання; націленість фахової підготовки на майбутнє працевлаштування випускників [6].

Компетентнісний підхід до формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи передбачав навчання дією, суть якого полягає у тому, що майбутні вчителі працювали над набуттям і розширенням самостійного досвіду рішення реальних завдань, що пов'язані із краєзнавчою роботою у початковій школі, вчилися і розвивали здібності адаптуватися до будь-якої незвичної ситуації та знаходити раціональні

рішення. У контексті навчання дією майбутні вчителі працювали не із штучними, а із реальними проектами (виконання завдань у процесі педагогічної практики), вчилися як у викладачів, так і один у одного, вибирали і приймали різні рішення у конкретних реальних професійних ситуаціях, вчилися критично мислити [2, с.126].

Освітнє середовище вищого навчального закладу повинне створювати умови для особистісного зростання кожного студента. Створення таких умов зумовлено потребами формування фахівців нової генерації – носіїв і джерел соціальної та професійної діяльності, високої культури, із розвиненими індивідуальними здібностями, спроможних осмислювати та проектувати власну освітньо-виховну діяльність, готових узяти на себе відповідальність за прийняття рішень. У цьому процесі на перше місце виходить уміння відстоювати власну позицію, думку та ініціативу. Крім того, на можливість отримання максимальних результатів у навчанні студентської молоді можна розраховувати шляхом створення освітньо-виховного простору, який є ефективною організованою системою, що реалізується в аудиторних і позааудиторних заняттях і дає змогу студентам відчувати себе особистістю та орієнтуватися на власний індивідуальний розвиток [76].

Особистісно-орієнтований підхід до формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи дав змогу організувати такий навчально-виховний процес, у центрі якого знаходиться особистість майбутнього вчителя з його індивідуальними особливостями, власною активністю, самостійністю, самобутністю та самоцінністю, прагненням до самореалізації. Такий підхід давав змогу формувати готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, орієнтуючись на природні здібності особистості, її розвиток та особливості сприйняття нового досвіду.

Згідно з контекстним підходом в освіті (А. Вербицький), процес і зміст професійної освіти повинні виходити із головної мети – підготовки висококваліфікованого фахівця [150]. Таким чином, контекстний підхід у навчанні представляє собою підхід до проектування педагогічних систем та реалізації освітнього процесу, в якому за допомогою всієї системи дидактичних форм, методів і засобів моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності фахівця, а засвоєння ним абстрактних знакових засобів накладено на канву цієї діяльності [118].

Основна функція контекстного підходу у навчання - створення умов для трансформації навчально-пізнавальної діяльності у професійну, таким чином моделюючи освітнє середовище, максимально наближене за формою і змістом до професійного. Контекстне навчання – це навчання, у якому мовою науки і за допомогою всієї системи форм, методів, засобів навчання (традиційних і нових) послідовно моделюється предметний та соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів [151, с. 43].

Для впровадження контекстного підходу у процес формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було важливо навчити аналізувати і брати на себе відповідальність за прийняті рішення. Тому на заняттях із навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» нами застосовувались ділові ігри, що моделювали професійні ситуації, максимально наближені до реальних, у яких майбутній учитель мав зробити аналіз ситуації та обґрунтувати власну точку зору. Таким чином було підпорядковано засоби формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи інтересам майбутньої професійної діяльності.

При побудові моделі нами було виділено низку специфічних принципів:

Принцип урахування освітніх запитів і потреб майбутніх учителів у краєзнавчих знаннях. При складанні робочої програми навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» (додаток К) нами було максимально враховано запити та потреби майбутніх учителів початкової школи у краєзнавчих знання та їх необхідності під час професійної діяльності.

Принцип вибору джерел краєзнавчих знань. На заняттях із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» було педагогічно доцільно давати можливість майбутнім учителям навчатися в умовах постійного вибору джерел краєзнавчих знань. Окрім лекційного матеріалу майбутні вчителі володіли можливостями наповнення краєзнавчих знань із бібліотечних матеріалів, архівів, Інтернет-ресурсів, розповідей старожилів, відвідування музеїв, фотовиставок.

Принцип науковості обґрунтування краєзнавчого матеріалу. На заняттях із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» даний принцип реалізується шляхом ознайомлення майбутніх учителів з історією рідного краю, висвітлюванням основних краєзнавчих понять та наукових фактів, тобто у змісті навчального матеріалу, на лекційних та семінарських заняттях майбутні учителі дізнаються про нові факти краєзнавчого змісту та формують уявлення та практичні навички їх застосування у майбутній професійній діяльності. Таким чином розкривається роль теоретичних знань для практичного застосування.

Принцип застосування міжпредметних знань при формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. На заняттях із навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» міжпредметні зв'язки при формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи реалізуються на практичних заняттях, коли студенти виконують завдання наприклад такого змісту: зробити добірку математичних задач, у яких застосовуються

краєзнавчі знання для дітей 3 класу; розглянути особливості місцевих краєвидів та їх роль у формуванні патріотизму, любові до своєї Батьківщини; вивчити історію свого класу та описати найвизначніші з їх точки зору події.

Принцип інтересу до отримання краєзнавчих знань. У процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи ми формували інтерес до краєзнавчого матеріалу, почуття задоволення від успіху виконаних практичних завдань із навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота», прояв інтересу до процесу отримання краєзнавчих знань, застосування різних джерел краєзнавчих знань.

У залежності від рівня засвоєння знань, студенти виконують наступні види самостійних робіт: репродуктивні; пізнавально-пошукові; творчі.

Для самостійної роботи студентів використовується глобальна мережа Інтернет, періодичні видання, розроблені викладачами посібники та наявна єдина внутрішня мережа Інтернет. У ній розміщені методичні матеріали з різних предметів, що викладаються, електронні варіанти посібників, завдання для підготовки до лабораторних, практичних та курсових робіт, вимоги до звітів різних видів практики тощо.

За результатами теоретичного дослідження і констатувального етапу експерименту було побудовано модель (рис.2.3) реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Рис 2.3. Модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до краєзнавчої роботи

Для досягнення мети було використано окремі завдання, які виконали студенти. Ці завдання стосувались окремих складових моделі. Наприклад:

1. Конкретизувати мету підготовки студентів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Подати декілька варіантів та їх аргументувати.

2. Розширити перелік дидактичних принципів щодо навчального процесу і конкретизувати ті, які можуть бути основою для специфічних принципів підготовки майбутніх учителів початкової школи з метою підготовки їх до краєзнавчої роботи.

3. Запропонуйте сучасні методи підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності.

Включення студентів у розробку моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи дало позитивні результати, особливо для розуміння ними першої педагогічної умови.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в описі організації та методики формувального експерименту формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Висновки до другого розділу

1. Готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи забезпечується відповідними умовами. Враховуючи різні підходи науковців до педагогічних умов, обрано та обґрунтовано наступні педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності; застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової

школи; використання мультимедійних засобів навчання та залучення майбутніх учителів до створення авторських презентаційних матеріалів на мультимедійній основі; посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення

2. Визначено та дано характеристику компонентам (мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний, функціонально-рефлексивний), критеріям та показникам готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає стійку позитивну мотивацію та націленість майбутніх учителів на краєзнавчу роботу з учнями початкової школи; змістовно-операційний компонент характеризується формуванням і розвитком системи краєзнавчих знань і способів організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; функціонально-рефлексивний компонент включає функціональну та рефлексивну складові. Функціональна складова даного компонента реалізує краєзнавчі знання, вміння та навички майбутніх учителів у професійній діяльності з учнями початкової школи. Рефлексивна складова є регулятором особистісних досягнень; вираженням здатності майбутнього учителя до самоаналізу, самостереження, самооцінки і самоконтролю у краєзнавчій роботі з учнями початкової школи.

3. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив розробити модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Авторська модель має вигляд структурно-логічної схеми, на якій представлено окремі її складові: мету, методи і засоби, вміння, шляхи активізації науково-дослідницької діяльності, компоненти, критерії і рівні, результат. Модель є дієвою за визначених педагогічних умов.

Матеріали другого розділу відображені у таких публікаціях автора: [26]; [27]; [28]; [29]; [35]; [38].

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ДІЄВОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА МОДЕЛІ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1. Організація і методика формувального експерименту

Теоретичний аналіз літературних джерел дав змогу визначити деякі шляхи підвищення якості формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Значну роль у цьому процесі відіграють педагогічні умови. Під час дослідження ми дійшли висновку, що формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи будуть сформовані, якщо використовуються такі педагогічні умови:

забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності; застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; використання мультимедійних засобів навчання для формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення

Дослідно-експериментальну роботу щодо формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було організовано відповідно до основних вимог проведення педагогічного експерименту (Ю. Бабанський, С. Гончаренко, Н. Кузьміна, П. Образцов, В. Сластьонін та ін.).

Дисертаційне дослідження з формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи проводилось у 2010–2013 рр. Під час експериментального дослідження були поставлені і в цілому вирішені такі завдання:

проаналізовано, систематизовано та вивчено науково-літературні джерела філософського, психолого-педагогічного, навчально-методичного спрямування з досліджуваної проблеми: формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

визначено завдання дисертаційного дослідження та проаналізовано особливості підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, розглянуто роль і місце краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі учнів початкової школи, а також проаналізовано сучасний стан їх готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

проведено педагогічну діагностику готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, що знайшло своє відображення у першому розділі;

визначено стан готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, її компоненти, критерії, показники та рівні;

виокремлено педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

побудовано модель реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, що знайшло своє відображення у другому розділі;

визначено початковий рівень сформованості у студентів експериментальних і контрольних груп кожного із компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

досліджено вплив комплексу виділених педагогічних умов на формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями

початкової школи.

Експериментальна перевірка проводилася на базі Мукачівського державного університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича із студентами, які навчаються за напрямом підготовки 6.010102 та 7.01010201 «Початкова освіта» (галузь знань 0101 «Педагогічна освіта»).

Загалом у експерименті брали участь 240 майбутніх учителів. На початковому етапі педагогічного експерименту був здійснений поділ на експериментальні (ЕГ) та контрольні (КГ) групи. До експериментальних груп увійшло 118 студентів. У цих групах цілеспрямовано відбувалося формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи і з цією метою реалізовувався комплекс педагогічних умов. У контрольних групах (122 студентів) викладання здійснювалося традиційно.

До початку проведення експерименту виділено чотири рівні сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: високий, достатній, середній та низький, характеристику яким подано у пункті 2.1.

Під час формувального етапу експерименту оцінено ефективність впливу комплексу педагогічних умов на формування кожного із компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи за визначеними нами критеріями та показниками. Для цього проводився збір інформації та обробка результатів запланованих заходів з метою виявлення рівня сформованості компонентів і готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, а саме: мотиваційно-ціннісного, змістово-операційного і функціонально-рефлексивного.

Сформованість мотиваційно-ціннісного компоненту оцінювалась за критерієм – усвідомлення майбутніми учителями необхідності проведення

краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, показниками якого є рівень сформованості ціннісних установок до краєзнавчої роботи, наявність мотивів особистісної самореалізації та бажання досягти високих результатів професійної діяльності.

Сформованість змістово-операційного компоненту оцінювалась за критерієм – інтереси до краєзнавчої роботи, показниками якого є рівень засвоєння краєзнавчих знань; рівень сформованості вмінь і навичок використовувати навчальні, навчально-методичні, науково-методичні, інформаційно-освітні ресурси під час організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Сформованість функціонально-рефлексивного компоненту оцінювалась за критерієм – творчий підхід до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, готовність до самонавчання та саморегуляції, показниками якого є творча активність, готовність до самонавчання і саморегуляції; рівень адекватної самооцінки та вольової саморегуляції.

Педагогічний експеримент проводився з метою практичної перевірки теоретичних положень, викладених у попередніх розділах дисертаційного дослідження. Нульова гіпотеза експериментального дослідження полягала у тому, що розбіжність між готовністю майбутніх учителів експериментальних і контрольних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи є неістотною. Альтернативна гіпотеза передбачала наявність істотних розбіжностей між рівнями готовності майбутніх учителів експериментальних і контрольних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Відмінності зумовлені цілеспрямованим застосуванням у навчальному процесі експериментальних груп запропонованої нами моделі під час вивчення дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та інших фахових дисциплін, використання інтерактивних методів навчання: мозковий штурм, рольові та ділові ігри, метод роботи студентів у співпраці, активного

застосування мультимедійних засобів навчання (мультимедійні презентації, відео-конференції, пізнавальні фільми, відео-екскурсії), розвитку навичок організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи шляхом виконання творчих завдань та під час педагогічних практик, створення майбутніми учителями портфоліо краєзнавчих досягнень.

У процесі дослідницької роботи було передбачено перевірку правомірності висунутої робочої гіпотези, уточнення деяких її положень, впровадження моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та здійснені дослідно-експериментальної апробації такої моделі, перевірити на практиці дієвості обраних педагогічних умов. Тому було зіставлено показники рівнів сформованості кожного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи на етапі вхідного і підсумкового контролю в експериментальних та контрольних групах.

Для перевірки робочої гіпотези дослідження, формулювання висновків на основі знайдених показників, що відображають рівні сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, було необхідно провести порівняння емпіричних даних, отриманих у ході експериментального дослідження з теоретичним критерієм, числові показники якого дано у спеціальних таблицях. Результати вірогідності дисертаційного дослідження та достовірності проведеного експерименту було опрацьовано статистичними методами обробки результатів педагогічного експерименту [108].

Вірогідність результатів авторської моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та достовірність результатів упровадження запропонованих педагогічних умов проводилися з використанням параметричних методів порівняння результатів дослідження,

за допомогою яких порівнюються параметри генеральних сукупностей (середніх значень і дисперсій). Порівняння дисперсій проводилося за допомогою F-критерію Рональда Фішера, який визнається за формулою 3.1 [108]:

$$F_{emp} = \frac{\sigma_1^2}{\sigma_2^2}, \text{ де} \quad (3.1)$$

σ_1^2 – більша із дисперсій при вступному чи підсумковому визначенні рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи;

σ_2^2 – менша із дисперсій при вступному чи підсумковому визначенні рівнів сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Дисперсію визначено за формулою 3.2:

$$s^2 = \frac{\sum f(x_i - \bar{x})^2}{N}, \text{ де} \quad (3.2)$$

f — кількість майбутніх учителів, які мають певну оцінку («2», «3», «4» або «5»); $(x_i - \bar{x})$ — різниця між індивідуальними величинами оцінок (2, 3, 4, 5) і показником середнього балу успішності; N — кількість майбутніх учителів у тих категоріях груп (контрольних або експериментальних), де обчислювалась дисперсія.

Для перевірки достовірності отриманих результатів за показниками сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи було порівняно значення емпіричного F-критерію контрольних (F_{emp} -КГ) та експериментальних груп (F_{emp} -ЕГ) з показником теоретичного F-критерію (F_{krit}), числові значення якого дано у стандартних таблицях [150], і встановлюються за числом ступенів свободи.

Оскільки в обох категоріях груп кількість майбутніх учителів не змінювалася в ході експериментального дослідження, відтак число ступенів свободи для КГ становить 121, тобто: $122 - 1 = 121$, а для експериментальних груп число ступенів свободи має показник 117, який отримуємо так: $118 - 1 = 117$. Якщо число ступенів свободи становить 120, то $F_{krit} = 1,3$. У наших розрахунках число ступенів свободи дорівнює кількості майбутніх учителів (121 і 117), що ближче до 120 ніж до ∞ .

Результати обчислених показників для визначення F-критерію внесено до таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Обчислені дані для визначення F-критерію

Гр.	ЕК	СБ	Показники, які використано для обчислення F-критерію										F_{emp}
			F				$x_i - \bar{x}$				$\sum f(x_i - \bar{x})^2$	σ^2	
			5	4	3	2	5	4	3	2			
КГ 122	ВК	2,93	7	16	60	39	2,07	1,07	0,07	-0,93	75,33	0,6174590	1,20
	ПК	3,04	9	21	58	34	1,96	0,96	-0,04	-1,04	90,78	0,7440983	
ЕГ 118	ВК	2,91	6	18	58	36	2,09	1,09	0,09	-0,91	77,86	0,6598305	1,21
	ПК	3,39	14	37	48	19	1,61	0,61	-0,39	-1,39	94,05	0,7970338	

Умовні позначення: Гр – групи; ЕК – етапи контролю; СБ – середній бал; ВК – вхідний контроль; ПК – підсумковий контроль; КГ – контрольні групи; ЕГ – експериментальні групи; f – кількість оцінок 5, 4, 3, 2.

Аналіз даних таблиці 3.1 показує, що розрахунки із визначення дисперсії вхідного контролю у контрольних групах дали показник 0,6174590, а дисперсія підсумкового контролю становить 0,7440983. Розрахунки визначення F-критерію (F_{emp}) для контрольних груп дали нам показник 1,20.

Розрахунки із визначення дисперсії вхідного контролю в експериментальних групах дали показник 0,6598305, а дисперсія

підсумкового контролю становить 0,7970338. Розрахунки визначення F-критерію (F_{emp}) для експериментальних груп дали нам показник 1,21.

Відтак можна дійти висновку, що результати нашого експериментального дослідження є вірогідними і підтверджують достовірність проведеного експерименту з упровадження запропонованих педагогічних умов та моделі формування готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи, оскільки, порівнявши F_{emp} контрольних та експериментальних груп із показниками стандартних таблиць для вище описаних рівнів свободи, отримуємо, що так як $F_{emp} < F_{krit}$, то нульова гіпотеза не є достовірною, а приймається до уваги альтернативна.

Окрім того, для з'ясування достовірності одержаних результатів щодо різниці між показниками контрольних та експериментальних груп також застосовано критерій узгодження (критерій К. Пірсона або метод χ^2). Його обчислюють за формулою [104]:

$$\chi^2 = \sum \left[\frac{(f_E' - f_K')^2}{f_K} \right], \quad (3.3)$$

де f_E – кількість майбутніх учителів експериментальних груп, рівень сформованих знань, умінь і навичок яких відповідає певній оцінці; f_K – кількість майбутніх учителів контрольних груп, рівень сформованих знань, вмінь та навичок яких відповідає певній оцінці.

Для обчислення χ^2 – критерію К.Пірсона використано результати таблиці 3.13.

$$\chi^2 = \frac{(14-9)^2}{9} + \frac{(37-21)^2}{21} + \frac{(48-58)^2}{58} + \frac{(19-34)^2}{34} \approx 23,29$$

Кількість ступенів свободи при обчисленні χ^2 становить $n - 1$, де n – кількість інтервалів (у нашому дослідженні відповідає кількості оцінок – 4). Отже, ступінь свободи обчислюється так: $(n - 1) = (4 - 1) = 3$.

Дані [108] показують, що при ступені свободи 3 χ_{krit}^2 на 99,99% рівень вірогідності дорівнює 11,3 (Додаток С). Розрахунки χ_{emp}^2 у нашому дослідженні показують, що

$$\chi_{emp}^2 > \chi_{krit}^2$$

Тобто: 23,29 > 11,3.

У подальшому кількість майбутніх учителів будемо скорочено подавати як КМУ.

Отже, одержані розрахунки критерію К.Пірсона дають можливість стверджувати, що динаміка успішності майбутніх учителів у контрольних групах пов'язана із природним процесом навчання і є надзвичайно малою. Успішність альтернативної гіпотези підкріплюється математичними розрахунками і є значущою. Це означає, що результати нашого дослідження із впровадження педагогічних умов та моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи в експериментальних групах дає достовірні результати із вірогідністю більшою, ніж 99,99%, а зміни у контрольних групах зумовлені природним навчальним процесом.

3.2. Результати дослідження та їх аналіз

Аналіз результатів свідчить про ефективність розробленої та впровадженої моделі реалізації педагогічних умов готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Для дослідження наявного стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи проведено вхідний контроль, шляхом написання контрольної роботи (додаток Т) на предмет виявлення знань із краєзнавства. За контрольну роботу майбутні вчителі могли отримати

одну із оцінок «5», «4», «3» або «2», із навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота».

Оцінку «відмінно» отримали ті майбутні учителі, що показали всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу; уміння самостійно виконувати завдання; знання основної та додаткової літератури за курсом; творчі здібності у розумінні, викладі та використанні навчального матеріалу; уміння бачити і встановлювати міжпредметні зв'язки у вивченій інформації, усвідомлювати взаємозв'язки основних понять навчальної дисципліни.

Оцінку «добре» отримали ті майбутні вчителі, які показали повне знання програмного матеріалу; успішно виконали передбачені контрольною роботою завдання; де показали систематичні знання основної та рекомендованої літератури навчальної дисципліни; уміння самостійно поновлювати та оновлювати їх у ході навчальної роботи і професійної діяльності.

Оцінку «задовільно» отримали ті майбутні учителі, які мали знання основ навчального курсу; допустили суттєві помилки та неточності; не зуміли проаналізувати та узагальнити викладений матеріал.

Оцінку «незадовільно» отримали ті майбутні учителі, які показали низький рівень знань основного програмового матеріалу; допустили принципові помилки у виконанні завдань.

Окрім того, нами було визначено середній бал за формулою [108]:

$$X = \frac{\sum_{i=1}^N x}{N}, \text{ де} \quad (3.4)$$

де X — середнє арифметичне;

$\sum_{i=1}^N x$ — сума оцінок;

N — кількість майбутній учителів у кожній із чотирьох типологічних груп. За результатами оцінювання контрольної роботи до групи високого

рівня увійшли ті майбутні учителі, які одержали оцінку «5», до достатнього — «4», середнього — «3», низького — «2». Результати відображені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Результати вхідного контролю знань із дисципліни «Основи краєзнавства» за підсумками навчальної діяльності

Групи	КМУ	Результати успішності майбутніх учителів								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	9	7,38	27	22,13	59	48,36	27	22,13	3,15
ЕГ	118	10	8,47	27	22,88	56	47,46	25	21,19	3,18

Умовні позначення до таблиці: КГ — контрольні групи; ЕГ — експериментальні групи; КМУ — кількість майбутніх учителів у контрольних або експериментальних групах; СБ — середній бал.

Отже, формування контрольних та експериментальних груп відбувалося за такими ознаками: обидва категорії груп мали приблизно однакову кількість майбутніх учителів; за результатами аналізу табличних даних вхідного контролю успішності майбутніх учителів у контрольних та експериментальних групах видно, що майже однакові були їх показники середнього балу (в КГ — 3,15 бала, а в ЕГ — 3,18 бала), що дало змогу стверджувати про забезпечення чистоти й об'єктивності вихідних даних для проведення дослідно-експериментальної роботи.

З метою встановлення вхідного та підсумкового рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних та експериментальних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, було проведено анкетування та спостереження. Програму

спостереження було проведено у процесі вивчення дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та педагогічної практики за наступними аспектами:

- майбутній учитель очікує винагороду незалежно від того, які завдання щодо готовності до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів виконує;

- майбутній учитель завжди намагається привернути увагу всіх до своїх успіхів щодо готовності до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів;

- майбутньому вчителеві подобається, коли його хвалять за виконані завдань щодо готовності до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів;

- майбутній учитель негативно сприймає критику;

- майбутній учитель намагається за будь-яких обставин виділитися з-поміж інших;

- майбутній учитель виявляє інтерес до колективних завдань щодо готовності до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів, проте, істотного внеску не робить;

- майбутній учитель у разі зіткнення із труднощами при виконанні завдань щодо готовності до проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів звертається за допомогою до викладача, товаришів;

- майбутній учитель із задоволенням спілкується із друзями, викликає дискусії з питань щодо проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів;

- майбутній учитель інтенсивно працює на занятті, проявляє зацікавленість у тому, щоб виконувати завдання щодо проведення краєзнавчої роботи з учнями початкових класів якомога краще; вміє відстояти свою думку, яку вважає корисною для роботи.

Експертами виступили викладачі навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та керівники педагогічної практики. Вони оцінили сформованість мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних та експериментальних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи за високим, достатнім, середнім та низьким рівнями, характеристику яким подано у пункті 2.1. Отримані показники вхідного рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи зафіксовано у таблиці 3.3.

Таблиця 3. 3

Результати встановлення вхідного рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	7	5,73	13	10,66	61	50	41	33,61	2,89
ЕГ	118	5	4,24	16	13,56	58	49,15	39	33,05	2,89

Аналіз даних таблиці 3.3 дав змогу встановити однорідність КГ та ЕГ мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, так як вхідний рівень контрольних та експериментальних груп згідно середнього балу є однаковим, а саме 2,89, а у відсоткових показниках високий рівень в КГ був притаманний 5,73% особам, а в ЕГ – 4,24%; достатній рівень – в КГ – 10,66%, а в ЕГ – 13,56%; середній рівень: в КГ – 50%, а в ЕГ – 49,15%; низький рівень: в КГ – 33,61%, в ЕГ – 33,05%.

Отримані результати підсумкового рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи

з учнями початкової школи зафіксовано у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Результати встановлення підсумкового рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	9	7,38	17	13,93	59	48,36	37	30,33	2,98
ЕГ	118	13	11,02	37	31,36	48	40,68	20	16,94	3,36

Аналіз даних таблиці 3.4 дав змогу встановити ефективність запропонованих педагогічних умов та моделі готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи для рівня сформованості мотиваційно-ціннісного компонента експериментальних груп на підсумковому етапі експериментального дослідження та з'ясовано, що для контрольних груп рівень сформованості даного компонента не особливо відрізнявся від вхідного.

Для порівняння показників вхідного та підсумкового етапів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи зроблено зведену таблицю 3.5.

Таблиця 3.5

Результати встановлення сформованості мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	

КГ-вк	122	7	5,73	13	10,66	61	50	41	33,61	2,89
КГ-пк	122	9	7,38	17	13,93	59	48,36	37	30,33	2,98
ЕГ-вк	118	5	4,24	16	13,56	58	49,15	39	33,05	2,89
ЕГ-пк	118	13	11,02	37	31,36	48	40,68	20	16,94	3,36

Згідно середнього балу, рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту у контрольних групах змінився із показника 2,89 до 2,98. Це пояснюється нормальним природнім процесом, в той час як у експериментальних групах середній бал збільшився із показника 2,89 до 3,36; у відсоткових показниках високий рівень в КГ був зріс на 1,65%, а в ЕГ на 6,78%; достатній рівень – в КГ отримав приріст 3,27%, а в ЕГ – 17,8%; середній рівень: в КГ знизився на 1,64%, а в ЕГ – 8,47%; низький рівень: в КГ знизився на 3,28%, а в ЕГ – 16,11%. Отримані результати підтверджують позитивні зміни у рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

Для візуального сприйняття зміни показників таблиці 3.5 було побудовано діаграму (рис. 3.1), що підтверджує ефективність впровадженої моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи за обраних педагогічних умов для експериментальних груп, під час формування мотиваційно-ціннісного компоненту та незначні природні зміни у показниках контрольних груп.

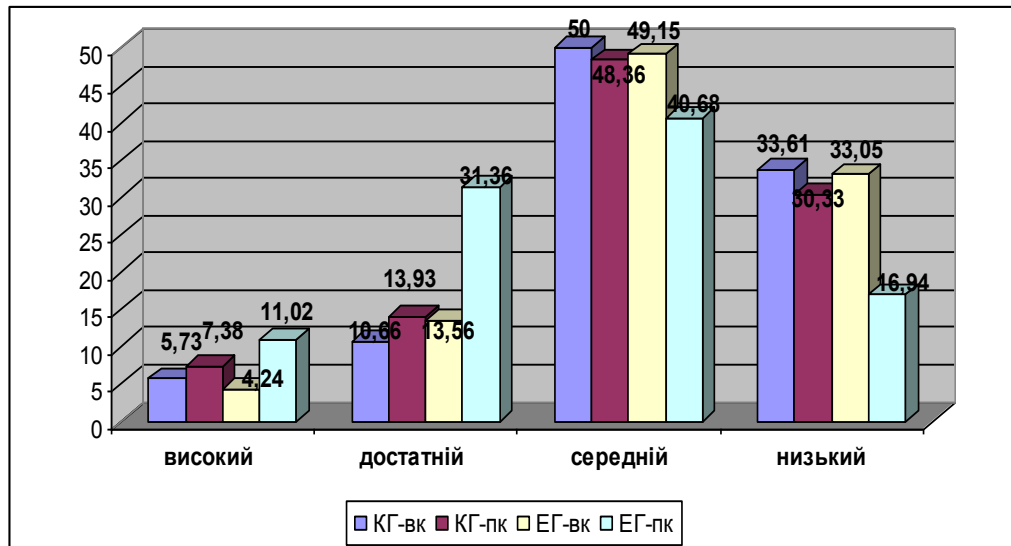

Рис. 3.1 – Динаміка формування мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (у %)

Для встановлення рівня сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було проведено контрольну роботу, яку студенти написали на початковому та підсумковому етапі експерименту (Додаток У). Окрім того оцінено рівень проведення виховного заходу краєзнавчого змісту під час проходження педагогічної практики. При цьому майбутній учитель мав проявити наскільки вміє розробити план-конспект виховного заходу; скласти програму спостереження, використовувати психолого-педагогічні методики для вивчення особливостей учня та класного колективу; провести обґрунтований аналіз отриманих результатів; ефективно організовувати різні форми краєзнавчої роботи, використовуючи низку доцільних методів; проявити методичну обізнаність при самоаналізі та аналізі заходів, проведених однокурсниками. У виконанні виховних завдань краєзнавчого змісту проявляє глибину, науковість, обґрунтованість, доказовість.

Експертами сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних та експериментальних груп до

краєзнавчої роботи з учнями початкової школи виступили викладачі навчальної дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та керівники педагогічної практики. Вони оцінили роботу студентів за високим, достатнім, середнім та низьким рівнями, характеристику яким подано у пункті 2.1. Отримані показники вхідного рівня сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи зафіксовано у таблиці 3.6.

Таблиця 3. 6

Результати встановлення вхідного рівня сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості змістово-операційного компоненту								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	4	3,28	16	13,12	62	50,82	40	32,78	2,87
ЕГ	118	4	3,38	17	14,4	59	50	38	32,2	2,88

Аналіз даних таблиці 3.6 установив однорідність контрольних і експериментальних груп на даному етапі експериментального дослідження, так як вхідний рівень сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних та експериментальних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи згідно середнього балу є майже однаковим, а у відсоткових показниках високий рівень в КГ був притаманний 3,28% особам, а в ЕГ – 3,38%; достатній рівень – в КГ – 13,12%, а в ЕГ – 14,4%; середній рівень: в КГ – 50,82%, а в ЕГ – 50%; низький рівень: в КГ – 32,78%, в ЕГ – 32,2%.

Отримані показники підсумкового рівня сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних і

експериментальних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи зафіксовано у таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Результати встановлення підсумкового рівня сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості змістово-операційного компоненту								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	6	4,92	18	14,75	60	49,19	38	31,14	2,93
ЕГ	118	11	9,32	37	31,36	52	44,07	18	15,25	3,35

Аналіз динаміки результатів успішності, що відображений у таблиці 3.7, дозволяє зробити висновок, що впровадження запропонованих педагогічних умов та моделі готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи сприяє формуванню змістово-практичного компоненту, так як за показниками підсумкового контролю середній бал КГ становив 2,93, а ЕГ – 3,35; високий рівень КГ становив 4,92%, а ЕГ – 9,32%; достатній рівень був притаманний 14,75% майбутніх учителів КГ, в той час як у ЕГ даний показник становить 31,36%; середній рівень КГ – 49,19%, а ЕГ – 44,07; низький рівень КГ – 31,14, а ЕГ – 15,25%.

Порівняння показників вхідного та підсумкового етапів сформованості змістово-операційного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи відображено у зведеній таблиці 3.8

Таблиця 3. 8

Результати встановлення сформованості змістово-операційного компонента готовності майбутніх учителів до красзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості змістово-операційного компонента								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ-вк	122	4	3,28	16	13,12	62	50,82	40	32,78	2,87
КГ-пк	122	6	4,92	18	14,75	60	49,19	38	31,14	2,93
ЕГ-вк	118	4	3,38	17	14,4	59	50	38	32,2	2,88
ЕГ-пк	118	11	9,32	37	31,36	52	44,07	18	15,25	3,35

Аналіз даних таблиці 3.8 підтверджує ефективність запропонованих педагогічних умов та моделі формування готовності майбутніх учителів до красзнавчої роботи з учнями початкової школи і для формування змістово-операційного компонента. Аналіз таблиць показав, що кращі показники в експериментальних групах, ніж у контрольних, а саме:

- кількість майбутніх учителів із високим рівнем сформованості цього компонента в КГ зросла від 3,28% до 4,92% (на 1,64%), а в ЕГ – від 3,38% до 9,32% (на 5,94%), що на 4,3% більше, ніж в контрольних групах;

- кількість майбутніх учителів, яким властивий достатній рівень сформованості змістово-операційного компонента готовності до красзнавчої роботи з учнями початкової школи, зросла у контрольних групах від 13,12% до 14,75% (на 1,63%), а в ЕГ – від 14,4% до 31,36% (на 16,96%), що на 15,33% більше, ніж в групах категорії КГ;

- кількість майбутніх учителів, у яких сформувався середній рівень цього компонента, зменшилась в КГ від 50,82% до 49,19% (на 1,63%), а в ЕГ – від 50% до 44,07% (на 5,93%), що на 4,3% краще, ніж в КГ;

- кількість майбутніх учителів із низьким рівнем сформованості цього компоненту на завершальному етапі експериментального дослідження зменшилась в КГ від 32,78% до 31,14% (на 1,64%), а в ЕГ – від 32,2% до 15,25% (на 16,95%), що на 15,31% краще, ніж в КГ;

- за показниками середнього балу відбулися такі зміни: у КГ зміни відбулися від 2,87 бала до 2,93 бала (на 0,06 бала), а в ЕГ – від 2,88 до 3,35 бала (на 0,47 бала), що на 0,41 бала більше, ніж у контрольних групах.

Для візуального сприйняття зміни показників таблиці 3.8 було побудовано діаграму (рис. 3.2), що підтверджує ефективність впровадженої моделі формування готовності майбутніх учителів до красназавчої роботи з учнями початкової школи за обраних педагогічних умов для експериментальних груп, під час формування змістово-практичного компоненту та незначні природні зміни у показниках контрольних груп.

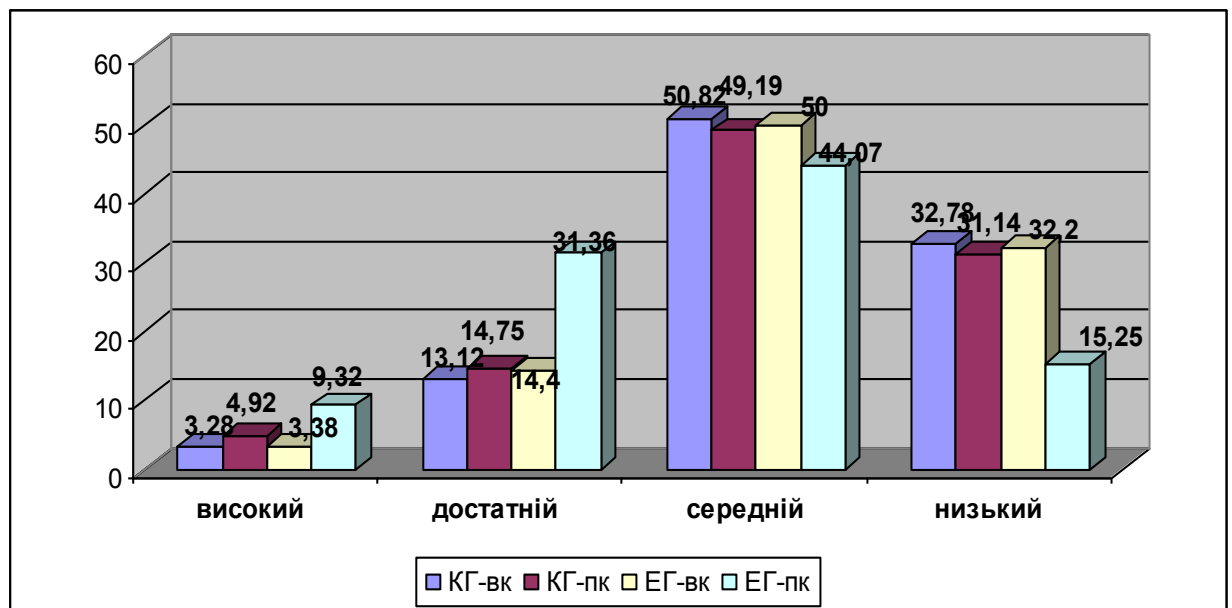

Рис. 3.2 – Динаміка формування змістово-практичного компоненту готовності майбутніх учителів до красназавчої роботи з учнями початкової школи (у %)

Для визначення вхідного рівня сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до красназавчої

роботи з учнями початкової школи було використано методика Н. Ф. Вишнякової [160]. За нею визначено та отримано результат сформованості «Я-реального» і «Я-ідеального» за такими креативними якостями: творче мислення, допитливість, оригінальність, уява, інтуїція, емоційність, почуття гумору, творче ставлення до професії. Важливими для нас були показники «Я-реального» за тими креативними якостями, де показник був більшим ніж у «Я-ідеального». Рівні сформованості креативного компоненту готовності майбутніх магістрів гуманітарного профілю до науково-дослідницької діяльності у інформаційному середовищі: низький (сформовано 1-4 якостей), задовільний (сформовано 5-6 якостей), достатній (7 якостей), високий (8 якостей). Отримані числові показники відображено у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Результати встановлення вхідного рівня сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості функціонально-рефлексивного компоненту								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	9	7,38	21	17,21	58	47,54	34	27,87	3,04
ЕГ	118	10	8,47	19	16,1	56	47,46	33	27,97	3,05

Аналіз даних таблиці 3.9 установив однорідність контрольних та експериментальних груп на вхідному етапі експериментального дослідження, так як вхідний рівень сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи згідно середнього балу є майже однаковим, а у відсоткових показниках високий рівень в КГ був притаманний 7,38% особам, а в ЕГ –

8,47%; достатній рівень – в КГ – 17,21%, а в ЕГ – 16,1%; середній рівень: в КГ – 47,54%, а в ЕГ – 47,46%; низький рівень: в КГ – 27,87%, в ЕГ – 27,97%.

Для визначення підсумкового рівня сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи було запропоновано самостійна науково-дослідницька творча робота на краєзнавчу тематику. У процесі роботи над краєзнавчим проектом майбутній учитель повинен оволодіти навичками наукового пошуку, відбору матеріалу, необхідного для розкриття теми проекту та його реалізації, узагальнення та аналізу, оволодіння методами моніторингу. Обґрунтування дій повинно бути науковим і містити певну сукупність практичних, дослідницьких результатів

Експертами сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів контрольних та експериментальних груп до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи виступили викладачі навчальної дисципліни «Основи краєзнавства», «Краєзнавча та туристична робота» та оцінили за високим, достатнім, середнім та низьким рівнями, характеристику яким подано у пункті 2.1.

Функціонально-рефлексивний компонент оцінювався за критерієм – творчий підхід до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та готовність до самонавчання і саморегуляції, показниками якого є творча активність, готовність до самонавчання і саморегуляції; рівень адекватної самооцінки та вольової саморегуляції. Отримані показники відображені у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Результати встановлення підсумкового рівня сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості функціонально-рефлексивного компоненту								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ	122	11	9,02	27	22,13	55	45,08	29	23,77	3,16
ЕГ	118	18	15,25	36	30,51	45	38,14	19	16,1	3,45

Аналіз даних таблиці 3.10 підтверджує ефективність запропонованих педагогічних умов та моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи і для формування функціонально-рефлексивного компоненту, оскільки числові показники в експериментальних групах кращі ніж у контрольних. Середній бал у КГ становить 3,16, в той час як у ЕГ – 3,45; високий рівень притаманний 9,02% майбутніх учителів КГ, а ЕГ – 15,25%, достатній рівень КГ – 22,13%, а ЕГ – 30,51%; середній рівень КГ – 45,08%, а ЕГ – 38,14%; низький рівень КГ – 23,77%, а ЕГ – 16,1%.

Зведені показники вхідного та підсумкового етапів сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи відображено у таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Результати встановлення сформованості функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості функціонально-рефлексивного компонента								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ-вк	122	9	7,38	21	17,21	58	47,54	34	27,87	3,04
КГ-пк	122	11	9,02	27	22,13	55	45,08	29	23,77	3,16
ЕГ-вк	118	10	8,47	19	16,1	56	47,46	33	27,97	3,05
ЕГ-пк	118	18	15,25	36	30,51	45	38,14	19	16,1	3,45

Аналіз числових даних таблиці 3.11 засвідчує позитивні зміни у формуванні функціонально-рефлексивного компонента готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, оскільки середній бал у контрольних групах становив 3,16, що зумовлено природнім процесом, а у експериментальних став 3,45, при цьому приріст у ЕГ становив 0,4, в той же час приріст КГ тільки 0,12. Відсоткові показники наступні:

- кількість майбутніх учителів з високим рівнем сформованості функціонально-рефлексивного компонента в КГ зросла від 7,38% до 9,02% (на 1,64%), а в ЕГ – від 8,47% до 15,25% (на 6,78%), що на 5,14% більше, ніж у контрольних групах;
- кількість майбутніх учителів, яким властивий достатній рівень сформованості функціонально-рефлексивного компонента, зросла у контрольних групах від 17,21% до 22,13% (на 4,92%), а в ЕГ – від 16,1% до 30,51% (на 14,41%), що на 9,49% більше, ніж у групах категорії КГ;
- кількість майбутніх учителів, в яких сформувався середній рівень цього компонента, зменшилась в КГ від 47,54% до 45,08% (на 2,46%), а в ЕГ – від 47,46% до 38,14% (на 9,32%), що на 6,86% краще, ніж в КГ;
- кількість майбутніх учителів із низьким рівнем сформованості цього компонента на завершальному етапі експериментального дослідження зменшилась в КГ від 27,87% до 23,17% (на 4,7%), а в ЕГ – від 27,97% до 16,1% (на 11,87%), що на 7,17% краще, ніж в КГ.

Для візуального сприйняття зміни показників таблиці 3.11 було побудовано діаграму (рис. 3.3). Вона підтверджує ефективність впровадженої моделі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи за обраних педагогічних умов для експериментальних груп під час формування функціонально-рефлексивного компонента та незначні природні зміни у показниках контрольних груп.

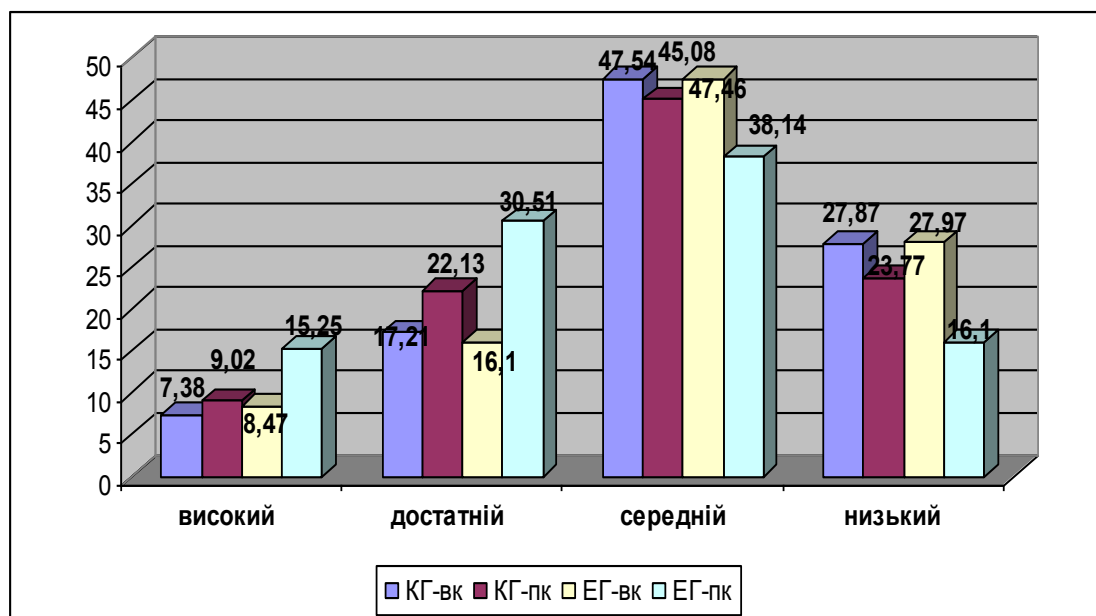

Рис. 3.3 – Динаміка формування функціонально-рефлексивного компоненту готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (у %)

Результати сформованості мотиваційно-ціннісного, змістово-операційного і функціонально-рефлексивного компонентів у студентів контрольних та експериментальних груп відображено у таблиці 3.12.

Таблиця 3. 12

Результати встановлення вхідного та підсумкового рівнів сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компонента								СБ
		Високий		Достатній		Середній		Низький		
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ-вк	122	7	5,74	13	10,66	61	50	41	33,61	2,89
КГ-пк	122	9	7,38	17	13,93	59	48,36	37	30,33	2,98
ЕГ-вк	118	5	4,24	16	13,56	58	49,15	39	33,05	2,89
ЕГ-пк	118	13	11,02	37	31,36	48	40,68	20	16,94	3,36
Групи	КМУ	Рівні сформованості змістово-операційного компонента								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ

		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ-вк	122	4	3,28	16	13,12	62	50,82	40	32,78	2,87
КГ-пк	122	6	4,92	18	14,75	60	49,19	38	31,14	2,93
ЕГ-вк	118	4	3,38	17	14,4	59	50	38	32,2	2,88
ЕГ-пк	118	11	9,32	37	31,36	52	44,07	18	15,25	3,35
Групи	КМУ	Рівні сформованості функціонально-рефлексивного компонента								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ-вк	122	9	7,37	21	17,21	58	47,54	34	27,87	3,04
КГ-пк	122	11	9,02	27	22,13	55	45,08	29	23,77	3,16
ЕГ-вк	118	10	8,47	19	16,1	56	47,46	33	27,97	3,05
ЕГ-пк	118	18	15,25	36	30,51	45	38,14	19	16,1	3,45

Порівняльний аналіз цифрових даних таблиці 3.12 дав змогу дійти висновку, що запропоновані у дисертації педагогічні умови є ефективними для сформованості компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Що підтверджують отримані результати: приріст показників високого рівня мотиваційно-ціннісного компонента для ЕГ у порівнянні із показниками КГ становив 5,13%; аналогічний показник достатнього рівня – 14,53%; зниження показників такого ж показника середнього рівня – 6,83%; низького рівня становив 12,83%; приріст показників високого рівня змістово-операційного компонента для ЕГ у порівнянні із показниками КГ становив 4,3%; достатнього рівня – 15,33%; зниження показників середнього рівня – 4,3%; низького рівня становив 15,31%; для функціонально-рефлексивного компонента приріст показників високого рівня у ЕГ змінився порівняно із показниками КГ на 5,14%; достатнього рівня – 9,49%; зниження показників середнього рівня на 6,86%; низького рівня становив 7,77%.

Загальну оцінку рівню сформованості готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи розраховували як середнє арифметичне, яке визначалось із суми кількості майбутніх учителів чи

відсоткових показників кожного із компонентів поділених на кількість компонентів. Узагальнивши усі результати окремо для контрольної та експериментальної груп на вхідному та підсумковому контролі, отримано розподіл частот за відповідними рівнями, який надалі підлягав аналізу. Числові показники зафіксовано у таблиці 3.13.

Таблиця 3.13

Результативність формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Групи	КМУ	Рівні готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи								
		Високий		Достатній		Середній		Низький		СБ
		КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	КМУ	%	
КГ(вк)	122	7	5,74	16	13,12	60	49,18	39	31,96	2,93
КГ(пк)	122	9	7,37	21	17,21	58	47,55	34	27,87	3,04
ЕГ(вк)	118	6	5,08	18	15,26	58	49,15	36	30,51	2,91
ЕГ(пк)	118	14	11,86	37	31,35	48	40,68	19	16,11	3,39

Аналіз числових показників таблиці 3.13 засвідчує позитивні зміни у формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, оскільки різниця у показниках середнього балу у контрольних групах становила тільки 0,11, в той час, коли середній бал у експериментальних групах зазнав змін з 2,91 до 3,39, при цьому приріст становив 0,47. Відсоткові показники наступні:

- кількість майбутніх учителів із високим рівнем сформованості готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи в КГ зросла від 5,74% до 7,37%, а в ЕГ – від 5,08% до 11,86%;

- кількість майбутніх учителів, яким властивий достатній рівень готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, зросла в КГ від 13,12% до 17,21%, а в ЕГ – від 15,26% до 31,35%;

- кількість майбутніх учителів, у яких сформувався середній рівень готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, зменшилась у КГ від 49,18% до 47,55%, а в ЕГ – від 49,15% до 40,68%;

- кількість майбутніх учителів із низьким рівнем готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи на завершальному етапі експериментального дослідження зменшилась у КГ від 31,96% до 27,87%, а в ЕГ – від 30,51% до 16,11%.

Графічне представлення (рис. 3. 4) даних таблиці 3.13 дає підстави стверджувати про ефективність запропонованих педагогічних умов для формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

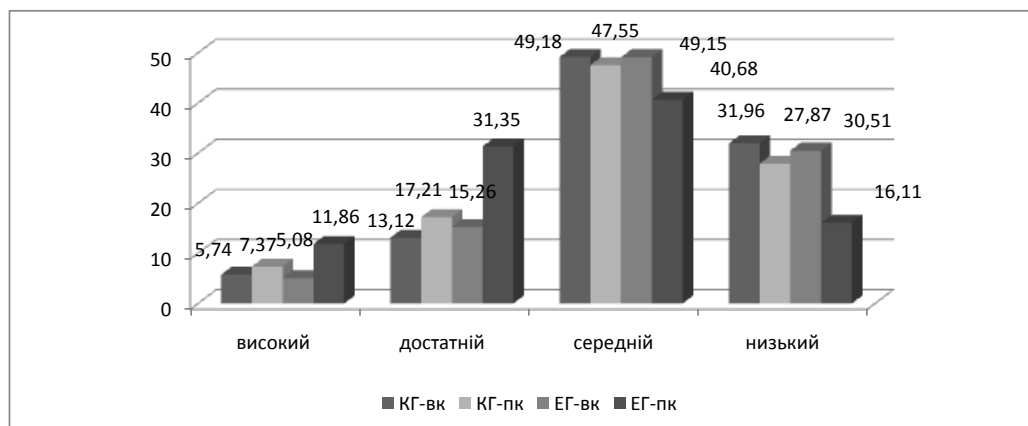

Рис. 3. 4. Динаміка формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (у %)

Отже, педагогічний експеримент засвідчив позитивний вплив комплексного використання запропонованих педагогічних умов на рівень готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи експериментальних груп. Результати впроваджених педагогічних умов та реалізації авторської моделі сприяли кількісним та якісним змінам показників готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Це підтверджується такими проявами: зросла успішність

майбутніх учителів із дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» та проходження педагогічних практик, зросла активність майбутніх учителів під час педагогічних практик, за час проведення експерименту різко зросла кількість майбутніх учителів, які брали участь у організації краєзнавчих заходів в університетах.

Висновки до третього розділу

У розділі 3 описано організацію та методику проведення експериментального дослідження, проведено аналіз ефективності моделі реалізації педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи.

1. Ефективність запропонованої моделі визначалася за рівнем сформованості показників мотиваційно-ціннісного, змістово-операційного, функціонально-рефлексивного компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: рівень сформованості ціннісних установок до краєзнавчої роботи, наявність мотивів особистісної самореалізації та бажання досягти високих результатів професійної діяльності; рівень засвоєння краєзнавчих знань; рівень сформованості вмінь і навичок використовувати навчальні, навчально-методичні, науково-методичні, інформаційно-освітні ресурси під час організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; творча активність, готовність до самонавчання та саморегуляції; рівень адекватної самооцінки та вольової саморегуляції.

2. Аналізуючи отримані дані і ґрунтуючись на результатах експериментального дослідження, зроблено висновок, що отримані числові показники засвідчують позитивні зміни у формуванні готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, оскільки

відсоткові показники наступні: кількість майбутніх учителів із високим рівнем сформованості готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи в КГ зросла від 5,74% до 7,37%, а в ЕГ – від 5,08% до 11,86%; достатнього рівня зросла в КГ від 13,12% до 17,21%, а в ЕГ – від 15,26% до 31,35%; кількість майбутніх учителів, у яких сформувався середній рівень готовності до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, зменшилась в КГ від 49,18% до 47,55%, а в ЕГ – від 49,15% до 40,68%; низького рівня зменшилась у КГ від 31,96% до 27,87%, а в ЕГ – від 30,51% до 16,11%.

3. Для аналізу статистичних даних використано метод порівняння дисперсій за допомогою F-критерію, який дав змогу довести, що результати нашого експериментального дослідження є достовірними із вірогідністю більшою, ніж 99,99%. Ефективність підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи залежить від цілеспрямованого застосування запропонованої у дисертаційному дослідженні педагогічної моделі.

Матеріали третього розділу відображені у таких публікаціях автора:
[234].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Результати теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури та експериментального дослідження впливу педагогічних умов на формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи та моделі їх реалізації дали змогу зробити такі висновки:

1. На основі узагальнення результатів наукової літератури з'ясовано, що нині краєзнавча робота володіє значним потенціалом щодо реалізації завдань основних нормативних документів, що регламентують розвиток освіти в Україні. Вміння організувати краєзнавчу роботу сприяє вихованню у дітей стійкого інтересу до подій та явищ суспільного життя рідного краю та процесу їх пізнання, закладає основи самоідентифікації особистості та її реалізації у сучасному суспільстві, виховує у молоді духовні та моральні ціннісні орієнтири, формує почуття особистої та національної гідності. Під підготовкою майбутніх учителів до краєзнавчої роботи розуміємо таку єдність змісту, форм і методів, яка забезпечує найбільш економічний і доцільний шлях досягнення поставленої мети, спираючись на такі принципи: керівна роль діяльності у становленні фахівця, забезпечення єдності мотиваційного, операційного і когнітивного компонентів готовності, єдність теоретичної і практичної підготовки, послідовність, наступність, неперервність переходу від нижчого до вищого ступеня викладання і навчання. Краєзнавство характеризується як комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження, які здійснюють наукове та всебічне пізнання краю. Тому готовність майбутнього учителя до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи, здебільшого визначається сформованістю особистості учителя, в основі якої лежать: спрямованість на краєзнавчу роботу з обраного фаху, здібності до неї, наявність стійких знань, умінь і навичок.

Формування готовності майбутніх учителів володіє низкою особливостей: вона виявляється через уміння реалізувати інтереси та здібності особистості, формування її суспільно-громадського досвіду; залучення до особисто значущих національних соціально-культурних цінностей, потреб; зміцнення здоров'я та розвиток творчого потенціалу особистості; здобуття додаткових знань, умінь, навичок за інтересами, створення умов для творчої діяльності, самовираження та творчого самовдосконалення; створення передумов для їх професійного самовизначення та допрофесійної підготовки відповідно до інтересів і здібностей кожного.

2. У процесі розгляду різних підходів до виділення компонентів готовності майбутніх учителів до професійної діяльності визначено й удосконалено компоненти та критерії формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. В її структурі були виділені компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістово-операційний і функціонально - рефлексивний. *Мотиваційно - ціннісний компонент* передбачає стійку позитивну мотивацію та націленість майбутніх учителів на краєзнавчу роботу з учнями початкової школи. Цей компонент знаходить своє вираження у ціннісно-смісловій сфері, ціннісних орієнтаціях, переконаннях, мотивах, моральних нормах, життєвій позиції. *Змістово-операційний компонент* характеризується формуванням і розвитком системи краєзнавчих знань і способів організації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи (змістова основа стосується вивчення фахових дисциплін, а операційна складова розглядається як рівень оволодіння практичними вміннями майбутніх учителів організувати краєзнавчу роботу). Специфіка даного компоненту виявляється у особливостях системи знань майбутніх учителів про краєзнавчу роботу з учнями початкової школи. *Функціонально-рефлексивний компонент* включає дві складові (функціональна складова

реалізує краєзнавчі знання, вміння і навички майбутніх учителів у професійній діяльності, а рефлексивна складова є регулятором особистісних досягнень; вираженням здатності майбутнього учителя до самоаналізу, самостереження, самооцінювання і самоконтролю). Основними критеріями виділених компонентів обрано: усвідомлення майбутніми учителями необхідності проведення краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; інтереси до краєзнавчої роботи; творчий підхід до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; готовність до самонавчання і саморегуляції. Готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи визначалася за високим, достатнім, середнім і низьким рівнями.

За результатами констатувального етапу дослідження визначено, що готовність майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи відповідає задовільному та низькому рівню.

3. На підставі проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури виявлено та теоретично обґрунтовано сукупність педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи: забезпечення можливості формування у майбутніх учителів високого рівня готовності до творчої педагогічної діяльності; застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи; використання мультимедійних засобів навчання та залучення студентів до створення авторських презентаційних матеріалів на мультимедійній основі; посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення. Для реалізації визначених педагогічних умов було розроблено та впроваджено спецкурс «Краєзнавство і туристична робота», підготовлено методичні рекомендації для майбутніх учителів, використано комунікаційну мережу інформаційного середовища

навчального закладу; розроблено комплекс вправ із краєзнавчої тематики із використанням проблемного методу. Педагогічні умови є ефективними у комплексі. Результати досліджень показали їх дієвість.

4. У процесі дослідження розроблено, теоретично обґрунтовано та застосовано авторську модель реалізації педагогічних умов. Вона відображає структурну взаємодію мети, типів завдань, специфічних принципів, методів, форм і засобів, педагогічних підходів, освітніх ліній, на яких базується краєзнавча робота, педагогічних умов, компонентів і критеріїв, рівнів готовності, способів корекції підготовки та результату.

Ефективність упровадженої моделі визначено за результатами формувального експерименту. Здійснений аналіз результатів дослідження свідчить про те, що навчання згідно з розробленою моделлю сприяло суттєвому підвищенню рівня готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Це підтверджується статистичними змінами рівня готовності майбутніх учителів експериментальної групи у порівнянні із контрольною. За період формувального експерименту найбільш суттєві зміни відбувалися в ЕГ: на високому і на достатньому рівнях кількість майбутніх учителів збільшилась на 6,78% та на 16,09% відповідно, у той час як у КГ на цих самих рівнях – на 1,63% та на 4,09%. У ЕГ кількість майбутніх учителів середнього та низького рівнів зменшилась на 8,47% та 14,4% відповідно, що на 6,84% та 10,31% більше, ніж у КГ. Для аналізу статистичних даних використано метод порівняння дисперсій за допомогою F-критерію.

Отже, ефективність формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи залежить від цілеспрямованого застосування запропонованих у дисертаційному дослідженні моделі та педагогічних умов.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних із професійною підготовкою майбутніх учителів початкової школи. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у створенні цілісної системи таких педагогічних умов і технологій навчання, за яких у майбутніх учителів початкової школи можна сформувати краєзнавчу компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашева К. М., Марьин А. М. Роль педагогического краеведения в профессиональной подготовке учителя / К. М. Абашева, А. М. Марьин. – Алма-Ата : Мектеп, 1986. – 17 с.
2. Авво Б. В. Методология компетентного подхода в высшем образовании [Электронный ресурс] / Б. В. Авво. – Режим доступа: <http://www.1.emissia.peterhost.ru/offline/2005/978.htm>.
3. Аверьянов А. Н. Системное познание мира : Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 236 с.
4. Ажиппо О. Ю. Пізнавальна самостійність як основа функціонування індивідуалізованої системи навчання студентів / О. Ю. Ажиппо // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – №10. – С. 15–19.
5. Адлер Ю. П. Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий / Ю. П. Адлер, Е. П. Маркова, Ю. В. Грановский. – М. : Наука, 1976. – 279 с.
6. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України : Історія. Теорія : [підруч. для студентів, аспірантів та молодих викладачів ВНЗ] / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
7. Анан'єв В. П. Людина як предмет пізнання / В. П. Анан'єв. – М. : Политиздат, 1969. – 300 с.
8. Аникина Т. А. Патриотическое воспитание будущих учителей музыки средствами художественного краеведения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. А. Аникина. – К., 1993. – 196 с.
9. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерности, основы и выводы / С. И. Архангельский. – М. : Высшая школа, 1980. – 368 с.
10. Астахова Л. Є. Роль навчально-польової практики у формуванні природознавчих компетентностей у майбутніх учителів початкових класів /

Л. Є. Астахова, Г. В. Муж // Вісник Житомирського державного університету. Серія : Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 40. – С. 49–52.

11. Аширов Д. А. Трудовая мотивация : [учеб. пособие] / Д. А. Аширов. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 448 с.

12. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1997. – 184 с.

13. Багно Ю. М. Практика в літніх оздоровчих таборах як засіб формування педагогічної компетентності майбутніх учителів [Електронний ресурс] / Ю. М. Багно // II Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми компетентнісного підходу у підготовці майбутніх учителів у вищій школі» Режим доступу: http://konferphdpu.at.ua/load/problemi_kompetentnisnogo_pidkhodu_u_pidgotovci_majbutnikh_uchiteliv_u_vishhij_shkoli/bagno_ulija_mikolajivna/5-1-0-173.

14. Балл М. І. Англо-український словник : [в 2-х т.] / М. І. Балл. – Київ: Освіта, 1996. – Т.1. – 752 с.

15. Барков А. С. Вопросы географии / А. С. Барков. – М. : Географгиз, 1957. – № 40. – 43 с.

16. Безрукова В. С. Основные категории теории воспитания и их функции в развитии педагогической науки : дис. ... д-ра пед. наук / В. С. Безрукова. – Казань, 1983. – 404 с.

17. Бенедюк В. В. Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V-IX класи) : автореф. дис. ... кандидата педагогічних наук : 13.00.02 / Валентина Володимирівна Бенедюк ; Інститут педагогіки АПН України. – Київ, 1999. – 24 с.

18. . Берталанти Л. фон. История и статус общей теории систем [Электронный ресурс] / Л. фон Берталанти // Системные исследования : [ежегодник]. – М., 1973 – С. 20–36. – Режим доступа : <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/23966/24042/>

19. Біла С. Методика проведення краєзнавчих досліджень [Електронний ресурс] / С. Біла. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/bila.htm.
20. Білецька Г. А. Роль краєзнавчої освіти у професійній підготовці майбутніх екологів [Електронний ресурс] / Г. А. Білецька // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України (Електронне наукове фахове видання). – Хмельницький, 2011. – Випуск 4. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11bgapme.pdf.
21. Богуш А. М. Наступність, перспективність, спадкоємність – складові неперервності освіти / А. М. Богуш // Дошкільне виховання. – 2001. – № 11. – С. 11.
22. Большой толковый психологический словарь / [пер. с англ. Ребер Артур]. – М. : АСТ : Вече, 2001. – Т. 1 – 592 с.
23. Бондаренко Т. В. Значення та перспективи педагогічного краєзнавства у підготовці спеціалістів педагогічного вузу / Т. В. Бондаренко // Соціум. Наука. Культура : [матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 20–22 листопада 2009 р. «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив»]. – К. : ТК МЕГАНОМ, 2009. – Ч. I. – С. 22–23.
24. Бондаренко О. В. Модернізація краєзнавчої підготовки майбутніх учителів географії [Електронний ресурс] / О. В. Бондаренко. – Режим доступу: http://kdpu.edu.ua/download/library/Science/conf/zmist05_2012_15.pdf.
25. Брижак Н. Ю. Аналіз Державного стандарту початкової загальної освіти України щодо реалізації краєзнавчої роботи з учнями початкової школи / Н. Ю. Брижак // Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції «Майбутні дослідження – 2013», 17–25 лютого 2013р. - Серія : Педагогічні науки. – Софія, 2013. – Т. 14. – С. 64–66.
26. Брижак Н. Ю. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх вчителів географії / Н. Ю. Брижак // Науковий вісник Чернівецького нац. університету. - Серія : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 589. – С. 22–26.

27. Брижак Н. Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх педагогів / Н. Ю. Брижак // Науковий вісник Ужгородського нац. університету. - Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2012. – Вип. 25. – С. 46–49.

28. Брижак Н. Ю. Компонентний аналіз готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи / Н. Ю. Брижак // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Київ, 2012. – Додаток 1 до Вип. 27. – Том VIII (41) : Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору". – С. 619–626.

29. Брижак Н. Ю. Критеріальний аналіз компонентів готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової / Н. Ю. Брижак // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала : перспективи й розвиток», 15–16 лютого 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 32–34.

30. Брижак Н. Ю. Особливості підготовки майбутніх вчителів географії до краєзнавчо-туристичної діяльності / Н. Ю. Брижак // Матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції «Дні науки – 2012», 27 березня – 05 квітня 2012р. - Серія : Педагогіка. – Прага, 2012. – Т.34. – С. 42–44.

31. Брижак Н. Ю. Особливості підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи / Н. Ю. Брижак // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : [збірник наукових праць]. – Київ ; Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – Випуск 34. – С. 28–32.

32. Брижак Н. Ю. Підготовка до краєзнавчої роботи майбутнього вчителя початкових класів / Н. Ю. Брижак // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Мистецька освіта в Європейському соціокультурному просторі XXI ст.”, 22–23 березня 2012р. – Мукачево, 2012.

33. Брижак Н. Ю. Роль і місце краєзнавчої роботи у навчально-виховному процесі учнів початкової школи [Електронний ресурс] /

Н. Ю. Брижак // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : [електрон. наук. вид.]. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2013_1/13bnyups.pdf.

34. Брижак Н. Ю. Стан готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи / Н. Ю. Брижак // Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі» 11–12 квітня 2013 року : [збірник наукових праць]. – Кривий Ріг, 2013. – Випуск VIII. – С. 236–244.

35. Брижак Н. Ю. Творча педагогічна діяльність як одна з педагогічних умов формування готовності майбутніх вчителів початкових класів до краєзнавчо-туристичної роботи / Н. Ю. Брижак // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини] / [ред. колегія : Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – Випуск 43. – Ч.2. – С. 14–19.

36. Брижак Н. Ю. Теоретичні основи підготовки майбутніх вчителів до краєзнавчо-туристичної діяльності в системі професійної освіти майбутніх педагогів / Н. Ю. Брижак // Вісник Прикарпатського університету. - Серія : Педагогіка. – 2012. – Вип. XLIII – XLIV. – С. 33–36.

37. Брижак Н. Ю. Теоретичні основи підготовки майбутніх вчителів до краєзнавчо-туристичної діяльності / Н. Ю. Брижак // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Дошкільна і початкова освіта: досягнення, проблеми, перспективи», 22–23 листопада 2012 р. – Мукачево : МДУ, 2012. – С. 25–27.

38. Брижак Н. Ю. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до краєзнавчої роботи на основі міжпредметних зв'язків / Н. Ю. Брижак // Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації», 15 листопада 2012 р. – Тернопіль : ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012. – С.85–86.

39. Бугрій В. С. Становлення та розвиток системи краєзнавчої роботи в школах Північно-Східної України (20-30-ті рр. ХХ ст.) : автореф.дис ... канд.пед.наук: 13.00.01 / В. С. Бугрій . – Житомир : Б.в., 2006 . – 20 с.
40. Буряк В. К. Урок у старших класах / В. К. Буряк, Д. Д. Берішвили. – Тбілісси : Тбіліський ун-т, 1990. – 158 с.
41. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – [з додат. і доп.]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
42. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М. : Высшая школа, 1991. – 207 с.
43. Вербицкий А. А. Контекстное обучение и становление новой образовательной парадигмы / А. А. Вербицкий. – Жуковский : МИМ «Линк», 2000. – 41 с.
44. Вербицкий А. А. Контексты содержания образования / А. А. Вербицкий, Т. Д. Дубовицкая. – М. : РИЦ МГОПУ им. М. А. Шолохова, 2003. – 80 с.
45. Галагузова Ю. Н. Теория и практика системной профессиональной подготовки социальных педагогов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Ю. Н. Галагузова. – М., 2001. – 224 с.
46. Гапончук Г. И. Формирование военно-педагогической направленности курсантов / Г. И. Гапончук. – М. : ВПА, 1990. – 76 с.
47. Гомля Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі / Л. Гомля, Л. Кушнір // Витоки педагогічної майстерності : [збірник наукових праць] / [редкол. В. О. Пашенко та ін.]. – Полтава, 2012. – Вип. 10. – С. 166–170.
48. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
49. Гребенюк О. С. Общие основы педагогики : [учебник для студ. высших учебных заведений] / О. С. Гребенюк, М. И. Рожков. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 160 с.

50. Гунько С. О. Формування знань про інформаційні технології у майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С. О. Гунько. – К., 1999. – С. 58–59.

51. Гусак Т. Нестандартні уроки : формування відповідального ставлення учнів до учіння / Т. Гусак // Рідна школа. – 1999. – №9. – С. 49–50.

52. Данкеєва О. Є. Компетентнісний підхід як чинник формувань професійної компетентності майбутніх землевпорядників у вищому навчальному закладі / О. Є. Данкеєва // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : [збірник наукових праць] / [гол. редактор Г. П. Шевченко]. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – Вип. 2 (43). – с. 22–30.

53. Державний стандарт початкової загальної освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462 // Початкова освіта. Шкільний світ : Перша українська газета для першого вчителя. – 2011. – № 18. – С. 5–39.

54. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 351 с.

55. Добрынина Т. Н. Педагогические условия применения интерактивных форм обучения в педагогическом вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. Н. Добрынина. – Новосибирск, 2003. – 196 с.

56. Дрижак В. В. Використання сучасних технічних засобів навчання у навчальному процесі вищих навчальних закладів / В. В. Дрижак, С. М. Єрмак // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / [гол. ред. М. О. Носко]. - Серія : Педагогічні науки. – Чернігів, 2011. – Вип. 88. – Т. 2. – С. 65–68.

57. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 03.00.01 / К. М. Дурай-Новаковская. – М., 1983. – 32 с.

58. Дуткевич Т. В. Психологічні основи використання інтерактивних методів навчання у процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою /

Т. В. Дуткевич // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: [зб. наук. праць]. – Кам'янець-Подільський : Абетка - Нова, 2003. – С. 26–33.

59. Дьяченко М. И. Психология высшей школы : [уч. пос. для вузов : 2-е изд. перераб. и доп.] / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович – Мн. : Изд-во БГУ, 1981 – 383 с.

60. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.my-portfolio.net/articles/review/84/>.

61. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

62. Жванко Л. М. Краєзнавство : [конспект лекцій для студентів усіх курсів денної і заочної форм навчання напрямів підготовки: 6.030504 «Економіка підприємства», 6.030509 «Облік і аудит», 6.030601 «Менеджмент»] / Жванко Л. М.; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с.

63. Життєва компетентність особистості : [науково-методичний посібник] / [за ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Нессен]. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

64. Жукович-Дородних Н. М. Педагогічні умови формування професійних умінь студентів економічних спеціальностей ВНЗ I-II рівня акредитації / Н. М. Жукович-Дородних // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний університет". Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – № 3(27). – Ч. 2. – С. 80–84.

65. Жупанський Я. І. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. І. Жупанський, В. П. Круль // Краєзнавство. – 1994. – Ч. 1–2. – С. 3–6.

66. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація : порівняльний аналіз / О. С. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету.- Серія: Педагогічні науки. – Вип. 40. – – 2008. – С. 63–68.

67. Закон України “Про загальну середню освіту” від 13.05.1999р., № 651-XIV // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 103–126.
68. Закон України “Про загальну середню освіту” / Закон України // Інформаційний збірник МО України. – 1999. – №15. – С. 6–31.
69. Закон України “Про освіту”. – К. : Генезис. – 1996. – 36 с.
70. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава [Електронний ресурс] // Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. – 85 с. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
71. Захаров С. Функції, етапи, стадії географічного краєзнавства / С. Захаров // Географія та основи економіки в школі. – 1999. – № 3. – С. 38–41.
72. Зязюн І. Філософія педагогічного світогляду / І. Зязюн // Професійна освіта : педагогіка і психологія : [польсько-український журнал]. – Вип. VI. – С. 209–222.
73. Иванов П. В. Педагогические основы школьного краеведения / П. В. Иванов. – Петрозаводск, 1966. – 106 с.
74. Ильина Т. А. Педагогика : [курс лекций: учеб. пособие для студентов пед. вузов] / Т. А. Ильина. – М. : Просвещение, 1984. – 496 с.
75. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика : [пер. с нем.] / К. Ингенкамп. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.
76. Иванова І. В. Особливості особистісно орієнтованого підходу до навчання студентів у вищому закладі освіти [Електронний ресурс] / І. В. Иванова - Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkmu/2011_2/Ivanova.pdf
77. Івашкова Т. О. Критерії, показники та рівні сформованості культури самоосвіти майбутніх офіцерів-правоохоронців / Т. О. Івашкова // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя. – 2008. – Вип. 48. – С. 128–132.

78. Інтерактивні методи навчання : Досвід впровадження / [за ред. В. Д. Шарко]. – Херсон : Олді Плюс, 2000. – 210 с.
79. Калапуша Л. Р. Моделювання у вивченні фізики / Л. Р. Калапуша. – К. : Рад. школа, 1982. – 158 с.
80. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, А. С. Никандров. – М. : Педагогика. – 1993. – 142 с.
81. Качалова Л. П. Педагогическая импровизация : [монографія] / Л. П. Качалова // Теоретическое обоснование основных понятий, обеспечивающих диссертационные исследования. – Шадринск, 2006. – С. 130–138.
82. Кашлев С. С. Технология интерактивного обучения / С. С. Кашлев. – Мн. : Белорусский верасень, 2005. – 196 с.
83. Кічук Н. В. Теоретичні основи підготовки майбутніх учителів початкової школи до краєзнавчої роботи / Н. В. Кічук // Гірська школа Українських Карпат. - Науково-методичний журнал - Івано-Франківськ, 2014. - № 1. - С. 124-132.
84. Кічук Н. В. Методичні основи підготовки вчителів початкової школи до краєзнавчої роботи / Н. В. Кічук // Науковий вісник Чернівецького університету. - 2013. - Вип. 679. - С. 98-106.
85. Кларин М. В. Интерактивное обучение – инструмент освоения нового опыта / М. В. Кларин // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 12–18.
86. Ковалев А. Г. Психология личности / А. Г. Ковалев. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1970. – 341 с.
87. Козлова О. І. Основні стратегії педагогічного впливу при традиційному та інноваційному підходах до навчання / О. І. Козлова // Педагогічні інновації : ідеї, реалії, перспективи : [збірник наукових праць] / [редкол. Л. І. Даниленко та ін.]. – К. : Логос, 2000. – С. 239–245.
88. Коляда М. Г. Концептуальні методологічні підходи в професійній підготовці майбутніх фахівців в галузі інформаційної безпеки / М. Г. Коляда

// Інформаційні технології в освіті. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – Випуск 3. – С. 135–141.

89. Коменский Я. А. Материнська школа [Електронний ресурс]. Режим доступу http://jorigami.narod.ru/PP_corner/Classics/Komensky/01_Comenius_Mother_school.html.

90. Кондрашова Л. В. Индивидуализация педагогической подготовки студентов в педвузе / Л. В. Кондрашова // Индивидуальный подход в подготовке будущих учителей : [сб. стат.]. – Кривой Рог : КГПИ, 1995. – С. 3–12.

91. Копняк Н. Б. Оцінювання діяльності учнів при вивченні теми «Електронні таблиці» в курсі інформатики / Н. Б. Копняк // Вісник Луганського національного педагогічного ун-ту «Альма-матер». – 2006. – № 21. – С. 167–177.

92. Коржова К. Підготовка майбутніх інженерів-педагогів до використання імітаційного моделювання як засобу навчання програмування: актуалізація проблеми / К. Коржова, В. Хоменко // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2007. – № 6(12). – С. 19–25.

93. Корнеєв О. В. Методика шкільного географічного краєзнавства / О. В. Корнеєв. – Харків : Вид. група «Основа», 2007. – 144 с.

94. Корнеєв О. В. Формування краєзнавчих знань учнів з географії (експериментальний аспект) / О. В. Корнеєв // Рідна школа. – 2008. – № 3/4. – С. 39–42.

95. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. – К. : Вища школа, 1995. – 221 с.

96. Коцун Б. Управління науково-методичною роботою вчителя початкових класів з розвитку краєзнавства як інноваційний процес в освіті / Б. Коцун, Г. Сарапін // Гуманітарний вісник. – 2008. – № 16. – С. 103–106.

97. Краткий психологический словарь / [ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – Ростов н/Д : Феникс, 1998. – 512 с.

98. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм / М. П. Крачило. – К. : Вища школа, 1994. – 47 с.
99. Крачило М. П. Організація роботи з географічного краєзнавства / туризму / М. П. Крачило. – К., 1998. – 189 с.
100. Круль В. П. Краєзнавство : історична географія : [конспект лекцій] / В. П. Круль ; [за ред. Я. І. Жупанського]. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – 108 с.
101. Кузнецова Е. Д. Формирование готовности будущего учителя физической культуры к инновационной деятельности в школе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Дмитриевна Кузнецова. – М., 2003. – 252 с.
102. Кузьма-Качур М. І. Структурно-функціональна модель професійної підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в початкових класах / М. І. Кузьма-Качур // Педагогічний альманах : [збірник наукових праць] / [ред. В. В. Кузьменко (голова) та ін.]. – Херсон : РПО, 2011. – Вип. 12. – Ч.3. – С.138–143.
103. Кузьма М. І. Навчально-польова практика з природознавства: [методичні рекомендації] / М.І. Кузьма – Мукачєво: МДУ, 2009. – 54 с.
104. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : [навчальний посібник] / А. І. Кузьмінський. – [2-ге вид., стер.] – К. : Знання, 2011. – 486 с.
105. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи : [навч. посіб.] / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
106. Кушнер Ю. З. Методология и методы педагогического исследования : [учебно-методическое пособие] / Ю. З. Кушнер. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 66 с.
107. Кушнір В. А. Теоретико-методологічні основи системного аналізу педагогічного процесу вищої школи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / В. А. Кушнір. – К., 2003. – 453 с.
108. Кыверялг А. А. Методы исследований в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллинн : Валгус, 1980. – 334 с.

109. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1996. – 221 с.
110. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Моск. ун-та. – 1996. – Сер. 14 : Психология. – № 4. – С. 35–44.
111. Лернер И. Я. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1987. – 208 с.
112. Линенко А. Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї : [монографія] / А. Ф. Линенко // АПН України Півд. укр. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса : ОКФА, 1995. – 77 с.
113. Лисичарова, Г. О. Підготовка майбутніх учителів географії до краєзнавчої діяльності в умовах великого міста : дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Г. О. Лисичарова ; М-во освіти і науки України, Дніпропетровський нац. ун-т. - Дніпропетровськ, 2008. - 217 с.
114. Лиховид О. Р. Організаційно-практичні аспекти краєзнавчої підготовки вчителя загальноосвітньої школи / О. Р. Лиховид // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : [збірник наукових праць]. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Випуск 24. – С. 187–191.
115. Лиховид О. Р. Формування краєзнавчих знань в учнів основної школи у процесі навчання предметів природничого циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / О. Р. Лиховид. – Кривий Ріг, 2010. – 20 с.
116. Локшина О. Дієвий інструмент забезпечення якості освіти у світі : Оцінювання навчальних досягнень учнів / О. Локшина // Управління освітою. - 2007. – № 8. - С. 8-11.
117. Лопатинська В. Зміст і форми формування гуманістичних цінностей підлітків засобами туристсько-краєзнавчої роботи / В. Лопатинська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного ун-ту. - Серія: Педагогіка. – Тернопіль, 2004. – № 5.– С. 44– 51.

118. Лопушанська Ю. М. Контекстний підхід у навчанні студентів-соціологів професійній англійській мові / Ю. М. Лопушанська // Видання ЧДУ імені Петра могили : [наукові праці]. - Серія : Педагогіка. – Т. 188. – С. 98–101.

119. Лукаш О. В. Польова практика з фізіології та екології рослин (екскурсії, фенологічні спостереження, польові та демонстраційні і досліди) / О. В. Лукаш– К. : Фітосоціоцентр, 2001. – С. 3-4.

120. Лунячек В. Е. Управління туристсько-краєзнавчою роботою у загальноосвітніх навчальних закладах: [навчально-методичний посібник до курсу «Новітні технології в управлінні освітою»] / В. Е. Лунячек, С. В. Богач. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 43 с.

121. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності) / С. Д. Максименко, О.М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 68–72.

122. Максимов В. Г. Педагогическая диагностика в школе : [учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед.] / В. Г. Максимов. – М. : Академия, 2002. – 272 с.

123. Маньковська Р. Краєзнавство і освіта : витоки і перспективи співбуття / Р. Маньковська // Краєзнавство : [науково-популярний журнал]. – 2011. – № 3. – С.16–22.

124. Матіяш В. В. Педагогічне краєзнавство : сутність, принципи, джерела / В. В. Матіяш // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – №5. – С.111–120.

125. Матіяш В. В. Педагогічне краєзнавство у підготовці майбутніх учителів початкових класів до гуманізації навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / В. В. Матіяш. – Тернопіль, 1999. – 177 с.

126. Матіяш В. В. Педагогічне краєзнавство як засіб підготовки майбутніх учителів початкових класів / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / Гол. ред. Григорій Терещук. - Серія: Педагогіка. - 2013. - №1. - С.181-186.

127. Матіяш В. В. Науковий педагогічно-краєзнавчий гурток у підготовці майбутніх учителів початкової школи / Науковий вісник Чернівецького університету / Науковий редактор Руснак І. С. - Вип. 575. Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2011. - С.112-117.

128. Мірошніченко Л. Ф. Зарубіжна література. Позакласні заходи. 9-11 кл. : [посібник для вчителя] / Л. Ф. Мірошніченко, Ю. М. Дишлюк. – Харків : Ранок, 2004. – 208 с.

129. Мірошніченко В. І. Зміст, організація та методика експериментальної роботи щодо перевірки ефективності системи патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / В. І. Мірошніченко // Нац. академії Держ. прикорд. служби України імені Б. Хмельницького : [зб. наук. праць]. – 2011. – № 59. – С. 48–51.

130. Міщенко Т. М. Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі : автореф. дис. ... к. пед. наук : 13.00.04. / Т. М. Міщенко ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2001. – 20 с.

131. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : [навч. посібник] / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2007. – 656 с.

132. Моляко В. А. Рейтинг уровня подготовки специалистов / В. А. Моляко // Среднее специальное образование. – 1991. – № 11. – С. 21–22.

133. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К. : Знання УРСР, 1989. – 43 с.

134. Мороз А. Г. Организация работы со слушателями факультета повышения квалификации руководителей школ : [учеб. пособие для слушателей ФППК ОНО, руководителей школы] / А. Г. Мороз, Н. М. Островерхова, В. А. Трикоз. – К., 1990. – 112с.

135. Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347 / 2002 // Освіта України. – К., 2002. – № 33. – С. 4–6.

136. Новий тлумачний словник української мови : [в 3-х т.] – К. : Аконіт, 2008. – Т. 2. – 928 с.
137. Новий тлумачний словник української мови / [укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – Т. 2. Ж–О. – 911 с.
138. Обозний В. В. Краєзнавство: [навчальний посібник-практикум] / В. В. Обозний. – К. : ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1997. – 37 с.
139. Обозний В.В. Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя : автореф. дис. ... док. пед. наук : 13.00.04 / В. В. Обозний ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 32 с.
140. Огнієнко Н. М. Дидактичні умови ефективного використання краєзнавчого матеріалу / Н. М. Огнієнко // Початкова школа. – 1999. – №9. – С. 41–44.
141. Онищенко І. В. Шляхи формування творчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів у процесі фахової підготовки / І. В. Онищенко // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2012. – № 7(25). – С. 397–404.
142. Освітні технології : [навч.-метод. посіб.] / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; [за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.
143. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів : наказ... від 31.10.2011 р. № 1243 // Виховна робота в школі : [наук.-метод. журнал]. – 2011. – № 12. – С. 2–26.
144. Основы современных компьютерных технологий : [учеб. пособие] / [под ред. проф. А. Д. Хомоненко]. – СПб. : Корона, 1998. – 446 с.
145. Павлюченко В. А. Краєзнавство як засіб естетичного виховання молодших школярів у сільській школі / В. А. Павлюченко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2009. – № 5 (168) – С. 56–61.

146. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. [навчальний посібник] / Є. В. Панкова. - 2-е вид., переробл. і доп. - К. : Альтерпрес, 2007. - 352 с
147. Пасічник Є. А. Літературне краєзнавство в школі / Євген Андрійович Пасічник. – К. : Рад. школа, 1965. – 132 с.
148. Паянок В. О. Інтерактивне навчання як інноваційний підхід у навчальному процесі / В. О.Паянок // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми : [зб. наук. пр.] / [редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін.]. – Київ ; Вінниця : ДОВ Вінниця, 2004. – Вип. 5. – С. 209–215.
149. Педагогіка вищої школи : [навчальний посібник] / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. / [за заг. редакцією З. Н. Курлянд]. – [2-ге видання, перероб. і доп.] – К. : Знання. – 2005. – 399 с.
150. Педагогіка вищої школи / [З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.] ; за ред. З. Н. Курлянд. – [3-є вид.]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
151. Педагогічна майстерність : [підручник] / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; [За ред. І. А. Зязюна.] — К.: Вища шк., 1997. — 349 с.
152. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : [навчальний посібник] / О. М. Пехота, В. Д. Будаєк, А. М. Старева та ін. ; [за редакцією І. А. Зязюна, О. М. Пехоти]. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 240 с.
153. Піскун С. А. Педагогічне краєзнавство в організації навчально-виховного процесу вищої школи / С. А. Піскун // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - Серія : Педагогічні науки. – 2007. – № 36. – С. 123–126.
154. Побірченко Н. С. Педагогічне краєзнавство : теоретико-методологічний аспект / Н. С. Побірченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : [збірник наукових праць до 15-річчя АПН України] : [у 5-ти

томах.] – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – С. 79–86.

155. Подласый И. И. Педагогика : [в 2-х т.] / И. И. Подласый. – М. : Просвещение, 1999. – 256 с.

156. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М. : Высш. школа, 2004. – 512 с.

157. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : [б-ка з освітньої політики] ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 66–72.

158. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : [наук.-метод. посібн.] / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

159. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження програми розвитку краєзнавства на період до 2010 р.» від 10.06.2002 р. // III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29–30 жовтня 2003 року): [матеріали та документи]. – К., 2004. – С.114–115.

160. Поташник М. М. Педагогическое творчество : проблемы развития и опыт : [пособие для учителя] / Марк Максимович Поташник. – К. : Рад. шк., 1988. – 206 с.

161. Прангишвили А. С. Исследование по психологи установки / А. С. Прангишвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1967. – 340 с.

162. Приходько Т. П. Мотивація професійного самовдосконалення викладача економічного напрямку як складова його готовності до педагогічної діяльності у вищій школі / Т. П. Приходько // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук. пр.] / [редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 55. – С. 304–308.

163. Прокопчук В. Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства / В. Прокопчук // Краєзнавство : [науковий журнал]. – 2011. – № 3. – С. 29–35.

164. Професійно-педагогічна освіта : сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку : [монографія] / [авт. кол. : О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, С. С. Вітвицька та ін.] ; за заг. ред. проф. О. А. Дубасенюк. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 322 с.

165. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М. : Просвещение, 1991. – 288 с.

166. Психология : [словарь] / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

167. Путляева Л. В. Психологические особенности педагогического общения / Л. В. Путляева // Вопросы психологии. – 1994. – №2. — С. 20–23.

168. Реан А. А. Психология адаптации личности / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 479 с.

169. Ревнюк Н. І. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами педагогічного краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Наталія Іванівна Ревнюк ; Уманський держ. пед. університет ім. П. Тичини. – Умань, 2011. – 20 с.

170. Романишина Л. М. Екологічна культура майбутніх фахівців та поетапне її формування / Л.М.Романишина, О.П.Матеюк // Наконний вісник Миколаївського державного університету. Педагогічні науки. - Вип. 23. – Т.1. - 2008. - С.73-80.

171. Романишина Л. М. Екологічна культура - складова фахової підготовки майбутніх аграріїв / Людмила Романишина, Надія Глодин // Наукові записки ТНПУ. - Серія Педагогіка. - 2008. - №5. - С.60-63.

172. Романько В. И. Краеведение в системе вузовской подготовки будущего учителя : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Валерий Иванович Романько. – К. : АПН України. Ін-т педагогіки, 1992. – 163 с.

173. Российская педагогическая энциклопедия : [в 2-х т.] / [гл. ред. В. В. Давыдов]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. 1. – 608 с.
174. Рудницька Н. Ю. Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі : історико-педагогічний аспект / Н. Ю. Рудницька // Вісник Житомирського державного пед. ун-ту. – 2003. – № 12. — С. 230–233.
175. Русова С. Ф. Націоналізація дошкільного виховання / С. Ф. Русова // Світло. – 1912. – №4. – С. 15.
176. Садовский В. Н. Методология науки и системный подход / В. Н. Садовский // Системные исследования : [ежегодник]. – М., 1977. — С. 7–13.
177. Самарский А. А. Математическое моделирование. Идеи, методы, примеры / А. А. Самарский, А. П. Михайлов. – [2-е изд., испр.]. – М. : Физматиздат, 2001. – 316 с.
178. Самойленко Г. В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне : [навч. посібник] / Григорій Васильович Самойленко. – Ніжин : НДПУ, 2001. – 150 с.
179. Серкіз Я. Історичне краєзнавство : [навчально-методичний посібник] / Я. Серкіз. – Львів : Львівський обласний науково-методичний інститут освіти, 1995. – 96 с.
180. Сидоренко О. І. Сучасні освітні технології у вищій школі / О. І. Сидоренко // Матеріали міжнар. наук.-метод. конференції, 1–2 листопада 2007р. : [тези доповідей: у 2-х ч.]. / [відп. ред. А. А. Мазаракі]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – Ч. 2. – 259 с.
181. Сінкевич С. В. Формування ціннісного ставлення курсантів вищих військових закладів освіти до вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / С. В. Сінкевич. – Хмельницький, 2002. – 186 с.
182. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований : В помощь начинающему исследователю / М. Н. Скаткин. – М., 1986. – 152 с.

183. Слостенин В. А. Профессіональна готовність учителя к воспитательной работе / В. А. Слостенин // Советская педагогика. – 1981. – № 4. – С. 76–84.

184. Словник-довідник з професійної педагогіки / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.

185. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К. : Наукова думка, 2002. – 680 с.

186. Смирнова Л. В. Народная педагогика как составная часть педагогического краеведения / Л. В. Смирнова // Народная педагогика и современные проблемы воспитания : [материалы Всесоюзной научно-практической конференции]. – Чебоксары, 1991. – Ч. 2. – С. 134–138.

187. Советский энциклопедический словарь – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.

188. Создание единого информационного пространства системы образования // Школа – семинар : [серия материалов] / [под общей редакцией д.т.н., проф. Н. А. Селезневой и д.т.н., проф. И. И. Дзегеленка]. – М., 1998. – 3–5 ноября. – С. 13-14.

189. Соловей М. В. Краєзнавча робота школярів у педагогічній думці України другої половини ХХ століття / М. В.Соловей Педагогічний дискурс: [зб. наук. Праць]. –ХГПА, Хмельницький: 2010. - Вип.7. - С.208-215.

190. Соловей М. В. Шкільне краєзнавство України: основні періоди і тенденції розвитку у ХХ столітті. / М. В.Соловей // Рідна школа, листопад 2008. - №11(948). - С.66-70.

191. Соловей М. В. Шкільна географія і краєзнавство у творчій спадщині Софії Русової / М.В.Соловей // Географія і економіка в школі. -2000. - №1. – С33-34.

192. Соловей М. В. Твій рідний край. [Навч. посіб. для учнів 4 класів.] / М. В. Соловей. - Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – 140 с.

193. Софія Русова і Галичина // Збірник статей і матеріалів. – Івано-Франківськ : Вік, 1996. – С. 33.

194. Стасюк В. Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти» : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / В. Д. Стасюк. – Одеса, 2003. – 280 с.

195. Строев К. Ф. Краеведение / Константин Федосеевич Строев. – М. : Просвещение, 1974. – 144 с.

196. Стяглик Н. І. Нетрадиційні форми навчання та їх вплив на якість навчального процесу в школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. І. Стяглик. – Харків, 1994 – 23 с.

197. Сухіна М. В. Використання інноваційних методів і технологій навчання у початкових класах / М. В. Сухіна // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : [зб. наук. праць] / голов. ред. Р. С. Гуревич. – Вінниця : Планер, 2012. – Вип. 1. – С. 407–410.

198. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. Бесіда 1. Основні проблеми творчої праці вчителя / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [в 5-ти т.] – К., 1976. – Т. 4. – С. 414–446.

199. Танана С. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. М. Танана ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний пед. університет ім. Григорія Сковороди.» – Житомир : [б. в.], 2007. – 20 с.

200. Танана С. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до організації краєзнавчої роботи / С. М. Танана // Наукові записки : [зб. наук. статей НПУ ім. М. П. Драгоманова]. – К., 2006. – С. 147–153.

201. Тарасенко Т. С. Реалізація світоглядного потенціалу педагогічних дисциплін у контексті формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкових класів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. - Серія: Педагогіка (початкова освіта). – 2008. – № 6. – С.39-45.

202. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: Монографія. -Черкаси: Вертикаль, 2006. - 308 с.

203. Терехина О. В. Педагогическое краеведение как средство воспитания интереса к учительскому труду старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Терехина. – Шадринск, 2002. – 168 с.

204. Тімець О. В. Підготовка майбутніх учителів географії і біології до краєзнавчо-туристської роботи з учнями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Тімець ; Інститут педагогіки і психології проф. освіти АПН України. — К., 2001. — 22 с.

205. Трегубенко О. М. Особливості підготовки фахівців до організації та проведення краєзнавчої роботи в школах України / О. М. Трегубенко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. - Серія : Педагогічні науки. – К. : Альма-матер, 2012. – Частина II. – № 4 (239). – С. 53–59.

206. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько. – К. : Рідний край, 1994. – 107 с.

207. Тронько П. Т. Краєзнавство України : здобутки й проблеми / П. Т. Тронько // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. – № 13/14. – С. 2–3.

208. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу / П. Тронько // Краєзнавство : [науковий журнал]. – 2011. – № 3. – С. 5–10.

209. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе / пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе; [под ред. И. В. Имедадзе]. – М. : Смысл; СПб. : Питер, 2004. – 413 с.

210. Указ Президії України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» // Урядовий кур'єр. – 2001. – 31 січня. – С. 18-19.

211. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський // Педагогічні твори : [у 2-х т.] – К., 1983. – Т. 1. – 679 с.

212. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – [5-е изд.] – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

213. Философский энциклопедический словарь / Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

214. Философская энциклопедия : [в 5-ти т.] / [науч. ред. Ф. В. Константинов]. – М. : Советская энциклопедия, 1964. –Т. 5. – 1964. – 740 с.

215. Франко І. Я. Зібрання творів : [у 50-ти томах] / І. Я. Франко. – К., 1986. – Т.46. – 438 с.

216. Фридман Л. М. Психолого-педагогические основы обучения математике в школе : [учителю математике о педагогической психологии] / Л. М. Фридман. – Минск : Экономика, 2005. – 155 с.

217. Фрумин И. Д. Две идеологии в управлении образованием : между контролем и поддержкой (на примере вопроса об оценке качества образования) / И. Д. Фрумин // Политика, основанная на знании : опыт Англии и Шотландии / [под ред. И. А. Вальдмана]. – М. : Университетская книга, 2006. – 236 с.

218. Харламов И. Ф. Педагогика / И. Ф. Харламов. – М., 1990.– 576 с.

219. Хриков Є. М. Регіональні історико-педагогічні дослідження : спрямованість, значення, методологічні засади / Є. М. Хриков // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 19 (114) – С. 11–16.

220. Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы. / В. А. Цапок. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 149 с.

221. Черепанов В. С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В. С. Черепанов. – М. : Педагогика, 1989. – 152 с.

222. Чернов Б. О. Проблеми туристсько-краєзнавчої підготовки майбутніх учителів початкової школи / Б. О. Чернов, Б. П. Пангелов // Школа першого ступеня : теорія і практика: [зб. наук. праць Переяслав-Хмельницького ДПШ ім. Г. С. Сковороди]. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 2. – С. 153–163.

223. Чеховська Л. Я. Основи краєзнавчо-туристичної діяльності : [навч. посіб.] / Л. Я. Чеховська, Р. Р. Сіренко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 172 с.

224. Что такое мультимедиа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daz.su>. – Назва з екрану.

225. Чупріна О. В. Використання мультимедійних засобів навчання у початковій школі : аспекти і перспективи проблеми / О. В. Чупріна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка [Текст] : [наук. журн.] / [голов. ред. П. Ю. Саух ; відп. ред. Н. А. Сейко ; відп. секр. Н. П. Щербакова]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 1998 – Вип. 63. – С. 177–180.

226. Шестак Н. В. Высшая школа : технология обучения / Н. В. Шестак. – М. : Вузовская книга, 2000. – 80 с.

227. Шоробура І.М. Педагогічна майстерність майбутнього вчителя // Зб. наук. праць. – Хмельницький: Вид-во Національної академії ДПСУ, 2004. – № 30, частина II (спеціальний випуск). – С. 241–243.

228. Штельмах Г. Б. Формування ціннісних орієнтацій учителів у процесі професійної підготовки / Г. Б. Штельмах // Педагогіка вищої та середньої школи : [зб. наук. праць]. – Криворізький державний педагогічний університет. – 2009. – Вип. 25. – С. 11–15.

229. Шулдик Г. О., Шулдик В. І. Педагогічна практика : [навчальний посібник для студентів педагогічних вузів] / Г. О. Шулдик, В. І. Шулдик. – К. : Науковий світ, 2000. – 143 с.

230. Шумілова І. Ф. Використання педагогічного краєзнавства в процесі підготовки майбутнього вчителя початкової школи / І. Ф. Шумілова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2009 – С. 160–165.

231. Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А. И. Щербаков. – Л. : Просвещение, 1967. – 266 с.

232. Щодо інструктивно-методичних рекомендацій із базових дисциплін : лист МОНмолодьспорту від 01.06.2012 р. № 1/9–426 // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – 2012. – № 17/18. – С. 17–61.

233. Юринець О. О. Педагогічна практика як компонент професійного становлення майбутнього вчителя / О. О. Юринець // Вісник Черкаського університету : [зб. наук. ст.]. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 148. – С. 154–156.

234. Brizhak N. Results preparedness teachers to work with students of primary school (Rezultaty issledovaniia gotovnosti budushchikh uchitelei k kraevedcheskoi rabote s uchenikami nachalnoi shkoly) / N. Brizhak // Scientific Letters of International Academic Society of Michal Baludansky ISSN 13238-9432. – Kosice (Slovakia), 2013. – Volume 1. – No. 3. – P. 31–34.

235. Carlson A. Appreciation and the Natural environmental / A. Carlson // The journal of Aesthetic and Art Criticism. – 1979. – Vol. XXXVII. – №3. – P. 267–273.

236. Cui T. Application of multimedia and network technology in higher education / T. Cui, Y. Tang // China's Long-Distance Education. — China, 2010. – P. 66-69.

237. Dermott J.J. Deprivation and Celebration: Suggestion for an Aesthetic Ecology / J.J. Dermott // New Essays on Phenomenology. – Chicago, 1969. – Pp. 116-130.

238. Held C. The Integrated Technology Classroom: An Experiment In Restructuring Elementary School Instruction / C. Held, J. Newsom, M. Peiffer // The Computing Teacher. - 1991. - Vol.18, issue 6. - Pp. 21-23.

239. Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Theories of Action / C. Kluckhohn // Toward a General Theories of Action / Ed. By T. Parsons, E. Shils. – Cambridge, 1951. – 423 p.

240. Neumann D. A Different Way of Viewing History Teaching: Balancing Competing Intellectual Challenges / Dave Neumann // Social Education 74, no. 4 – Atlanta, 2010. – P. 184-188.

241. Potter G. K. Children talk about their early experiences at school. / G. K. Potter, F. Briggs // Australian Journal of Early Childhood. 28(3) – Australia, 2003. – P. 44-49.

242. Reid C. Engaging Students in Problem Solving using a WebQuest [Электронный ресурс] / Christie Reid, Renee Labonne, Susan Gibson // Canada's National Social Studies Journal. 2001. – Vol. 35, number 2. http://www.quasar.ualberta.ca/css.old/Css_35_2/engaging_students_webquest.html

ДОДАТКИ

Додаток А

Базовий навчальний план (за Державним стандартом початкової загальної освіти [2])

Найменування освітньої галузі	Кількість годин у класах на тиждень				
	1	2	3	4	разом
Інваріантна складова					
Мови і літератури	8	9	9	9	35
Математика	4	4	4	4	16
Природознавство	2	2	2	2	8
Суспільствознавство			1	1	2
Здоров'я і фізична культура*	4	4	4	4	16
Технології	1	2	2	2	7
Мистецтво	2	2	2	2	8
Усього	21	23	24	24	92
Варіативна складова					
Додаткові години на вивчення предметів освітніх галузей та курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	2	2	2	2	8
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження на учня	20	22	23	23	88
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної та варіативної складових, що фінансується з державного бюджету (без урахування поділу класів на групи)	23	25	26	26	100

Примітка. Години, передбачені для фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», не враховуються під час визначення гранично допустимого навантаження учнів.

Додаток Б

Зміст виховної діяльності з учнями початкової школи за ключовою лінією ціннісне ставлення до себе (згідно «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [5]»)

Виховні досягнення.

Сформованість основ духовно-морального та фізичного розвитку особистості:

усвідомлення цінності власного життя і збереження здоров'я (фізичного, психічного, соціального, духовного, культурного) свого і кожної людини;

адаптація до змін навколишнього середовища, пізнання прекрасного у собі, основ самооцінювання, самоконтролю, саморегуляції, самоповаги, почуття гідності, безпеки власної життєдіяльності;

знання та навички ведення здорового способу життя (дотримання правил гігієни, рухового режиму).

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Що я ціную у житті», «Хто я?», «Я хочу стати кращим», «Азбука ввічливості», «Бути вихованим. Що це означає?», «Розкажи про себе», «На кого ти хочеш бути схожим?», «Мій настрій», «Мій день», «Зовнішній вигляд учня», «Я і мої друзі», «Я і мій клас», «Як треба поводитися у школі, вдома, на вулиці?», «Кожній речі — своє місце», «Якщо хочеш бути здоровим — загартовуйся», «Чистота — запорука здоров'я», «Будемо здорові, або Пригоди маленьких зубчиків», «Вогонь буває різним», «Абетка пішохода», «Хто я?», «Я хочу стати кращим», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 1 класу).

2 клас

«Життя людини – найвища цінність», «Я людина», «Я хочу бути схожим», «Чарівні слова», «Мій день народження», «Що потрібно знати про свій характер?», «Як організувати свій день?», «Цінуй свій час і час інших»,

«Сам удома», «Дав обіцянку – виконуй», «Умій слухати», «Дбай про інших», «Однокласник, товариш, друг», «Дерево міцне корінням, а людина – друзями», «Як не захворіти», «Подорож до Країни здоров'я», «Профілактика інфекційних захворювань», «Старти надій», «Я – людина», «Я хочу бути схожим», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 2 класу).

3 клас

«Найцінніше в моєму житті», «Дорога кожна хвилинка», «Мої «хочу», «можу» і «треба», «Мої мрії», «Я і мої обов'язки», «Як навчитись стримуватись?», «Мої доручення», «Мій день: хороше і погане», «Дисципліна і культура», «Дорога до школи та додому», «Ти — вихована дитина?», «Твій зовнішній вигляд», «Мій улюблений герой», «Як я дбаю про своє здоров'я», «Продукти харчування: наші друзі й вороги», «Здоровим будь!», «Свято Мий-додіра», «Спортивна надія», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 3 класу).

4 клас

«Для чого живе людина?», «Віра у себе», «Завтрашній характер - у сьогоднішньому вчинку», «На кого я хочу бути схожим у житті?», «Мій ідеал», «Твої норми поведінки», «Що означає бути вихованим», «Чуйність і байдужість», «Зубів немає, а людину гризе», «Як зробити правильний вибір», «Як стати людиною», «Не кидай слів на вітер», «Хто багато читає, той багато знає», «Козацькі забави», «Як я провів канікули», «Почни день з ранкової гімнастики», «Переможемо всі хвороби», «Культура харчування», «Шкідливі звички», «Хочу і можу бути здоровим» (робочий зошит для 4 класу).

Додаток В

Зміст виховної діяльності з учнями початкової школи за ключовою лінією ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей (згідно «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [5])

Виховні досягнення

Сформованість основ громадянських та загальнолюдських цінностей:

уміння та навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди, запобігання та мирного розв'язування конфліктів;

здатності враховувати думку інших людей, адекватно оцінювати власні вчинки та вчинки інших;

сформованість моральних якостей (чуйності, чесності, правдивості, справедливості, гідності, толерантності, милосердя, взаємодопомоги, товариськості, співпереживання, щедрості, поваги до особистості).

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Мої обов'язки в сім'ї», «Мамо, тато, я – дружна сім'я», «Що означає бути вихованою людиною?», «Світлофор ввічливості», «Чарівні слова відкривають серця», «Чесним треба бути всюди», «Школа гарної поведінки», «Умій слухати», «Відкриваємо скриньку добрих справ», «Про дружбу», «Кого з друзів ти візьмеш у подорож?», «Майстерня Діда Мороза», «Свято Чепурушки», «Бабусина скриня», «Скриня народної мудрості», «Яким має бути добро на Землі?», «Що означає бути добрим?», «Як інших навчити поваги до себе?», «Ми йдемо до їдальні», «Гість – радість у домі», «Слова вітання, побажання», «Сила і слава твого роду», «Пізнай, прийми і руку протягни».

2 клас

«Бути совісним означає...», «Мій товариш», «Моя іграшка – тобі», «Буду гідним скрізь і всюди, щоб нести вам радість, люди!», «Про справжню

дружбу», «Школа вишуканих манер», «Ти – вихована дитина?», «Турбота. Діти допомагають дітям», «Якби я вчинив...», «Шануй батька й неньку», «Традиції та реліквії моєї родини», «Берегиня», «Рушник моєї бабусі», «Захоплення моїх рідних», «За добро платять добром», «Правила чесної гри та змагання», «Дорога добротності».

3 клас

«Живу і навчаюся у родині», «Дерево міцне корінням, а людина – родом», «Родина, родина: від батька до сина», «Вчимося бути добрими людьми», «Якщо ти погано вчинив», «Мій день, мої вчинки», «Чужого горя не буває», «Якщо твій друг помилився...», «Як і чим випробовується дружба», «Про правила товаришування», «Шляхетні дівчатка та лицарі – хлопці», «Ти на світі не один», «Коли я щасливий», «Любов. Любов-милосердя. Добродійні справи людини», «Як стати добрим?», «Мистецтво гречності».

4 клас

«Ти знаєш, що ти —людина?», «Кожна людина неповторна!», «Народна мудрість про добро, совість, ввічливість, справедливість, чесність», «Хочу і треба», «Розкажи мені про себе», «Подаруй свято іншим», «Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш», «Вихована людина: яка вона?», «Золоте правило ввічливості», «Мама, тато, я – читацька сім'я», «Від матері доні добро передати», «Пам'ятай про інших», «Як ми розмовляємо. Про культуру листування. Правила телефонної розмови», «Життя людини – найважливіша цінність», «Квіти людської душі (про людські цінності)», «Мудрість людської турботи», «Поведінка у храмі», «Іспит на вихованість», «Ні агресії і насильству», «Дорога мудрості».

Додаток Д

Зміст виховної діяльності з учнями початкової школи за ключовою лінією ціннісне ставлення до праці (згідно «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [5]»)

Виховні досягнення

Сформованість понять та уявлень про важливість праці для людини, родини і держави: повага до людини праці; вміння і навички самообслуговуючої праці; почуття відповідальності, охайності, самостійності, ініціативності, дисциплінованості, старанності, наполегливості; початкові уявлення про світ професій.

Тематика змісту виховної діяльності

1 клас

«Вчуся все робити сам», «Бджілка мала, та й та працює», «Ми працюємо любимо», «Про двох братів – Умійка та Невмійка», «Коли я виросту...», «Місто веселих майстрів», «Збережемо книгу», «Подарунок малюкам дитячого садка», «Знайомимось з професіями».

2 клас

«Навіщо людина працює», «Землю сонце прикрашає, а людину – праця», «Діло майстра хвалить», «Книжкова лікарня», «Подарунки молодшим друзям», «Професія моїх батьків», «Кращий мамин помічник», «Дізнайся, відгадай, обчисли».

3 клас

«Праця годує, а лінь – марнує», «Цінуймо працю інших», «Мої досягнення», «До джерел народних ремесел», «Усі професії потрібні, усі професії важливі ...».

4 клас

«Праця прикрашає людину», «Праця – джерело життя і головна його краса», «Допоможи книзі!», «Подарунки власноруч», «Трудові традиції української родини», «Працьовита родина», «Калейдоскоп професій», «Підприємства нашого міста (селища)», «Чи знаєш ти ціну праці?».

Додаток Е

Зміст виховної діяльності з учнями початкової школи за ключовою лінією ціннісне ставлення до природи (згідно «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [5]»)

Виховні досягнення

Сформованість понять та уявлень про довкілля: усвідомлення краси природи як унікального явища в житті людини; пізнавального інтересу до природи; необхідності гармонійного співіснування людини та природи, відповідального ставлення до неї; дбайливого ставлення до природи в традиціях українського народу; ставлення до рослин та тварин на засадах білетики; «Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи».

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Чистий клас», «Збережемо чистим довкілля», «Екологічна стежка», «Збережемо красу природи», «Зелені друзі мого краю», «Перші весняні квіти», «Зустріч пернатих друзів», «Ми за них відповідаємо», «Тварини — не іграшки», «Туристська прогулянка до чистих джерел», «Рослини», «Милуйся красою рідної природи», «Звірі – малята», екскурсія до зоопарку, екологічна вікторина.

2 клас

«Віч-на-віч з природою», «Чисте джерело», «Чиста криниця», «Екологічна стежка в різні пори року» (вулицею міста, села), «Первоцвіти просять захисту», «Наш квітник — найкращий», «Дивовижні звірі в українських казках», «Природа в загадках, прислів'ях, приказках та віршах», «Екологія в загадках», «Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи», «Квітковий календар».

3 клас

«Будь вимогливим і ніжним: перед тобою природа!», «Чисте подвір'я», «Подорож стежкою», «Збережемо красу природи», «Заповідні місця мого краю», «Подарунки осені», «Посаджу дерево», «На квіти чарівні подивись», одноденна туристська прогулянка «У поході Друзі», «Таємниці Катерини Білокур»,

«Тварини взимку потребують твоєї допомоги», «Різдво в гості прийшло», «Контурна карта виховної натуралістичної роботи», «Якби тварини вміли говорити», рухливі ігри з елементами техніки туризму, вікторина-гра «Що покласти в рюкзак для мандрівок», «Боляче буває всім» (ставлення до тварин), «Тварини моєї місцевості».

4 клас

«Твій рідний край», «Стань природі другом, будь природі сином», «Себе я бачу в дзеркалі природи», «Тече річка невеличка», «Чисте довкілля», «Збережемо красу природи», «Захистимо усе живе», туристська гра-естафета «Долаємо перешкоди», «В усі пори року прекрасна земля», «Екологічною стежкою до лісу (гаю, поля)», «Жива і нежива природа», «Нагодуй птахів (тварин)», гра – мандрівка «У лісі казкових дерев», «Контурна карта виховної еколого-натуралістичної роботи».

Додаток Ж

Зміст виховної діяльності з учнями початкової школи за ключовою лінією ціннісне ставлення до культури і мистецтва (згідно «Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [5]»)

Виховні досягнення

Сформованість естетичних почуттів, уявлень і знань про прекрасне у житті та мистецтві: основ про видову специфіку мистецтв, засобів їх виразності; вміння відчувати та розуміти художні образи; навичок виконувати творчі завдання; перелік рекомендованих екскурсій до природних та культурних об'єктів, включених до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Тематичний зміст виховної діяльності

1 клас

«Музика поруч з нами», «Краса природи в пісні та слові», «Музичні фантазії», «Музика в природі: пори року», «Мистецтво слова», «Абетка мистецтва», «Таємниця однієї картини», «Мова танцю», «Малюємо разом», «Як фарбами передати настрій», «Ліпимо казку», «Барви пір року».

2 клас

«Музичний фольклор рідною краю», «Народні звичаї», «Краса природи у творах образотворчого мистецтва», «У царині мистецтва», «Чарівне слово поезії», «Я вишиваю рушничок», «Лине пісня», «Мистецька галерея зими», «Світ казки», «Мистецтво ляльки», «Вчимося етикету», «Культура поведінки: ідемо до театру (музею, кінотеатру, цирку, на виставку тощо)».

3 клас

«У царині мистецтва», «Музичні захоплення», «Я вишиваю рушничок», «Кіномистецтво», «Архітектурні перлини рідного краю», «Доторкнутися словом до серця», «Хоровод весняних квітів», «Краса природи рідного краю», «Малюю до картинної галереї», «Граю у ляльковій виставі»,

«Вчимося етикету», «Культура поведінки: ідемо до театру (музею, кінотеатру, цирку, на виставку тощо)», «Пісня колискова», «Музична мозаїка», «Театр актора і ляльки», «Фарби осені», «Поезія зими», «Мелодія весни», «Я співаю у класному хорі (конкурс класних хорів)», «Я – юний диригент».

4 клас

«Мистецькі шедеври», «Влучне слово», «Про що розповідають картини», «Музична спадщина рідного краю», «Як слухати музику», «Музичні асоціації», «Краса природи в мистецтві», «За народними ремеслами», «Кіномистецтво: документальний фільм», «Мистецькими стежками рідного краю», «Пісня рідного краю», «Прекрасне очима дитини», «Театральна афіша».

Додаток 3

Рекомендований перелік об'єктів для проведення природничих екскурсій

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

1. Нікітський державний ботанічний сад НАН України.
2. Алупкінський парк.
3. Гурзуфський парк.
4. Лівадійський парк.
5. Місхорський парк.
6. Червоні печери (Кизил - Коба).
7. Гірський масив Кара-Даг.
8. Чуфу-Кале.
9. Джанкойська районна станція юннатів.
10. Арабатська стрілка.
11. Острови на Сиваші.
12. Грязева сопка Джау-Тепе Ленінський район.
13. Урочище Казантип Ленінський район.
14. Гірський масив Аю-Даг, та ще понад 300 об'єктів.

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ландшафтно-історичний заповідник Буша Ямпільського району.
2. Немирівський парк.
3. Антопільський парк Томашпільського району.
4. Чернятинський парк Жмеринського району.
5. Ободівський парк Тростянецького району.
6. Печерський парк Тульчинського району.
7. Метеоритний кратер с. Жорнище Іллінецького району.
8. Учнівська виробнича бригада Богатирської СЗШ Літинського району.

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Озеро Світязь Шацького національного парку.
2. Любешівський парк.
3. Озеро Добре Шацького національного парку.
4. Озеро Святе Шацького національного парку.
5. Озеро Пісочне Шацького національного парку.
6. Володимир-Волинська міська станція юннатів.
7. Шацьке шкільне лісництво Шацького району.

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ботанічний сад Дніпропетровського національного університету.
2. Обухівські заплави Царичанського району.
3. Дніпровсько-Орільський заповідник.

4. Дніпропетровське районне еколого-виробниче об'єднання.
5. Учнівське лісництво «ЮНЕКС» Ленінської районної станції юннатів м. Дніпропетровська.

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

1. Урочище Гори Артема.
2. Донецький ботанічний сад.
3. Соляні шахти м. Артемівськ.
4. Степові природні заповідники «Кам'яні могили» та «Хомутовський степ».
5. Національний природний парк «Святі Гори».
6. Харцизький міський еколого-натуралістичний центр.

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Верхівнянський парк Ружинського району.
2. Городницький парк та урочище Новоград-Волинського району.
3. Іваницький парк Андрусівського району.
4. Новочорторийський парк Любарського району.
5. Бердичівський міський еколого-натуралістичний центр.
6. Ботанічний сад ЖНАЕУ.
7. Трощанський парк Чуднівського району.
8. Скелі Баранячі лоби, Ольжичі купальні, Велетенські котли-міський парк м. Коростеня.
9. Навчально-дослідна земельна ділянка Високівської гімназії Черняхівського району.

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ботанічний сад УНУ.
2. Свалявський парк.
3. Чертезький парк.
4. Озеро Синевір.
5. Сталактитові печери Тячівського та Буштинського районів. район.
6. Озеро Липовецьке.
7. Водоспад на р. Туричці с.Лумшор Перечинського району.
8. Водоспад Шипот с. Воеводина Перечинського району.
9. Каолінові шахти Берегівський район.
10. Гора Говерла Рухівський район.
11. Долина нарцисів, урочище Киреші м.Хуст.
12. Солотвинська солекопальня та соляні озера, та ще понад 300 пам'яток природи.
13. Смологвицьке учнівське лісництво Іршавського району.

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

1. Острів Хортиця, Дніпрогес, дніпровські пороги.
2. Каховське водосховище, острови Великі і Малі Кучугури
- с. Кам'янське Василівський район.

3. Кам`яні могили с. Терпіння Мелітопольський район.
4. Молочний лиман та острови Мелітопольський район.
5. Солодкий лиман та острови м. Бердянськ.
6. Коса Обіточна з островами, Приморський район.
7. Учнівська виробнича бригада Михайлівської ЗОШ Вільнянського району.
8. Зоопарк Запорізької дитячої залізниці.
9. Запорізький дитячий ботанічний сад.

ІВАНО - ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Урочище Княж-Двір с. Верхнє Коломийського району.
2. Ботанічний заповідник Чортова гора с. Бабинці Рогатинського району.
3. Скелі Довбуша Долинського району.
4. Урочище Дрібка с. Буркута Верховинський район.
5. Водоспад на р. Піст енци с. Шешори Косівський район.
6. Перевал Ластун-Попада с. Буркут Верховинський район.
7. Урочище Садки с. Зелена Надвірнянський району ще понад 200 природніх об`єктів.
8. Городецька районна станція юннатів.

м. КИЇВ ТА КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Київський ботанічний сад ім. Фоміна.
2. Центральний ботанічний сад ім. Гришка.
3. Зоопарк.
4. Музей природи НАН Ураїни.
5. Музей Чорнобиля.
6. Національний еколого-натуралістичний центр МОН України.
7. Дендропарк агрофірми «Квіти України».
8. Парк "Олександрія" м. Біла Церква.
9. Сулимівський парк Баришівського району.
10. Дитяче трудове аграрне об`єднання Буртівської ЗОШ Кагарлицького району.
11. Пилиповецьке шкільне лісництво Бородянського району.

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Дендрологічний парк Веселі Боковеньки Долинський район.
2. Онуфрїївський парк.
3. Парк-садиба х. Надії Кіровоградський район.
4. Чорноліський лісовий масив Знам`янський район.

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Селезнівський парк Перевальський район.
2. Секменівський крейдяний кар`єр Лисичанський район.
3. Озеро Біляєвське Слов`яносербський район.
4. Стрілецький степ, Провальський степ - філіали Луганського державного

заповідника.

5. Шкільне лісництво Вільхівської ЗОШ Станично-Луганського району.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Дендропарк с Оброшене Пустомитівський район.
2. Буський парк.
3. Самбірський парк.
4. Підгорецький парк Стрийський район.
5. Стрийський парк м. Львова.
6. Природний Сколевські Бескиди Стрийський район, та ще понад 50 парків 16 -18 сторіччя і 200 інших природніх об'єктів(урочища, скелі, печери, водойми тощо).
7. Львівський обласний еколоого - натуралістичний центр.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Мостівський парк Доманівський район.
2. Зоопарк м. Миколаїв.
3. Урочище Лабіринт с. Трикрати Вознесенський район.
4. Урочище Рацинська дача с. Малосолоне Вознесенський район.
5. Природній парк «Гранітне степове Побужжя» м. Первомайськ.
6. Миколаївський обласний еколоого-натуралістичний центр.

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Одеські катакомби.
2. Ботанічний сад Одеського національного університету.
3. Парк санаторію ім. Чкалова.
4. Урочище Савранське Савранський район.
5. Учнівське аграрне об'єднання Ряснопільської ЗОШ.

ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Березово-Рудський парк Пирятинський район.
2. Устимівський парк Семенівський район.
3. Хомутецький парк Миргородський район.
4. Урочище Парасоцький ліс Диканьський район.
5. Весело подільський парк Семенівський район.
6. Миргородський санаторний парк.
7. Урочище Велике болото с. Мала Перещепина Новосанжарський р-н.
8. Шкільне лісництво Ходуліївської ЗОШ Семенівського району.

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Гощанський парк.
2. Березнівський парк.
3. Володимирецький парк.
4. Деражнянський парк Костопільський район.
5. Клеванський парк Рівненський район.

6. Неньковецький парк Зарічненського району.
7. Урочище Надслучанська Швейцарія Березнівський район.
8. Озеро Біле с. Біле Володимирецький район.
9. Учнівська виробнича бригада Шубківської ЗОШ Рівненського району.
10. Учнівське лісництво Рокитнівського аграрного ліцею.

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Кишницький парк Сумський район.
2. Тростянецький дендрарій та лісопарк.
3. Низівський парк Сумський район.
4. Яблуня-колонія с. Анріївка Кролевецького району.
5. Урочище Литовський бір с. Климентово Охтирський район.
6. Михайлівський парк Лебединський район.
7. Ямпільська районна станція юннатів.
8. Учнівське лісництво "Паросток" ЗОШ №5 м. Суми.

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Гермаківський дендропарк Борщівський район.
2. Бережанський парк.
3. Більче-Золотецький парк Борщівський район.
4. Вишнівецький парк Збараський район.
5. Скала - Подільський парк Борщівський район.
6. Кременецькі гори.
7. Кривченська кришталева печера с. Нижнє Кривче Борщівський район.
8. Кременецький дендропарк.
9. Печера-лабіринт Вертеба с. Більче-Золоте Борщівський район.
10. Млинковецька печера-лабіринт х. Млиники Бучацький район.
11. Стрільківецька печера Блакитні озера Борщівський район, та ще 5 печер у цьому районі.
12. Карстові озерця с. Вікно Гусятинський район.
13. Подільський товтровий кряж Медобори Підволочиський та Гусятинський райони.

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ботанічний сад ХНУ.
2. Краснокутський парк.
3. Наталіївський парк.
4. Старомерчанський парк Валківський район.
5. Шарівський парк Богодухівський район.
6. Балаклеївська районна станція юннатів.
7. Шкільне лісництво Червонооскільської гімназії Ізюмського району.

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ботанічний сад ХДПУ
2. Дендропарк курорту Гопри м. Гола Пристань.

3. Дендропарк Каховського водосховища.
4. Урочище Березові кілки Голопристанський район.
5. Урочище Буркути Голопристанський район.
6. Острови Бакайський, Джарилгач, Китай, Куюк Тук, Мартинячий, Чурюк- у гирлі Дніпра, Чорному Морі та Сиваші.
7. Національний заповідник Асканія-Нова
8. Учнівська виробнича бригада Чулаківської ЗОШ Голопристанського району.
9. Новокаховська міська станція юннатів.
10. Учнівське лісництво “Паросток” Цюрупінської СЗОШ №2.

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

1. Кам`янець-Подільський національний заповідник.
2. Антонівський парк Красилівський район.
3. Голозубинецький парк Дунаєвецький район.
4. Макіївський парк Дунаєвецький район.
5. Михайлівський парк Дунаєвецький район.
6. Новоселицький парк Старо константинівський район.
7. Самчиківський парк Староконстантинівський район.
8. Кривинський парк Славутський район.
9. Товтровий кряж Сатанівський, Городецький та Кам`янець -Подільський райони.
10. Учнівська виробнича бригада Летавського НВК
11. Кам`янець-Подільська міська станція юннатів.
12. Шкільне лісництво Полянської ЗОШ Шепетівського району.

ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Кам`янський парк.
2. Козацький парк Звенигородський район.
3. Корсунь - Шевченківський парк.
4. Тальнівський парк.
5. Уманський парк “Софіївка”.
6. Урочище Холодний яр с. Мельників Чигиринський район.
7. Будищенський парк Звенигородський район.
8. Великобурімський парк Чернобаївського району.
9. Урочище Три криниці с. Суботів Чигиринський район.
10. Шевченківський національний заповідник м. Канів.
11. Учнівське лісництво Грушківської ЗОШ Кам`янського району.

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

1. Ботанічний сад ЧНУ.
2. Сторожинецький дендропарк.
3. Берегометський парк, та ще 22 парки 17 -19 сторіччя.
4. Урочище Лунка с. Красноільськ Сторожинецький район.
5. Природний парк Лужки с. Виженка Вижницького району.

6. Мінеральні лікувальні джерела с. Суденець Сторожинецький район.
7. Скеля Скам'яніла богачка с. Усть Путила Путильський район.
8. Скеля Камінь Довбуша с. Розтоки Путильський район.
9. Печера Довбуша с. Підзахаричі Путильський району та ще більше 100 об'єктів.
10. Учнівське лісництво Полянської ЗОШ Хотинського району.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

1. Тростянецький дендропарк Ічнянський район.
2. Качанівський парк с. Власівка Ічнянський район.
3. Сокиринський парк Срібнянський район.
4. Ботанічний сад та парк Ніжинського НПУ ім. Гоголя.
5. Ваганицький дендропарк Городнянський район.
6. Дендропарк в урочищі Базарщина Борзнянського району.
7. Кочубеївський парк с. Батурич Бахмацький район.
8. Парк Болдіна Гора м. Чернігів.
9. Седнівський парк Чернігівський район, та ще понад 100 об'єктів (парки, урочища, озера, джерела, окремі дерева).
10. Учнівська виробнича бригада Седнівської ЗОШ.
11. Новоборицьке учнівське лісництво Щорського району.

Додаток И

Діагональна матриця взаємних рекомендацій

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1
2	1	-	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0
3	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1
4	1	1	1	-	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0
5	1	1	1	1	-	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0
6	1	1	1	1	1	-	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
7	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1
8	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0
9	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0
10	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0
11	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
12	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	0
13	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	0	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1
14	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
15	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0
16	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	1	1	0
17	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	-	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
18	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0
19	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	1
20	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	1	-	1	1	0	1	1	1	0	1	0	1	0
21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	1	1	1	0	1	1	0	0
22	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	-	1	0	0	1	1	1	1	0
23	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1	0	0	0	0	1	1
24	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	-	1	1	0	0	1	0
25	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	1	0	1	1	0	1	-	1	0	1	0	1
26	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	-	1	0	1	1
27	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	0	1	-	1	1	0
28	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	-	1	1
29	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1	0	1	-	1
30	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	0	-

Додаток К
Лист експертної оцінки
щодо виявлення педагогічних умов

Шановний експерте!

Вам пропонується перелік педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи. Просимо Вас оцінити за десятибальною шкалою (1 – найнижчий бал, 10 – найвищий) значущість виокремлених педагогічних умов.

№ з/п	Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	Бали
1	посилення мотивації майбутніх учителів початкових класів до власного професійного зростання та самовдосконалення	
2	використання інтегративного підходу до вивчення фахових дисциплін	
3	забезпечення майбутніх учителів високим рівнем готовності до творчої педагогічної діяльності	
4	організація самостійної роботи з формування краєзнавчих знань	
5	застосування мультимедійних засобів навчання до формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	
6	інформаційний супровід формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	
7	застосування інтерактивних методів навчання під час формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи	
8	підвищення ефективності інформаційної підготовки майбутніх учителів початкових класів	

Дякуємо за співпрацю!!!

Додаток Л

Інтерактивні методи навчання у процесі формування готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

ТЕМА ОХОРОНА ПРИРОДИ – СПРАВА ВСІХ ЛЮДЕЙ ПЛАНЕТИ

Інтерактивний метод: РОЛЬОВА ГРА.

Мета: дати можливість майбутнім учителям у максимально реалістичній манері зіграти визначену роль, що наближена до реалій майбутньої професійної діяльності.

Завдання: виробити у майбутніх учителів початкової школи вміння стратегічно діяти у конфліктних і стресових ситуаціях; сприяти розвитку цільових поведінкових настанов; розвитку навичок міжособистісного спілкування; комунікативних навичок; проілюструвати емоційні аспекти майбутньої професійної діяльності.

Викладач заздалегідь роздає майбутнім учителям ролі з метою якісної підготовки «акторів»; ознайомлює із ретельно розробленим сценарієм і постановкою гри. Дуже важливим є розподіл рольової гри за часом. На пояснення умов припадає приблизно 10-15%, на роботу в малих групах — 15-25%, на презентацію й обговорення — 40-50% , на підсумки—до 15%.

1. Розподіл ролей – журналіст, статист, еколог, комісія з питань вирішення проблем забруднення навколишнього середовища, представники Закарпаття та України.

2. Завдання представників повідомити на «Всеукраїнській конференції» сучасні проблеми забруднення навколишнього середовища у їхніх областях.

3. Завдання «комісії» поцікавитися як із цими проблемами справляються дані області, вказати на важливість захисту навколишнього середовища, запропонувати певні альтернативи вирішення вказаних проблем.

4. Спочатку член комісії виступає з вступним словом. Потім він запитує як вирішуються дані проблеми у областях представників. Кожен з представників доповідає про ситуацію у їхніх областях, і кожен з членів комісії пропонує свою альтернативу вирішення даних проблем.

Висновок: Що ми реально можемо зробити для вирішення проблеми?

Даний метод спонукає майбутніх учителів: до ефективного відпрацювання професійних дій, висвітлення складних конфліктних ситуацій; закріпленню засвоєних теоретичних концепцій; виявленню особливостей поведінки; розвитку навичок оперативного вирішення проблем; драматичний, ігровий ефект сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу; ефективному способу змін настанов і поглядів.

Переваги:

- ефективність у відпрацюванні професійних дій, висвітленні складних конфліктних ситуацій;
- закріплює засвоєння теоретичних концепцій;
- прояснює особливості поведінки;
- розвиває навички оперативного вирішення проблем;
- навчання в дії;
- драматичний, ігровий ефект сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу;
- ефективний спосіб зміни настанов і поглядів,

Обмеження:

- необхідність якісної підготовки "акторів";
- необхідність ретельного планування сценарію і постановки гри;
- ризик постановки штучної ситуації;
- значні витрати часу на підготовку і проведення;

- необхідність врахування особливостей характеру акторів.

ТЕМА ТУРИСТСЬКО – КРАЄЗНАВЧІ МОЖЛИВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ

Інтерактивний метод: ГРУПОВИЙ ПРОЕКТ

Мета: виявити, зробити дослідницький пошук щодо вирішення групою майбутніх учителів значимої для них проблеми задачі з метою одержання реального результату.

Завдання: відпрацювання навичок вирішення проблем; розвиток творчого мислення та особистісних якостей.

Тема проекту: *Закарпаття – мій рідний край*

Мета: сприяти вивченню цікавих історичних, культурних і природних пам'яток Закарпаття; розвивати кругозір, спостережливість, вміння аналізувати й систематизувати необхідну інформацію, робити висновки, вибирати головне; виховувати любов до Батьківщини, почуття патріотизму, національної гордості за свою землю.

Тип проекту: творчий, груповий, середньої тривалості.

Об'єкт вивчення: архітектурні споруди, історичні місця, унікальні природні ландшафти, заповідники області.

Етапи роботи над проектом:

I – підготовчий - формулювання мети й завдання проекту, обґрунтування його соціальної значущості, визначення теми проекту; організація робочих груп, розподіл завдань між учасниками проекту;

II – аналітичний - дослідження проблеми й збір інформації (визначення кола джерел та пошук необхідних відомостей; аналіз можливих варіантів вирішення проблеми); вибір оптимального варіанта виконання проектного завдання (генерування ідеї); розроблення плану роботи над проектним завданням; добір матеріалів та інструментів; вибір форми презентації результатів проекту;

III – практичний - здійснення діяльності кожного учасника проекту згідно з планом роботи над проектним завданням (реалізація проекту); підготовка презентації результатів проекту;

IV – узагальнюючо-підсумковий - проведення презентації (захист проекту); оцінка результатів виконання проекту, колективних і особистих досягнень учасників проекту.

Освітній продукт: колективна збірка рефератів, фотоматеріалів, презентації.

Завдання проекту:

1) залучення майбутніх учителів до краєзнавчої та науково-дослідницької роботи історико-культурної спадщини Закарпаття;

2) набуття студентами об'єктивних знань з історії рідного села чи міста, природно-туристичних об'єктів та видатних людей свого краю;

3) збір та систематизація краєзнавчих матеріалів (доповідей, презентацій і фотоматеріалів про визначні історичні, культурні і природні пам'ятки Закарпаття) до захисту проекту;

4) розкриття туристичних та екскурсійних можливостей свого краю.

Даний метод спонукає майбутніх учителів: до високої залученості майбутніх учителів у процес навчання; розвитку творчих здібностей; аналізу обговорюваних конкретних ситуацій вирішення проблем, прийняття рішень.

Переваги:

- висока залученість студентів у процес навчання;
- невеликі витрати навчального часу;
- розвиток творчих здібностей;
- допоміжний засіб для аналізу обговорюваних конкретних ситуацій, вирішення проблем, прийняття рішень.

Обмеження:

- при частому застосуванні стає механічним, втрачає творчу зацікавленість.

ТЕМА КРАЄЗНАВЧІ ЕКСКУРСІЇ. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ

Інтерактивний метод: ДЕБРИФІНГ.

***Мета:** проаналізувати та обговорити результати попередньої роботи; структурувати набутий досвід; визначити та оцінити власні досягнення та поразки; налагодити позитивний зворотний зв'язок, який спонукає майбутніх учителів на подальше підвищення творчої активності; планування подальшої діяльності.*

Завдання: зробити підведення підсумків певного етапу практичної роботи.

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначити маршрут екскурсії, об'єкти показу. Обґрунтувати доцільність та актуальність вибраної теми екскурсії. Дібрати інформацію та скласти контрольний текст екскурсії.

Маршрут екскурсії	Зупинки	Об'єкти показу	Тривалість екскурсії	Назва підтем та перелік основних питань	Організація показу
-------------------	---------	----------------	----------------------	---	--------------------

Завдання 2. Розробити тематичну туристичну карту, на яку нанести маршрут екскурсії.

Завдання 3. Створити власний “портфель екскурсовода” до обраної екскурсії (похід з метою ознайомлення з святинями, осередками культури рідного краю), до якого включити презентацію екскурсії, фото або відео матеріали, малюнки, карти, схеми тощо.

Завдання 4. Захист роботи.

Проведення дебрифінгу.

Викладач пропонує студентам оцінити результати практичного заняття, відповівши на запитання.

1. Що вам сподобалося під час практичного заняття?
2. Що вам не сподобалося під час практичного заняття?

3. Який алгоритм проведення ви б запропонували?
4. Що було найскладнішим для вас під час виконання даних завдань?
5. Які труднощі вдалось подолати?
6. Чому подобається вам працювати у групі?
7. Чому саме ваша група досягла успіхів?
8. Які якості ви розвинули в собі?
9. Як це співвідноситься з реальним життям?

Даний метод спонукає майбутніх учителів: до високої активності і мотивації; розвитку особистісних якостей учнів; оцінювання знань і вмінь, набутих під час попередньої роботи; рівня застосування особистісних якостей, рівня активності та моделей поведінки.

Переваги:

- висока активність і мотивація учнів;
- розвиток особистісних якостей учнів;
- оцінювання знань і вмінь, набутих під час попередньої роботи; рівня застосування особистісних якостей, рівня активності та моделей поведінки.

Обмеження:

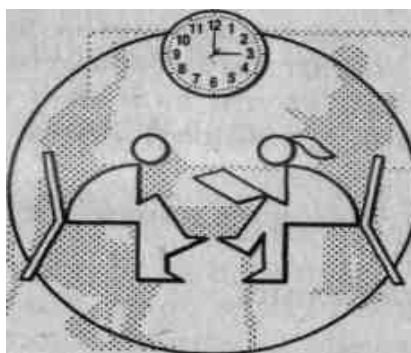
- потребує більше затрати часу, порівняно з іншими методами.

ТЕМА ПОХОДИ ЯК ОДНА З ФОРМ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інтерактивний метод: РОБОТА В ПАРАХ

Мета: дати можливість майбутньому учителю спочатку обмінятися ідеями з партнером щодо організації і проведення одноденного туристичного походу і лише потім озвучити свої думки перед групою.

Завдання: дати можливість майбутньому учителю обговорити короткий текст, завдання; взяти інтерв'ю і визначити ставлення партнера до тієї чи іншої організації походу; зробити редагування письмових робіт один одного; сформулювати підсумок заняття; протестувати та оцінити один одного; дати відповіді на запитання викладача; порівняти записи, зроблені в групі.

Організація роботи

1 Запропонуйте студентам завдання, поставте запитання для невеличкої дискусії, поясніть його, дайте студентам 1-2 хв для обдумування можливих відповідей або індивідуальних рішень.

Наприклад:

- Ви плануєте йти в одноденний піший похід. З чого треба почати у першу чергу?

- Туристська група проходить повз селянське господарство, де господарі метушаться прибрати сухе сіно, бо вже ось-ось нагряне буря. Дії туристів.

- Під час руху за маршрутом ви не дорахувались двох учасників походу. Ваші дії. Дії тих, хто відстав.

2. Визначте, хто з студентів висловлюватиметься першим, запропонуйте обговорити свої ідеї один з одним. Потрібно одразу визначити час на спільне обговорення. Студенти повинні дійти згоди щодо відповіді або рішення.

3. Після того як час буде вичерпано, дайте можливість кожній парі представити свої результати роботи.

Приклади відповідей мають стосуватись таких елементів, як: конкретного місця прибуття, необхідного маршруту руху до нього і назад; прокладання маршруту (напрямку, вибору дороги та стежок); рівня підготовки групи та рівня безпеки мандрівки та ін.

Даний метод спонукає майбутніх учителів: до розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння вести дискусію й переконувати співрозмовника.

Додаток М

Історико-архітектурні пам'ятки: фортеці, замки і монастирі України та Закарпаття.

1. Класифікація оборонних споруд.
2. Стан краєзнавчої вивченості замків і фортець України.
3. Культові споруди.
4. Замки Закарпаття.

УЖГОРОДСЬКИЙ ЗАМОК

- VII-IX ст.-виникнення городища-укріплення білих хорватів
- IX-X ст. – фортеця стає резиденцією князя Лаборця
- 1241р. – замок частково зруйнований монголо-татарами
- 1322-1691рр. – замком володіли графи Другети
- 1704р. – замок захопив Ференц II Ракоці
- 1711-1762 – у ньому розміщувався австрійський гарнізон
- кінець XVIIIст. – Марія-Терезія передала замок греко-католицькому єпископату.

Невицький замок

- 1274р –вперше згадується у документах
- У письмових джерелах вперше згадується на **початку XIV ст.** у зв'язку з війною короля династії Анжу, Карла Робертса, із бунтуючими магнатами.
- **1317 р.** замок був дарований королем Карлом I Робертом жупану Земпліна (Східна Словаччина) Петеру Пете (Петровичеві) за його допомогу в боротьбі проти Аба Омодєя.
- **1322 р.-** перейшов у володіння Яна Другєта.
- До **початку XIV ст.** споруди замку були італійськими кам'яними замками, неодноразово добудовували і перебудовували Невицький замок.

Замок “Паланок” міста Мукачево

- IX-Хст. –на Замковій горі існувало дерев'яне укріплення
- ХІст. – замок існував як кам'яне укріплення
- ХІ-ХІІІст. – фортеця витримала навали половців та монголо-татар
- п.п.ХІVст. – замком володів угорський король Карл Роберт
- к ХІV – п.ХV ст –замок належав князю Федору Корятовичу
- ХV-ХVІст. – перебував у власності багатьох магнатів
- 1633-1711рр.- став домінією династії Ракоці
- Середина ХVІІІ-ХІХст. – використовувався як склад зброї та в'язниця

Боржавський замок

(15 км від Берегова)

- до приходу угрів на місці С. Вари стояв дерев'яний замок Боршо, у якому жили підлегли болгарського князя Салана
- у 903 році після триденної облоги ним оволоділи угорські племена
- після татаро-монгольської навали на Західну Європу в 1241-1243 рр. фортеця почала занепадати
- під час турецьких нападів на Закарпаття у 1567 р. Боржавський замок був остаточно зруйнований.

Квасівський замок

(14 км від Берегова)

- Цей замок виник в XII–XIII ст.
- Замок був типовим феодальним укріпленням.
- У XVI ст. власником замку був Павло Мотузні
- у 1564р.- на клопотання дворян Березького Комітату імператорські війська зруйнували замок

Виноградівський замок

Фортеця Канків

• в IX ст. тут стояло слов'янське городище

- в XI ст. угорськими королями на його місці будується укріплення для захисту кордонів держави.
- У 1399 році Жигмунд I дарує його барону Петру Перені.
- У XV ст. родина Перені передає замок ченцям-францисканцям
- У 1557р. королівські війська Австрійської імперії штурмом захопили і зруйнували замок

Королівський замок

(5 км від Виноградова)

- у II ст. угорський король Іштван V наказав збудувати королівський мисливський будинок
- у II пол. XIII ст. Бейла IV закладає кам'яний замок для укріплення кордонів держави
- у 1378 р. король Жигмунд передає замок і домінію марамороському жупану Драге
- у 1405 році дарує Нялаб роду баронів Перені
- за наказом імператора Леопольда I у 1672 році замок було зруйновано. Після цього він не відбудовувався.

Додаток Н

Авторська презентація на тему: Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю (Перечинський район)

Символіка

Дві сині стрічки символізують Уж і Тур'ю — дві основні річки Перечинщини. Срібний фон означає, що район є часткою Закарпаття, яке віддавна називають Срібною Землею.

Відтворено низинний і високогірний рельєфи місцевості, зелене багатство лісів і долин.

Ключ — ознака історичних торговельних шляхів, що пролягають через район, він також трактується, як ключ від природних багатств. Зображення тура — за історичним описом, як данина пам'яті, оскільки слово «тур» притаманне у назвах сіл, річок і Тур'янської долини.

Пам'ятник листоноші

Єдиний у світі пам'ятник листоноші було зведено у с. Тур'ї Ремети в середині XIX ст.

Пам'ятник листоноші встановлено 1838 року на стіні православної церкви святого Михаїла (1616 року, реконструйовано 1990 року) у вигляді барельєфу.

г. ПОЛОНИНА РУНА

г.Рівна (Полонина Рівна, ще відома як Полонина Руна) — гірський масив в Українських Карпатах, у межах Перечинського і Великоберезнянського районів Закарпатської області. Масив розташований у західній частині Полонинського хребта, між річками Лютою, Шипотом і Турицею. Висота до 1482 м (за ін. джерелами — 1479 м).

гора Синаторію

Синаторія — невеликий хребет в Українських Карпатах, у пн.-зх. частині гірського масиву (хребта) Маковиця (частина Вулканічного хребта). Відносна висота — 750 м, максимальна — 812 м. Схили дуже круті, лише з південного сходу хребет пологою перемичкою з'єднується з відногами гори Анталовецька Поляна.

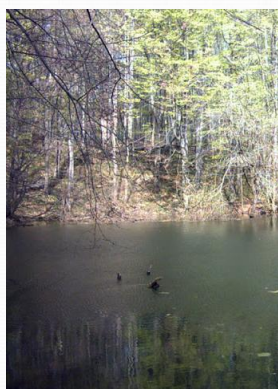
г. Плішка

Висота 693 м.

Ворочівське озеро

Розташоване на південний схід від с. Ворочово, на горі Анталовецька Поляна. Лежить у западині на висоті 700 м. над. р. м. Озеро вулканічного походження.

водоспад Воєводино

Розташований на річці Воєводин, у межах Державного заказника «Соколові Скелі». Висота головного каскаду 5—6 м.

Лумшорський водоспад

Водоспад розташований за 3,5 км на північний схід від с. Лумшори, на річці Туричці (притока Тур'ї), неподалік від північно-західних схилів Полонини Рівної.

Водоспад "Соловей"

Знаходиться біля с. Лумшори. Подібний за формою на краба. Сильний потік ледяної води починає свою дорогу з полонини Руна (1479 м.) потім скидає свої води двома потоками з 12-ти метрової висоти. Далі потік впадає в р. Шипот.

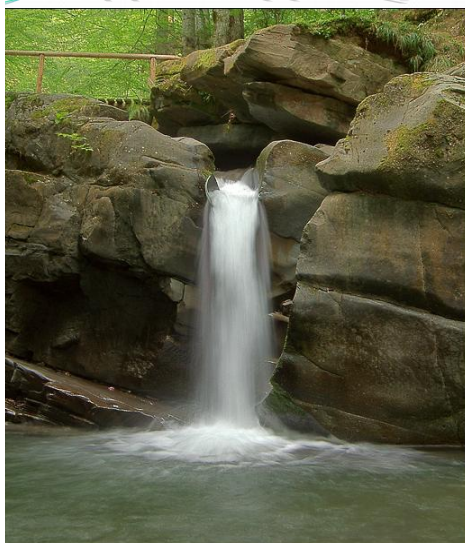

Водоспад "Буркач"

Другий водоспад вище за течією - невеликий. Вода по ньому «спадає» з бічної (лівого) притоки в річку Туричка. Місцеві називають його «Буркач». Висота 1.5 – 2 метра.

Водоспад Партизан (Давір)

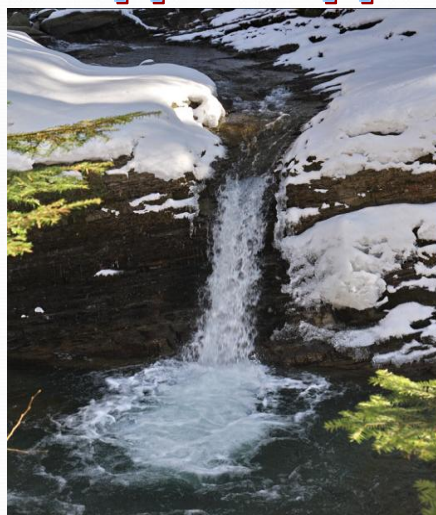
Третій водоспад, найкрасивіший і великий – «Червоний партизан». Так він називався з часів Союзу. Він трохи менше Солов'я. Від водопаду Соловей потрібно йти вище по річці ще 2-3 км. Висоту водопаду порахувати важко. Дно під струменем постійно міняється – від 4 до 6 метрів.

Водоспад "Переступень"

Це четвертий по рахунку водоспад. Складається з декількох каскадів з різницею висот по метру.

Водоспад "Водопад"

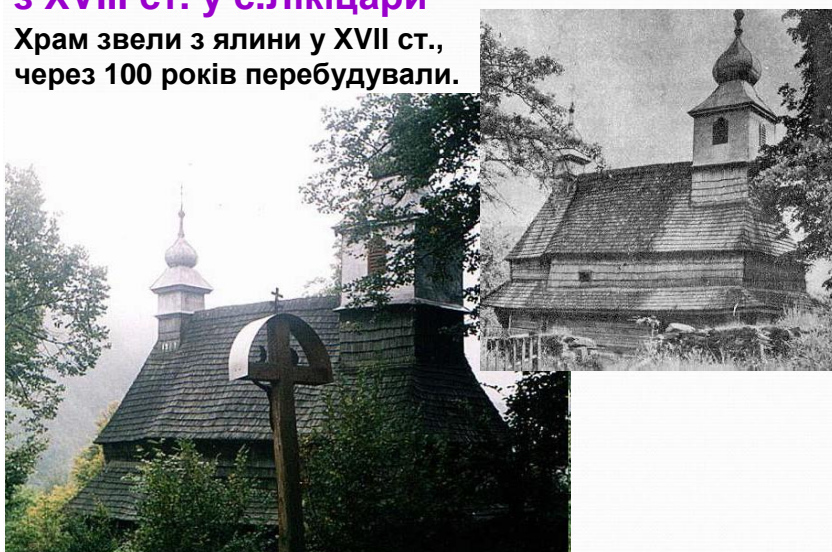

П'ятий водоспад, самий останній, у під назвою «Водопад» в урочищі Кичера – «Крутило». Висота більше трьох метрів. Його струмінь вимив глибоке і просто шикарний відповідний для купання простір.

Дерев'яна церква св. Василя Великого з XVIII ст. у с.Лікіцари

Храм звели з ялини у XVII ст.,
через 100 років перебудували.

Музей "Лемківська садиба"

Створено 1985 р. Він знаходиться в одній з аутентичних лемківських осель (1902 р.), яка розташована на окремому пагорбі, звідки відкривається чудовий краєвид Ужанської долини. У хаті відтворений інтер'єр, типовий для лемківського житла початку XX ст.

Чани с. Лумшори

На березі гірської річки Турички розташовується диво Лумшор - стародавні чани. Їх поява датується 1600 р. з відкриттям сірководневого мінерального джерела.

Додаток П

Програма польової практики з природознавства [103]

День практики	Зміст роботи	Кількість годин
Перший день	Загальна фізико - географічна характеристика району практики. Способи орієнтування на місцевості. Окомірне топографічне знімання плану місцевості. Клімат області. Спостереження за погодою. Ознайомлення з метеоприладами: флюгером, барометром, термометром, дощоміром. Складання графіків за даними спостережень.	1 година 2 години 2 години 1 година
Другий день	Рельєф місцевості. Геологічна будова. Опис оголених ділянок і ґрунтового профілю. Складання колекцій гірських порід та ґрунтів. Водні об'єкти місцевості. Ріка Латориця. Живлення річки. Вимірювання швидкості течії, ширини, профілю, берегів річки. Річкова долина. Складання поперечного профілю долини. Яри. Морфологічна характеристика: ширина, глибина, крутизна схилів. Вплив на розвиток ярів геологічної будови, ґрунтових вод.	2 години 2 години 2 години.
Третій день	Водна і болотиста рослинність. Прибережні і водні рослини. Загальний розподіл водної рослинності. Заростання водойм. Болота верхові і низинні. Характерні види рослин, їх біологічна характеристика. Види рослин, що охороняються. Використання людиною водних і болотистих рослин. Тваринний світ водойм. Види тварин, що охороняються.	2 години 2 години 2 години
Четвертий день	Деревно-чагарникова рослинність. Типи лісів: хвойні, мішані, широколисті ліси. Типи лісів району практики. Видовий склад. Ярусність рослин лісу. Біологічні особливості. Роль мохів і грибів у лісі. Їстівні і отруйні гриби. Рослини, що охороняються. Інвентаризація рослин даного угруповання. Тваринний світ лісів. Основні групи лісових комах. Птахи лісу. Ведення спостереження за птахами. Визначення птахів за зовнішніми ознаками, голосом. Сліди діяльності птахів. Види тварин лісу, які підлягають охороні.	3 години 3 години
П'ятий день	Трав'янисті рослинні угруповання. Луки і степи. Альпійські і субальпійські луки. Загальна характеристика рослин луків. Трав'янисті угруповання району практики. Механічний склад і типи ґрунтів. Характерні види рослин, їх біологічна характеристика. Отруйні рослини. Види рослин, що охороняються. Тваринний світ відкритих просторів. Основні групи	2 години 2 години 2 години

	тварин відкритих просторів. Збір комах для колекцій, їх визначення. Види тварин, що підлягають охороні.	
Шостий день	Культурний ландшафт. Значення озеленення міст і інших населених пунктів. Древа, кущі, трав'янисті рослини, що використовуються в озелененні, їх походження та біологічні характеристики.	2 години
	Тваринний світ культурного ландшафту (населених пунктів і сільськогосподарських угідь). Шкідливі і корисні комахи саду, городу, поля, парку. Птахи культурного ландшафту.	2 години
	Оформлення результатів спостережень, колекцій, гербаріїв. Звіт про проходження польової практики з природознавства.	2 години

Додаток Р

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної роботи

_____ проф. Щербан Т.Д.

“_____” _____ 2011 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ВПП 2.2.1.2. «Краєзнавча та туристична робота»

спеціальність 7.01010201 «Початкова освіта»

факультет Педагогічний

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни							
		денна форма навчання		заочна форма навчання					
Кількість кредитів – 5,5		Галузь знань							
I - модуль	II - модуль	0101 – Педагогічна освіта							
3	2,5	Вибіркова							
Модулів – 2		Рік підготовки:							
Змістових модулів – 4		5-й		1-й					
2	2	Семестр							
Індивідуальне науково-дослідне завдання – <i>не передбачено</i>						7.01010201 – «Початкова освіта»			
Загальна кількість годин - 198									
108	90	1 - й	2 - й	1 - й	2 - й				
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи:		Лекції							
		18	14	8	8				
11 тижн.- 4 год. 6 тижн. – 5 год.		Практичні, семінарські							
11 тижн.- 4 год. 3 тижн. – 2 год.		16	12	-	-				
		Самостійна робота:							
		37	37	50	41				
		Індивідуальна робота:							
		32	32	50	41				
		Вид контролю:							
		ПМК	Е	ПМК	Е				

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 62/138

для заочної форми навчання – 16/182

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Спецкурс " Краєзнавча та туристична робота " розроблена відповідно до Державної національної програми " Освіта " (Україна XXI століття), Закону України "Про туризм" (1995 р.) та "Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки".

Зміст курсу є доступним для студентів 5 курсу, розглядається як складова змісту навчальної підготовки майбутніх учителів початкової школи і побудована на відповідних теоретичних, наукових засадах та практичній підготовці.

Мета – ознайомити студентів з методикою організації і проведення різних видів шкільної та позашкільної краєзнавчо-туристичної діяльності, використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі школи і педагогічного вузу.

Завдання - формування у студентів системи теоретичних знань, надання їм практичної спрямованості та формування вміння використовувати їх у практичній діяльності (житті); вивчення матеріалів краєзнавчого музею, архівних документів по історії краю; навчити студентів організовувати походи та екскурсії, розробляти туристські подорожі та маршрути, ознайомити з літературними джерелами краєзнавства і туризму, сформуванню знання про туристичну діяльність і краєзнавчу роботу в школі, прищепити студентам любов до рідної землі і до всього, що створено на ній багатовіковою працею народу для збереження, відтворення і поліпшення необхідного для життя довкілля, досягнення гармонійного ставлення суспільства до природи.

Загальними завданнями оцінювання є: визначення рівня навчальних досягнень студентів; стимулювання їх мотивації до здобуття знань; визначення рівня здібностей студентів, їх потреби у додатковому навчанні; виставлення відповідної оцінки.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**:

- суть понять "краєзнавство", "туризм", "краєзнавча та туристична робота";
- значення краєзнавства в навчально-виховному процесі в школі;
- основні методи дослідження та зв'язок з іншими дисциплінами;
- основні етапи історії розвитку краєзнавства;
- основні положення організації краєзнавчо-туристичної роботи в школі;
- способи організації екскурсійної діяльності;
- про особливості краєзнавчо-туристичної діяльності та туристичних подорожей;
- характерні риси ландшафтів рідного краю;
- методи просування екологічних, етнічних, культурно-історичних туристичних об'єктів.

ВМІТИ:

- визначати внесок педагогів, вчених-географів у розвиток краєзнавства;
- визначати стан вивчення рідного краю та ролі місцевих краєзнавців у розвитку краєзнавчих досліджень;
- організовувати роботу краєзнавчо-туристичного гуртка та туристичні подорожі школярів;
- оформляти шкільні краєзнавчі музеї;
- визначати туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю.
- визначати основні туристські маршрути Карпатського регіону;
- розробляти туристичні маршрути;
- формулювати найбільш важливі екологічні проблеми і визначати дороги їх рішення.

Для оцінювання процесу та результатів вивчення дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» розроблені чіткі, зрозумілі і відомі студентам критерії, відповідно до яких виставляється оцінка, і використовуються при цьому такі методи, як: усне опитування, тестування, оцінювання виконання творчих завдань та розв'язування ситуаційних задач, самооцінювання, взаємооцінювання тощо.

Загальні компетентності: здатність застосовувати знання на практиці; уміння планувати та розподіляти час; уміння працювати самостійно; здатність до прийняття рішень; здатність до аналізу та порівняння отриманої інформації з іншими джерелами, турбота про якість виконаної роботи; навички роботи з комп'ютером.

Фахові компетентності: уміння продемонструвати знання з даних тем; уміння застосовувати на практиці методи інвентаризації, аналізу, порівняння; навички з інформаційних технологій для обробки та систематизації матеріалів з курсу; виконання мультимедійних презентацій. Для оцінювання процесу та результатів вивчення дисципліни «Краєзнавча та туристична робота» розроблені чіткі, зрозумілі і відомі студентам критерії, відповідно до яких виставляється оцінка, і використовуються при цьому такі методи, як: усне опитування, тестування, оцінювання виконання творчих завдань та розв'язування ситуаційних задач, самооцінювання, взаємооцінювання тощо.

Спецкурс «Краєзнавча та туристична робота» для I-го семестру передбачає 34 аудиторних годин, з яких на лекції відводиться 18 години, а на практично-семінарські – 16 годин, а для II-го - 26 аудиторних годин, з яких на лекції відводиться 14 години, а на практично-семінарські – 12 годин.

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1.

Змістовий модуль 1. Вступ. Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні

Тема 1. Вступ. Краєзнавчо-туристична робота в школі. Мета і завдання курсу “Краєзнавча та туристична робота”. Об’єкт, предмет та значення краєзнавчо-туристичної роботи. Методи та напрямки краєзнавчих досліджень. Місце краєзнавства і туризму в системі шкільної освіти України.

Тема 2. Фундатори національного та українського краєзнавства. Історичні особи, відомі діячі культури і мистецтва України та Закарпаття. Фундатори національного краєзнавства. Витоки краєзнавства. Зародження наукового краєзнавства. Джерела національного краєзнавства. Родовід українського краєзнавства. Історія шкільного краєзнавства в Україні. Становлення і розвиток краєзнавства у ХХ ст. Відродження краєзнавства в системі освіти у період незалежності України.

Тема 3. Туристична карта України та Закарпаття. Зародження туристичної картографії. Туристсько-краєзнавчі карти і схеми, їхні особливості. Місцевість та її топографічні елементи. Способи вивчення місцевості. Зображення місцевості на планах і картах. Екскурсійні об’єкти: пам’ятки природи, архітектури, історії, мистецтва.

Змістовий модуль 2.

Зміст краєзнавчо-туристичної роботи в школі.

Туристичні можливості України та Закарпаття.

Тема 4. Туристсько-краєзнавчі можливості України. Подорож по карті України. Форми організації туристсько-екскурсійної роботи в регіоні. Пам’ятки історії, археології, культури краю, проблеми їх охорони. Популярні райони подорожей в Україні (Київ, Львів, Запоріжжя, Умань, Одеса, Ялта). Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю.

Тема 5. Краєзнавчі екскурсії. Організація і методика проведення краєзнавчих екскурсій. Екскурсія як процес пізнання. Зміст, ознаки і функції краєзнавчої екскурсії. Етапи розробки екскурсії. Класифікація і тематика екскурсій. Складання маршруту екскурсії. Розповідь в екскурсії, та основні вимоги до неї (тематичність, конкретність, логічність, стислість, переконливість, доступність). Методика організації і проведення краєзнавчих екскурсій для школярів різних категорій.

Тема 6. Історико-архітектурні пам'ятки: фортеці, замки і монастирі України. Класифікація оборонних споруд. Значення фортифікаційних споруд для проведення краєзнавчих досліджень. Стан краєзнавчої вивченості замків і фортець України. Культові споруди. Використання замків, фортець та монастирів у туризмі. Замки Закарпаття.

Тема 7. Музей закладу освіти – центр навчально-виховної та краєзнавчої роботи. Визначні музеї України. Основні принципи організації та діяльності шкільного краєзнавчого музею. Комплектування фондів музею. Фондова робота. Організація пошукової роботи в музеї при закладі освіти. Підготовка і проведення екскурсій у шкільному музеї. Музеї – державні та громадські установи, що займаються краєзнавчо-освітньою діяльністю. Краєзнавчі музеї України. Найвідоміші музеї Закарпаття.

Тема 8. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи в школі та позашкільних закладах. Стаціонарні, туристичні форми і види краєзнавчої роботи в школі та позашкільних закладах: туристсько-краєзнавчі гуртки, секції МАН, гуртки, клуби, товариства. Організація краєзнавчих вечорів в школі. Масові заходи: туристсько-краєзнавчої подорожі, зльоти, конференції тощо. Краєзнавчі вікторини та ігри. Вивчення Положень та Умов проведення зльотів, змагань, конференцій тощо. Підготовка пошуково-дослідницьких робіт до конференцій, конкурсів і т.п.

Модуль 2.

Змістовий модуль 1. Характеристика основних видів краєзнавчо-туристичної діяльності

Тема 1. Педагогічні аспекти туристсько-краєзнавчої діяльності в школах та позашкільних закладах. Історія розвитку позашкільної краєзнавчої роботи в Україні. Позашкільні навчально-виховні заклади. Краєзнавча робота позашкільних закладів. Форми пошукової діяльності учнів у позашкільних закладах. Аналіз програм для туристсько-краєзнавчих гуртків позашкільних закладів. Аналіз орієнтовних навчальних програм туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді.

Тема 2. Походи як одна з форм туристичної діяльності. Організація місця відпочинку юних туристів. Одноденні походи вихідного дня. Організація і проведення багатоденних туристичних походів. Режим походу. Поняття туристський бівуак. Ведення щоденника туристських походів. Складання звіту подорожі. Суспільно корисна робота і організація туристсько-краєзнавчих досліджень під час подорожі.

Тема 3. Системи організації відпочинку школярів та форми проведення дозвілля. Організація та проведення масових туристичних заходів з учнями. Форми організації туристично-краєзнавчої діяльності, їх характеристика та форми проведення. Туристичний похід-зліт і туристичні змагання. Забезпечення безпеки проведення змагань. Матеріальне забезпечення змагань. Підготовка до участі в змаганнях. Вивчення Положень та Умов проведення зльотів, змагань, конференцій тощо. Літні табори відпочинку.

Змістовий модуль 2. Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю

Тема 4. Закарпаття – складова частина України. Охорона природи і природоохоронні об'єкти області. Фізико-географічна характеристика краю. Етноси Закарпаття. Сім чудес Закарпаття. Охорона природи і природоохоронні об'єкти області: заповідники та заказники. Стан навколишнього середовища, причини погіршення екології. Екологічні проблеми регіону. Роль юних туристів – краєзнавців в охороні навколишнього середовища.

Тема 5. Література та мистецтво рідного краю. Етноси Закарпаття. Видатні письменники, поети, музиканти Закарпаття: Базилович Іоаникій, Габор (Кошан) В.В., Лінтур П.В., Задор Д.С. Видатні митці образотворчого мистецтва нашого регіону: Бокшай Й.Й., Жерделі Е.А., Мігай Мункачі та ін. Народні традиції та сучасність: лозоплетіння, гончарство, вишивка, ткацтво. Народні майстри-ремісники.

Тема 6. Характеристика районів області. Пам'ятки історії та природи місцевого значення. Короткий огляд районів. Пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва. Рекреаційні зони на території області.

Тема 7. Культурно-етнографічні особливості свого населеного пункту. Регіональні особливості населеного пункту. Подібні та відмінні етнографічні риси у порівнянні з іншими населеними пунктами району або області. Розвиток історичних та етнографічних досліджень у даній місцевості. Краєзнавці-аматори. Система краєзнавчої роботи в школі. Краєзнавчі дослідження школярів.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	сем	інд	ср		л	п	сем	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1.												
Змістовий модуль 1. Вступ. Історія становлення й розвитку краєзнавства в Україні												
Тема 1. Вступ. Краєзнавчо-туристична робота в школі.	11	2		2	4	3	14	1			7	6
Тема 2. Фундатори національного та українського краєзнавства. Історичні особи, відомі діячі культури і мистецтва України.	12	2		2	4	4	14	1			7	6
Тема 3. Туристична карта: мета створення, вимоги, що ставляться до туристичної карти.	8	2		1	3	2	14	1			7	6
Контрольна робота	5		1			4	5					5
Разом за ЗМ 1	36	6	1	5	11	13	47	3	-	-	21	23
Змістовий модуль 2. Зміст краєзнавчо-туристичної роботи в школі. Туристичні можливості України та Закарпаття.												
Тема 4. Туристсько-краєзнавчі можливості України	15	4		2	6	5	4	2			7	5
Тема 5. Краєзнавчі екскурсії. Організація і методика проведення краєзнавчих екскурсій.	11	2		2	6	5	6	1			6	4
Тема 6. Історико-архітектурні пам'ятки: фортеці, замки і монастирі України та Закарпаття.	10	2		2	5	3	6	1			6	5
Тема 7. Музей закладу освіти – центр навчально-виховної та краєзнавчої роботи. Визначні музеї України Закарпаття.	9	2		2	5	3	6	1			5	4
Тема 8. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи в школі та позашкільних закладах.	9	2		1	4	3	5				5	3
Контрольна робота	6		1			5	5					6
Разом за ЗМ 2	72	12	1	9	26	24	61	5	-	-	29	27
Усього годин	108	18	2	14	37	37	108	8	-	-	50	50

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	сем.	інд.	ср.		л	п	сем.	інд.	ср.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 2.												
Змістовий модуль 1. Характеристика основних видів краєзнавчо-туристичної діяльності												
Тема 1. Педагогічні аспекти туристсько-краєзнавчої діяльності в школах та позашкільних закладах.	10	2		2	3	3	10	1			5	4
Тема 2. Походи як одна з форм туристичної діяльності. Організація місця відпочинку юних туристів.	15	2		2	5	6	14	1			7	6
Тема 3. Системи організації відпочинку школярів та форми проведення дозвілля.	10	2		1	3	4	12	1			5	6
Контрольна робота	1		1									
Разом за ЗМ 1	36	6	1	5	11	13	36	3			17	16
Змістовий модуль 2. Туристсько-краєзнавчі можливості рідного краю												
Тема 4. Закарпаття – складова частина України. Охорона природи і природоохоронні об'єкти області.	15	2		2	6	5	12	2			6	6
Тема 5. Література та мистецтво рідного краю.	11	2		1	4	4	10	1			4	5
Тема 6. Характеристика районів області. Пам'ятки історії та природи місцевого значення.	15	2		1	6	6	16	1			7	8
Тема 7. Культурно-етнографічні особливості свого населеного пункту.	12	2		1	5	4	16	1			7	6
Контрольна робота	1		1									
Разом за ЗМ 2	54	8	1	5	21	19	54	5			24	25
Усього годин	90	14	2	10	32	32	90	8	-	-	41	41

5. Самостійна та індивідуальна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин		Форми контролю	
		д.ф.н	з.ф.н.	д.ф.н.	з.ф.н.
	Модуль І				
	Змістовий модуль 1				
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Опрацювання лекційного матеріалу. 2. Підготовка до семінарських та практичних занять. 3. Підготовка і написання доповідей: <p>Тема 1.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Завдання та методи краєзнавчо-туристичної роботи. 2. Методи та напрямки краєзнавчих досліджень. 3. Особливості та принципи шкільного краєзнавства. 4. Основні форми краєзнавчо-туристичної роботи. <p>Тема 2.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Роль Ломоносова М.В. у започаткуванні краєзнавчих досліджень. 2. Краєзнавчі ідеї К.Д.Ушинського. 3. Історичні особи, які внесли великий вклад в культуру України та світу: письменники, художники. 4. Іван Франко – мандрівник і краєзнавець. 5. Академік Степан Рудницький. 6. Державні та духовні діячі Закарпаття: Ф.Корятович, О.Духнович, Ф.Раковці, І.Зріні. <p>Тема 3.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зображення місцевості на планах і картах. 	9 5 7	5	фронтальне опитування, експрес-контроль, тести, повідомлення, доповідь, реферат, складання презентацій, письмовий контроль	Контрольна робота
1.	<ol style="list-style-type: none"> 4. Підготовка до контрольної роботи 	5	7		
	Змістовий модуль 2				
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Опрацювання лекційного матеріалу. 2. Підготовка до семінарських та практичних занять: 3. Підготовка і написання повідомлень: <p>Тема 4.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Хортиця – колиска козацтва. 2. Національний заповідник "Софія Київська". 3. Парк - Аскольдова могила. 4. «Поляна казок» в Ялті - знаменитий музей під відкритим небом. 5. Дендрологічний парк Софіївка - перлина України (Умань). <p>Тема 5.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Класифікація і тематика екскурсій. 2. Вимоги щодо організації краєзнавчих екскурсій для учнів різних вікових категорій. 	9 7 9	5	фронтальне опитування, експрес-контроль, тести, повідомлення, доповідь, реферат, складання презентацій, письмовий контроль	Контрольна робота
2.					

	<p>Тема 6.</p> <ol style="list-style-type: none"> Мукачівський замок Паланок. Мукачево – найдавніше історичне місто України. Замок Шенборн (Чинадієве) - найбільш казковий замок. Хотин і Кам'янець-Подільський найбільш кіногенічні замки України. Білгород-Дністровський: най масштабніший замок. Одеса. Судак - найбільш курортний замок. Крим. <p>Тема 7.</p> <ol style="list-style-type: none"> Комплектування фондів музею. Фондова робота. Краєзнавчий музей під відкритим небом. Ужгород. Полтавський краєзнавчий музей. Закарпатський краєзнавчий музей. Білгород-Дністровський краєзнавчий музей. <p>4. Підготовка до контрольної роботи</p>	8	8		
3.	Виконання індивідуального завдання	10		захист	
4.	Опрацювання тем ЗМ 1		33		
5.	Опрацювання тем ЗМ 2		32		
6.	Підготовка до ПМК	5	10		
	Разом за <u>1</u> семестр	74	100	ПМК	ПМК
	Модуль II				
	Змістовий модуль 1				
	<ol style="list-style-type: none"> Опрацювання лекційного матеріалу. Підготовка до семінарських та практичних занять. Підготовка і написання доповідей: <p>Тема 1.</p> <ol style="list-style-type: none"> Форми пошукової діяльності учнів у позашкільних закладах. Позашкільні навчально-виховні заклади. <p>Тема 2.</p> <ol style="list-style-type: none"> Сучасні форми спорядження для туристичних походів. Способи оформлення підсумків походів. Особливості тактики і техніки туристичної групи в поході. Туристична етика, традиції і психологічний клімат у групі. <p>Тема 3.</p> <ol style="list-style-type: none"> Положення та Умови проведення зльотів, змагань, конференцій тощо. <p>4. Підготовка до контрольної роботи.</p>	7 3 3 4	2	експрес-контроль, доповідь, реферат, письмовий контроль	Контрольна робота

Змістовий модуль 2						
2	<p>1. Опрацювання лекційного матеріалу. 2. Підготовка до семінарських та практичних занять: 3. Підготовка і написання повідомлень: Тема 4. 1. Заповідники та заказники як форма збереження окремих ділянок незайманої природи для наукових досліджень. 2. Закони й постанови щодо вдосконалення системи управління природокористуванням. 3. Закон «Про охорону навколишнього природного середовища». Тема 5. 1. Етноси Закарпаття: бойки, гуцули, лемки. 2. Народні традиції та сучасність. Тема 6. 1. Сім чудес Закарпаття. 2. Озеро Синевір - «Морське око» Карпат. 3. Водоспад «Шипіт». 4. Курортна-рекреаційна та туристична мережа Закарпаття. 5. Гірськолижні курорти. Тема 7. 1. Регіональні особливості населених пунктів Закарпаття.</p>	7 3 3	2	фронтальне опитування, тести, повідомлення, складання презентацій, письмовий контроль		
	4. Підготовка до контрольної роботи	5	4			
3	Виконання індивідуального завдання	10			захист	
4	Опрацювання тем ЗМ 1		30			
5	Опрацювання тем ЗМ 2		31			
6	Підготовка до екзамену	5	9	екзамен	екзамен	
Разом за 2 семестр		50	82			

Додаток С
Критичні точки розподілу χ^2

Число степенів вільності k	Рівень значущості α					
	0,01	0,025	0,05	0,95	0,975	0,99
1	6,6	5,0	3,8	0,0039	0,00098	0,00016
2	9,2	7,4	6,0	0,103	0,051	0,020
3	11,3	9,4	7,8	0,352	0,216	0,115
4	13,3	11,1	9,5	0,711	0,484	0,297
5	15,1	12,8	11,1	1,15	0,831	0,554
6	16,8	14,4	12,6	1,64	1,24	0,872
7	18,5	16,0	14,1	2,17	1,69	1,24
8	20,1	17,5	15,5	2,73	2,18	1,65
9	21,7	19,0	16,9	3,33	2,70	2,09
10	23,2	20,5	18,3	3,94	3,25	2,56
11	24,7	21,9	19,7	4,57	3,82	3,05
12	26,2	23,3	21,0	5,23	4,40	3,57
13	27,7	24,7	22,4	5,89	5,01	4,11
14	29,1	26,1	23,7	6,57	5,63	4,66
15	30,6	27,5	25,0	7,26	6,26	5,23
16	32,0	28,8	26,3	7,96	6,91	5,81
17	33,4	30,2	27,6	8,67	7,56	6,41
18	34,8	31,5	28,9	9,39	8,23	7,01
19	36,2	32,9	30,1	10,1	8,91	7,63
20	37,6	34,2	31,4	10,9	9,59	8,26
21	38,9	35,5	32,7	11,6	10,3	8,90
22	40,3	36,8	33,9	12,3	11,0	9,54
23	41,6	38,1	35,2	13,1	11,7	10,2
24	43,0	39,4	36,4	13,8	12,4	10,9
25	44,3	40,6	37,7	14,6	13,1	11,5
26	45,6	41,9	38,9	15,4	13,8	12,2
27	47,0	43,2	40,1	16,2	14,6	12,9
28	48,3	44,5	41,3	16,9	15,3	13,6
29	49,6	45,7	42,6	17,7	16,0	14,3
30	50,9	47,0	43,8	18,5	16,8	15,0

Додаток Т

Контрольна робота для дослідження наявного стану готовності майбутніх учителів до краєзнавчої роботи з учнями початкової школи

Модуль 1.

Варіант 1

1. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи.
2. Підготовка і проведення екскурсій у шкільному музеї.
3. Розробити поетапний план екскурсії – похід з метою ознайомлення з святинями, осередками культури рідного краю.

Варіант 2

1. Місце краєзнавства і туризму в системі шкільної освіти України.
2. Стаціонарні форми краєзнавчої роботи.
3. Розробити поетапний сценарій організації краєзнавчого вечора в школі для учнів старших класів.

Варіант 3

1. Основні завдання краєзнавчо-туристичної діяльності на сучасному етапі.
2. Організація краєзнавчих вечорів в школі.
3. Намалювати умовні знаки, що зображують на плані місцевості всі географічні об'єкти

Варіант 4

1. Родовід українського краєзнавства.
2. Зміст проведення краєзнавчих конференцій.
3. Складіть розповідь про свою прогулянку лісом чи парком, замінивши окремі слова умовними знаками. Накресліть план своєї прогулянки, враховуючи обраний вами масштаб.

Варіант 5

1. Фундатори національного краєзнавства.
2. Краєзнавчі вікторини та ігри.
3. Розробити поетапний план організації краєзнавчого вечора в школі для учнів молодшого шкільного віку.

Модуль 2.**Варіант № 1**

1. Походи як одна з найважливіших форм туристичної діяльності.
2. Унікальні туристсько-краєзнавчі місця Перечинського району.
3. Краєзначий музей своєї місцевості (історія створення, напрямки роботи, профіль музею, комплектування фондів музею, експозиційна робота, науково-освітню робота). Фото матеріали та презентація.
4. Розробити план - схему туристського маршруту для одноденного походу. Запропонуйте свої рекомендації щодо його проведення.

Варіант № 2

1. Мета та завдання проведення туристичних зльотів та змагань.
2. Унікальні туристсько-краєзнавчі місця Тячівського району.
3. Краєзначий музей своєї місцевості (історія створення, напрямки роботи, профіль музею, комплектування фондів музею, експозиційна робота, науково-освітню робота). Фото матеріали та презентація.
4. Розробити план - схему туристського маршруту для походу I-го ступеню складності (трьохденний похід). Запропонуйте свої рекомендації щодо його проведення.

Варіант № 3

1. Походи вихідного дня.
2. Унікальні туристсько-краєзнавчі місця Хустського району.
3. Краєзначий музей своєї місцевості (історія створення, напрямки роботи, профіль музею, комплектування фондів музею, експозиційна робота, науково-освітню робота). Фото матеріали та презентація.
4. Розробити план - схему туристського маршруту для одноденного походу. Запропонуйте свої рекомендації щодо його проведення

Додаток У**Модуль 1.****Контрольна робота****I Варіант**

Допишіть або виберіть правильну відповідь:

1. Хто першим запропонував увести до навчальних планів початкових шкіл України предмет вітчизнознавство:

- а) Павло Чубинський;
- б) К. Д. Ушинський;
- в) Михайло Грушевський;
- г) Степана Рудницького.

2. Перерахуйте замки, які знаходяться на території Мукачівського р-ну:

- а) ...; б) ...; в) ...; г) ....

3. Музейні фонди складаються з:

- а) ...; б)....

4. Позашкільні навчально-виховні заклади поділяються на:

- а) творчі та природничі;
- б) індивідуальні та групові;
- в) комплексні та профільні.

Дайте визначення поняттям:

5. Екскурсія – це...

6. Музей — це...

7. Краєзнавчий гурток – це ...

8. Дорожня екскурсійна інформація – це...

Розкрийте зміст питання:

9. Які вимоги ставляться щодо методики проведення краєзнавчих екскурсій для учнів молодшого шкільного віку?

Модуль 2.**Контрольна робота****I Варіант*****Виберіть правильну відповідь:***

1. Адміністративний поділ Закарпаття: :
  - а) 11 районів та 5 міст обласного підпорядкування.;
  - б) 13 районів та 5 міст обласного підпорядкування;
  - в) 13 районів та 3 міст обласного підпорядкування.;
2. Перлиною Карпатського Єврорегіону називають :
  - а) Ужгород;
  - б) Мукачево;
  - в) Виноградів.
3. До найбільш екологічно чистих куточків України відносять:
  - а) Міжгірський район;
  - б) Перечинський район;
  - в) Великоберезнянський район.
4. Його в народі нарекли „Морським оком”.
  - а) озеро Кунігунда;
  - б) Синевирське озеро;
  - в) Дідівське озеро.

Доповніть речення:

5. З якими областями та державами межує Закарпаття...
6. Охорона природи — це ...
7. Синевирське озеро, розміщено на висоті _____ над рівнем моря.
8. На території _____
(назва району) проходила військово-оборонна система німецької армії та її союзників (Угорщини) другої світової війни так звана _____.

Розкрийте зміст питання:

9. Туристсько-краєзнавчі можливості Закарпаття.